

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Ladić

**Družbena vključenost/izključenost Romov s poudarkom na
izobraževanju prekmurskih Romov**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Maja Ladić

Mentor: izr. prof. dr. Miran Komac

**Družbena vključenost/izključenost Romov s poudarkom na
izobraževanju prekmurskih Romov**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Na svetu je okrog 12 milijonov ljudi, ki sami sebi rečejo Romi, drugi pa jim rečejo Cigani. Vsi poznajo Cigane, le redkokdo pa zares pozna Rome (Fernandez Bernal v Hancock 2005, XVII).

*Hvala Bojanu, Badgerkam in domačim za pozitivno energijo in vztrajno spodbujanje.
Hvala mentorju izr. prof. dr. Miranu Komacu za strokovno pomoč in usmeritve.*

Družbena vključenost/izključenost Romov s poudarkom na izobraževanju prekmurskih Romov

Romi so najštevilčnejša manjšina v Evropi in hkrati tudi ena najbolj marginaliziranih in družbeno izključenih skupin. Soočajo se s tremi dimenzijami družbene izključenosti – ekonomsko (izključenost s trga dela, revščina), družbeno (neenake možnosti sodelovanja v izobraževanju, kulturi, procesih odločanja) in politično (neenakopravno politično predstavništvo in neenake civilne in politične pravice). V Sloveniji je država sama v veliki meri odgovorna za družbeno izključenost Romov, saj manjšine po eni strani deli na dve ravni – zgodovinske ali tradicionalne narodne manjšine (italijanska, madžarska in romska skupnost) in »nove narodne skupnosti« (pripadniki narodov nekdanje Jugoslavije), po drugi strani pa podpira trodimenzionalni režim varstva manjšin (relativno celovita pravna zaščita madžarske in italijanske narodne manjšine, selektivna zaščita romske skupnosti in rudimentarna zaščita »novih narodnih skupnosti«), ki jasno izpostavi drugorazrednost romske skupnosti. Ker Romi nimajo svoje matične države, si v Evropi za njihovo družbeno vključenost prizadevajo različne mednarodne organizacije – v diplomskem delu so izpostavljene Svet Evrope, Evropska unija in Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi. Podrobneje pa se delo ukvarja z izobraževanjem prekmurskih Romov, z vprašanjem neupravičenega vpisovanja romskih otrok v posebne šole in v sklopu tega poglavja skuša potrditi zastavljene hipoteze.

Ključne besede: Romi, družbena vključenost/izključenost, izobraževanje.

Social inclusion/exclusion of Roma with an emphasis on education of Roma in Prekmurje

Roma are the biggest minority in Europe and also one of the most marginalized and socially excluded groups. They are facing three dimensions of social exclusion – economic (exclusion from the labour market, poverty), social (unequal opportunities in education, culture and decision-making processes) and political (unequal political representation and unequal civil and political rights). In Slovenia the state itself is largely responsible for social exclusion of Roma as, on one side, the minorities are divided into two levels – historical or traditional national minorities (Italian, Hungarian and Roma minority) and »new ethnic communities« (members of former Yugoslav nations), while, on the other side, it supports the three-dimensional regime of minority protection (relatively complete legal protection of Italian and Hungarian minority, selective protection of Roma community and rudimentary protection of »new ethnic communities«), which clearly points out Roma as a second-class minority. Since Roma do not have their kin-state, different international organizations (in Europe) strive for their social inclusion – this thesis highlights Council of Europe, European Union and Organization for Security and Cooperation in Europe. The thesis is further engaged with the education of Roma in Prekmurje, the issue of unauthorized enrollment of Romani children in special schools, and within this chapter seeks to confirm the hypotheses.

Key words: Roma, social inclusion/exclusion, education.

Kazalo

1	UVOD.....	9
2	ROMI – ETNIČNA SKUPNOST, NAROD ALI NARODNA MANJŠINA?.....	11
2.1	KATEGORIJE DRUŽBENEGA RAZLIKOVANJA IN DRUŽBENIH IDENTITET.....	11
2.1.1	Etnična skupnost.....	11
2.1.2	Narod.....	13
2.1.3	Narodna manjšina	16
2.1.3.1	Poskusi definicij pojma manjšina na univerzalni ravni	17
2.1.3.2	Narodne manjšine v evropskem kontekstu.....	19
2.1.3.3	Pojmovanje manjšin v Sloveniji	21
2.2	ROMI KOT ETNIČNA SKUPNOST, NAROD IN NARODNA MANJŠINA	25
3	DRUŽBENA VKLJUČENOST/IZKLJUČENOST	29
3.1	PREDSODKI, DISKRIMINACIJA IN RASIZEM.....	29
3.2	POJAVI DRUŽBENE VKLJUČENOSTI/IZKLJUČENOSTI	32
4	VKLJUČENOST OZ. INTEGRACIJA ROMOV NA EVROPSKEM NIVOJU	38
4.1	SVET EVROPE - SE.....	38
4.1.1	Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin (FCPNM)	39
4.1.2	Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih (ECRML)	42
4.2	EVROPSKA UNIJA (EU)	45
4.3	ORGANIZACIJA ZA VARNOST IN SODELOVANJE V EVROPI (OVSE).....	48
4.3.1	Visoki komisar OVSE za narodne manjšine.....	48
4.3.2	Akcijski načrt za izboljšanje situacije Romov in Sintov znotraj območja OVSE	49
4.4	EVROPSKI PROGRAMI VKLJUČEVANJA ROMOV V DRUŽBO	50
4.4.1	Dekada za vključevanje Romov (2005–2015)	50
4.5	IZOBRAŽEVANJE ROMOV V EVROPI.....	52
5	ROMI V SLOVENIJI S Poudarkom na Prekmurju.....	57
5.1	ZGODOVINA.....	57
5.2	ROMI V SLOVENIJI IN PREKMURJU DANES.....	59
5.3	PRAVNI POLOŽAJ ROMOV V SLOVENIJI (IN PREKMURJU).....	63
5.4	DRUŽBENA IZKLJUČENOST ROMOV V SLOVENIJI.....	64
5.5	PROGRAMI DRUŽBENEGA VKLJUČEVANJA ROMOV NA NACIONALNEM NIVOJU	67
5.5.1	Vzgoja in izobraževanje Romov v Sloveniji.....	69
5.5.2	Nacionalni akcijski načrt o socialni vključenosti (2004–2006) in Nacionalni program ukrepov za Rome vlade RS za obdobje 2010-2015	74
6	VKLJUČENOST PREKMURSKIH ROMOV V IZOBRAŽEVANJE.....	78
6.1	VRTEC IN OSNOVNA ŠOLA (OŠ).....	78
6.1.1	Primer: vrtec in OŠ Črenšovci	81
6.1.2	Osnovna šola s prilagojenim programom – nuja ali diskriminacija?	85
6.1.3	Primer dobre prakse – romski pomočnik.....	90
6.2	SREDNJA ŠOLA (SŠ)	95
6.3	VIŠJA, VISOKA, UNIVERZITETNA IZOBRAZBA	96

6.3.1	<i>Romski akademski klub – RAK</i>	97
6.4	IZOBRAŽEVANJE ZA ODRASLE	98
6.5	IZOBRAŽEVANJE – KLJUČ DO VKLJUČITVE ROMOV V DRUŽBO?	100
7	SKLEP	102
8	LITERATURA	106
	PRILOGE	117
	PRILOGA A: ROMSKA NASELJA IN NASELJA, V KATERIH ŽIVIJO ROMI V PREKMURJU. ...	117
	PRILOGA B: ŠTEVILO ROMSKIH OTROK V VRTCIH V PREKMURJU V ŠOLSKEM LETU 2009/2010.	119
	PRILOGA C: ŠTEVILO ROMOV V OSNOVNIH ŠOLAH V PREKMURJU V ŠOLSKEM LETU 2002/03 IN V ŠOLSKEM LETU 2009/10.	120
	PRILOGA Č: OSNOVNE ŠOLE V PREKMURJU, KI IMAJO V ŠOLSKEM LETU 2009/10 ROMSKEGA POMOČNIKA (ALI VEČ POMOČNIKOV).	122
	PRILOGA D: ROMSKA NASELJA IN KRAJI V SLOVENIJI, KJER ŽIVIJO ROMI.	124

Seznam slik

Slika 4.1:	Izobrazbena struktura Romov v prej omenjenih državah.	54
Slika 4.2:	Narodna sestava v razredih.	54
Slika 4.3:	Razlogi za vpis/prepis romskih otrok v šole s prilagojenim programom.	55
Slika 4.4:	Integracija ali segregacija – mnenje staršev.	56
Slika 4.5:	Uporaba romskega jezika doma.	56

Seznam kratic

APZ – Aktivna politika zaposlovanja

CEE – *Central and Eastern Europe* (Centralna in vzhodna Evropa)

CPI – Center za poklicno izobraževanje

CRP – Ciljni raziskovalni projekt

CSD – Center za socialno delo

DOŠ – dvojezična osnovna šola

ECRML – *European Charter for Regional and Minority Languages* (Evropska listina o regionalnih in manjšinskih jezikih)

EK – Evropska komisija

ENAR – *European Network Against Racism* (Evropska mreža proti rasizmu)

EP – Evropski parlament
ES – Evropski svet
ESS – Evropski socialni sklad
EU – Evropska unija
FCPNM – *Framework Convention for the Protection of National Minorities* (Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin)
ICCPR – *International Covenant on Civil and Political Rights* (Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah)
ILO – *International Labour Organization* (Mednarodna organizacija dela)
INV – Inštitut za narodnostna vprašanja
IRU – *International Romani Union* (Mednarodna zveza Romov)
KVSE – Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi
MDDSZ – Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve
MI – Most do izobrazbe
MŠŠ – Ministrstvo za šolstvo in šport
NAP – *National Action Plan* (Nacionalni akcijski načrt)
ODIHR – *Office for Democratic Institutions and Human Rights* (Urad za demokratične institucije in človekove pravice)
OMC – *Open Method of Coordination* (Odprta metoda koordinacije)
OSI – *Open Society Institute* (Inštitut za odprto družbo)
OŠ – osnovna šola
OŠO – Osnovna šola za odrasle
OŠPP – osnovna šola s prilagojenim programom
OVSE – Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi
OZN – Organizacija združenih narodov
PBRSI – Program boja proti revščini in socialni izključenosti
POVK – Posebna občinska volilna komisija
PPERO – Posebni program za etnične skupine
RAK – Romski akademski klub
REF – *Roma Education Fund* (Sklad za izobraževanje Romov)
RS – Republika Slovenija
SE – Svet Evrope
SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika

UNDP – *United Nations Development Program* (Razvojni program Združenih narodov)

UVRVI – Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje

UŽU – Usposabljanje za življenjsko uspešnost

ZRS – Zveza Romov Slovenije

ZRSZ – Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje

1 UVOD

Ozemlje države Slovenije ni bilo nikoli etnično homogeno, predvsem zaradi spreminjanja meja in suverenosti nad njim. Izredno pestra je tudi etnična sestava Prekmurja, kjer živijo (poleg Slovencev) pripadniki madžarske narodne manjšine, Romi in tudi številni pripadniki t.i. »novih narodnih skupnosti«. Diplomsko delo se bo podrobneje ukvarjalo z Romi – natančneje z družbeno vključenostjo oziroma izključenostjo le-teh. Komac (2007, 1) je zapisal: »Le družba, ki je usmerjena k odpravljanju različnih vidikov socialnega izključevanja, tudi izključevanja na etnični podlagi, bo sposobna zbrati dovolj potencialov za trajnostni gospodarski in družbeni razvoj.« Kako je z družbeno vključenostjo/izključenostjo Romov v slovenskem in tudi v širšem kontekstu, bo predstavilo diplomsko delo, ki se bo še posebej osredotočilo na enega izmed elementov vključevanja (ali izključevanja) – izobraževanje. Posebna pozornost bo namenjena izobraževanju Romov v Prekmurju in razmišljanju o tem, ali je ravno izobrazba ključ do boljše vključenosti Romov v družbo. Na izobraževanje lahko gledamo tudi kot na eno izmed »posebnih manjšinskih pravic«, ki so (poleg izobraževanja) tudi: raba jezika, kultura, združenja in organizacije, stiki in informiranje, zaposlovanje v javnih službah, politična participacija, avtonomija in soodločanje. Različne etnične skupine v Sloveniji delimo na zgodovinske narodne manjšine (sem spadajo italijanska, madžarska in romska skupnost) ter »nove« narodne skupnosti (pripadniki narodov nekdajne skupne Jugoslavije). Na drugi strani pa imamo trodimenzionalen režim varstva manjšin – relativno celovita pravna zaščita italijanske in madžarske narodne manjšine, selektivni obseg določb za varstvo romske skupnosti (kar ne vključuje »neavtohtonih« Romov) ter rudimentaren model zaščite »novih narodnih skupnosti« (Komac 2007, 1–3). Takšen model že sam po sebi kategorizira in hierarhično razvršča različne etnične skupnosti ter zelo očitno izpostavi drugorazrednost romske skupnosti.

V prvem delu diplomskega dela so predstavljene kategorije družbenega razlikovanja in družbenih identitet, ki so relevantne za nadaljnje pisanje o družbeni vključenosti/izključenosti Romov (etničnost in etnična skupnost, narod ter narodna manjšina). Pojavi se vprašanje, ali so Romi etnična skupnost, narod ali narodna manjšina. Odgovor pa se išče na nacionalni, evropski in univerzalni ravni. Tretje

poglavje govori o družbeni vključenosti/izključenosti Romov, pri čemer so najprej opredeljeni pojmi predsodek, diskriminacija in rasizem, ki pripomorejo k boljšemu razumevanju družbene vključenosti in izključenosti. Omenjeni so pojavi oziroma elementi izključevanja, diplomsko delo pa se, kot že rečeno, osredotoča na izobraževanje. Naslednje poglavje postavi vključenost oziroma integracijo Romov v mednarodni (evropski) okvir; omenjene so tri evropske organizacije, ki si prizadevajo za vključenost oziroma integracijo Romov v družbo – Svet Evrope (SE), Evropska unija (EU) in Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE). Izpostavljen je tudi evropski program, ki se smatra za posebej relevantnega za izboljšanje situacije Romov na področju izobraževanja – Dekada za vključevanje Romov (2005–2015).¹

V nadaljevanju diplomsko delo proučuje družbeno vključenost/izključenost Romov v Sloveniji skozi pravni položaj ter različne programe vključevanja. Pri tem so izpostavljeni Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji iz leta 2004 in dopolnila iz leta 2010, Nacionalni akcijski načrt o socialnem vključevanju za obdobje 2004–2006 in Nacionalni program ukrepov za Rome za obdobje 2010–2015. To poglavje je v veliko pomoč pri pisanju zadnjega dela diplomske naloge – o vključenosti prekmurskih Romov v izobraževanje – ter pri iskanju odgovora na vprašanje, ali je izobrazba res ključ do boljše vključenosti Romov v družbo.

Empirični del je zahteval precej terenskega dela, intervjujev in zbiranja informacij »iz prve roke«, saj večina potrebnih podatkov ni javno dostopna. Namen tega dela je prikazati realno sliko na področju vzgoje in izobraževanja Romov v Prekmurju (kot morebitni vzor za druge dele Slovenije) na primeru vrtca in osnovne šole Črenšovci; izpostavljen bo primer dobre prakse romskega pomočnika in problematika usmerjanja/prepisovanja romskih učencev v šole s prilagojenim programom. Diplomsko delo predvideva, da je odstotek romskih otrok vpisanih v posebne šole v Prekmurju nižji od tistega za celotno Slovenijo in da v Prekmurju ni opaziti neupravičenega vpisovanja romskih otrok v posebne šole. Nenazadnje pa se empirični del dotakne tudi srednješolske in terciarne izobrazbe, saj je ravno na tem področju potrebno največ vlagati in Rome spodbujati, da bodo sčasoma dobili svojo »intelektualno elito« oziroma večje število izobražencev, ki se bodo zavzemali in borili za pravice in položaj Romov. Ob

¹ *Decade of Roma inclusion (2005–2015).*

tem diplomsko delo predvideva, da večina Romov po končani osnovni šoli nadaljuje izobraževanje.

2 ROMI – ETNIČNA SKUPNOST, NAROD ALI NARODNA MANJŠINA?

2.1 Kategorije družbenega razlikovanja in družbenih identitet

Konflikti med etničnimi in narodnostnimi skupinami so že dolgo značilnost človeških družb. To ponazarjajo številni primeri – odnos do sužnjev v zgodovini, antisemitski oz. sovražni odnos do Židov in večvrednost t.i. arijske rase, preganjanje Romov v Evropi, etnično čiščenje v nekdanji Jugoslaviji, apartheid v Južni Afriki, genocid v Ruandi in še bi lahko naštevali. S takšnimi med-etničnimi ali med-narodnostnimi konflikti se družba srečuje vsakodnevno. Da bi lahko razložili, zakaj prihaja do kategoriziranja, izključevanja in razlik med različnimi skupinami, moramo najprej pojasniti nekatere pojme – etnična skupnost, narod ter narodna manjšina.

2.1.1 Etnična skupnost

S pojmom etnija² družbene vede opisujejo procese kategoriziranja in organiziranja družbenih odnosov na podlagi kulturnih razlik. Etnija ali etnična skupina obstaja, ko »drugi obravnavajo segment širše družbe kot drugačen v neki kombinaciji naslednjih značilnosti – jezika, religije, rase in domovine prednikov s svojo kulturo; tudi člani se vidijo na ta način in sodelujejo v skupnih aktivnostih, zgrajenih okoli njihovega (resničnega ali mitičnega) skupnega porekla ali kulture« (Haralambos in Holborn 2005, 682). Glede na to razlago bi lahko rekli, da je vsaka skupnost, ki verjame, da je posebna ali različna in se tako tudi obnaša, torej etnična skupnost.

² Izraz etnija izvira iz grške besede *ethnos* oziroma *ethnikos*, kar pomeni pogan ali brezverec. V angleščini pa se je izraz že sredi 19. stoletja uporabljal kot alternativa »rasi«. Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) pa poda različne definicije pojma skupnost: kar je sestavljeno iz več ljudi, ki jih družijo, povezujejo skupne lastnosti, potrebe, cilji, in tvori celoto ali kar je sestavljeno iz več medsebojno povezanih enakovrednih enot, ki tvorijo celoto (npr. skupnost različnih živalskih in rastlinskih vrst); skupina ljudi, organizirana za zadovoljevanje določenih splošnih družbenih potreb.

Razlaga etnične skupine, ki jo najdemo v sociološkem učbeniku, pravi: »Etnično identiteto aktivno ustvarjajo, jo ohranjajo in krepijo posamezniki ali skupine, da bi pridobili dostop do družbenih, političnih in materialnih virov. Ljudje uporabljajo simbolne etnične identitete, da bi to koristilo njihovim interesom, etnične skupine pa se oblikujejo, ko ljudje verjamejo, da lahko iz tega potegnejo kako korist« (Haralambos in Holborn 2005, 693). Ta trditev povsem ignorira »čustveno moč etničnih vezi« in predvideva, da gre pri etničnosti vedno za nekakšne interese. Nekateri sociologi pa opozarjajo tudi na težave pri opredeljevanju etničnosti – nekatere skupine so namreč notranje razdeljene in se lahko prekrivajo s kakšno drugo skupino. Prav tako pa je treba upoštevati, da obstaja več načinov razvrščanja etničnih skupin (glede na teritorialni izvor, religijo, jezik itd.), kar posledično pomeni različne klasifikacije (Haralambos in Holborn 2005, 683). Wallerstein pravi, da je zgodovina etnij tesno povezana z razvojem moči in razrednih struktur posameznih držav ter razmejitvenimi črtami v modernem svetovnem sistemu. Za etnično skupino pa pravi, da »naj bi bila kulturna kategorija, ki naj bi imela neko določeno vedenje, ki se prenaša z generacije na generacijo in ki teoretično ponavadi ni povezana z državnimi mejami« (Wallerstein 1999, 48). Vseeno pa brez teritorija ne more priti do oblikovanja etnične skupnosti, saj le-ta vpliva na navade, miselnost, način življenja, jezik itd. V etnični skupnosti se pojavlja etnični mit, ki vključuje razlago skupnega porekla; poleg mita pa so pomembni še etnični jezik, religija in skupna zgodovina.

Sčasoma so sociologi začeli zavračati idejo, da je kultura etničnih manjšin manjvredna v odnosu do kulture večine. Novi pristopi, ki so poudarjali zaželenost etničnega pluralizma, so prinesli politiko multikulturalizma. Po drugi strani sociologi opozarjajo na nevarnosti multikulturalizma – etnične skupine naj namreč ne bi bile združljive, ker tudi njihove kulture niso združljive. Nekateri pravijo tudi, da »problema« etničnosti ne moremo rešiti z vzpodbujanjem strpnosti do različnih kultur (Haralambos in Holborn 2005, 728). Ta trditev se je tudi v praksi velikokrat pokazala za pravilno – spomnimo se na etnično čiščenje v nekdanji Jugoslaviji, apartheid v Južni Afriki, genocid v Ruandi, situacijo v Demokratični Republiki Kongo in nenazadnje tudi na preganjanje Romov v

preteklosti.³

Rothschild⁴ gre še korak naprej in pravi, da imajo v državah centralne elite in vlade etnične preference in svojo lastno etnično bazo (najpogostejše dominantno) ter da jim večetnični značaj prebivalstva pogosto služi kot pripomoček za ohranjanje vladavine (Rothschild v Rizman 1991, 170–1). V bistvu je etnična identiteta dodeljena z rojstvom v določeni etnični skupnosti ali skupini, ki se zaveda svojega obstoja. Etničnost lahko spreminjajo tudi okoliščine, ki niso stvar osebnega izbora in tudi niso vedno pod nadzorom etnije, ki je primorana k spreminjanju lastne identitete. Spreminjanje etnične identitete lahko povzroči že spreminjanje državnih meja, res pa je tudi, da k spremembam pripomore že samo dejstvo, da manjšinska etnija živi ob večinski. Z etnično identiteto pa so tesno povezani tudi jezik, religija in zgodovinski spomin (Južnič 1993, 270). Jezik ima lahko pomen instrumenta narodnega oblikovanja, saj so nekatere etnične skupine prav jezik izrabile za homogenizacijo in kulturno nivelizacijo, če niso imele na voljo drugih elementov oziroma lastne države (Južnič 1993, 288). Omeniti velja še Webra, ki govori o etničnih skupinah kot o potencialnih narodih, ki »v etničnem oziru dobro vedo, kaj niso in šele potem, ko se zavedo, kaj so, postanejo narod. Narod je torej samozavestna etnična skupina« (Rizman 1991, 18).

2.1.2 Narod

Izraz narod izhaja iz latinske besede *nasci*⁵ ali iz *nationem*.⁶ V angleškem jeziku se je pojem pojavil konec 13. stoletja in je pomenil skupino, ki jo združujejo krvne vezi. Kasneje je krvne vezi zamenjal skupni izvor, na kar se še vedno sklicujejo sodobni narodi in nacije (Rizman 1991, 17).⁷ SSKJ pravi, da besedi narod in nacija pomenita povsem enako: »skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko,

³ Vsi ti dogodki so temeljili na »problemu« etničnosti in ne moremo trditi, da bi jih intenzivnejše vzpodbujanje strpnosti lahko preprečilo.

⁴ Rothschild navede različne primere, s katerimi dokazuje svojo trditev in eden izmed teh je iskanje »grešnih kozlov« - preusmerjanje družbenih frustracij in nezadovoljstva z oblastjo na določene (ranljive) skupine. Ni nujno, da so ti »grešni kozli« vedno nedolžni, vendar je bistvo v tem, da je mogoče politično in socialno nezadovoljstvo in agresijo preusmeriti iz racionalnih tarč na nadomestne in to zaradi njihove zgodovinske ali stereotipne vloge in značilnosti. Čeprav niso primarni viri frustracij prebivalstva, so nadomestne tarče lahko sekundarni povzročitelj frustracij in tako na videz prepričljiv objekt mržnje prebivalstva (Rothschild v Rizman 1991, 170–1).

⁵ Roditi se.

⁶ Vrsta ali rasa.

⁷ Čeprav se imajo za nacijo tudi Američani, ki nimajo skupnega izvora.

jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest«. Max Weber je šel še dalje in trdil, da je mogoče tudi etnične skupine in narod spraviti v eno samo definicijo, vendar se moramo pri tem zavedati, da občutek etnične solidarnosti sam po sebi še ne naredi naroda ali nacije. Rizman, ki tudi enači narod in nacijo, je podal naslednjo definicijo: »Narod (nacija) je politično ozaveščena etnija oz. etnija, ki si na tej podlagi lasti pravico do državnosti.« Nato loči še med nacionalnimi državami, mnogonacionalnimi državami in mnogoetničnimi državami (Rizman 1991, 18).⁸ Komac pa se s trditvijo, da sta narod in nacija sopomenki, ne strinja. Pravi, da je nacija zbir stalnih prebivalcev in da je primarno politični in ne etnični konstrukt. (Komac 2003, 38) Za slovensko nacijo pravi, da je več-državljska, več-religiozna in več-narodna.⁹ Narod pa je oblika človeške organiziranosti in pripadnost narodu je »dvo fazno« bivanje v določeni skupnosti. V obdobju adolescence je članstvo v narodu nezavedno stanje, določeno z rojstvom v točno določeni skupnosti, katere pripadniki imajo ali mislijo, da imajo, skupen jezik, kulturo, zgodovinski spomin, zavest. Kasneje pa je pripadnost narodu stvar človekove samoopredelitve, opredelitve na podlagi svobodne volje in izbire (Komac 2010).

Nacionalne meje so zaradi globalizacije postale manj pomembne in lažje prestopne, po drugi strani pa se je v zadnjih desetletjih nacionalizem precej razmahnil. Narod je »zamišljena in politična skupnost – v svojem bistvu omejena in suverena«. (Haralambos in Holborn 2005, 719) Zamišljena zato, ker se številni člani naroda nikoli ne srečajo med seboj, pa vseeno čutijo, da pripadajo eni skupnosti, povezuje pa jih tudi »globoka, horizontalna kolegialnost«; omejena je zato, ker narod vključuje samo tiste ljudi, ki jih šteje za svoje pripadnike, ostale pa izključuje; suverena pa je, ker nacionalizem (in s tem narod) stremi in si prizadeva za neodvisnost in samoupravo. Podobno pravi Wallerstein, da naj bi bil narod »sociopolitična kategorija, nekako povezana z dejanskimi mejami države« (Haralambos in Holborn 2005, 719-20). Nekateri avtorji¹⁰ gledajo na narode kot na namišljene konstrukte, ki so zrasli v glavah nacionalistov in elit, da bi zadovoljili

⁸ Nacionalna država je tiska, ki jo sestavlja en sam narod; mnogonacionalno državo sestavlja več narodov; mnogoetnično državo pa sestavlja več etnij, ki pa ne zahtevajo državnosti.

⁹ Večdržavljska ker slovensko nacijo sestavljajo tako državljani RS kot tudi tuji državljani, ki imajo v Sloveniji prijavljeno bivališče in tu tudi živijo; večnarodna pa ker slovensko nacijo sestavljajo tako pripadniki slovenskega naroda kot drugih narodnih manjšin/skupnosti.

¹⁰ Npr. Anderson in Hobsbawm.

svoje politične cilje. Nasprotno pa menijo »primordialisti«,¹¹ ki pravijo, da so narodi realni in naravni ter imajo opraviti s prvinskimi vezmi kot so sorodstvo in razširjene družine. Pri primordialistih je nacija tisti narod, ki ima svojo državo (Rizman 1991, 20). Sociologi pa se še vedno niso zedinili, ali so narodi v prvi vrsti politične ali socialne in kulturne skupnosti.

Smith poda dve precej široki definiciji in pravi, da je narod »ime za skupnost zgodovine in kulture, ki razpolaga s skupnim ozemljem, ekonomijo, izobraževalnim sistemom in enotnim pravnim sistemom«, nacionalizem pa je »ideološko gibanje, ki si prizadeva za pridobitev ali ohranitev avtonomije, enotnosti in identitete obstoječega ali potencialnega naroda (nacije)« (Rizman 1991, 21). Različni sociologi so se ukvarjali z vzorci formiranja narodov, Smith pa jih je razdelil v štiri skupine: zahodni, imigrantski, etnični in kolonialni.¹² Smith pravi, da vsaka država potrebuje svoj narod in vsak narod potrebuje svojo državo. Sodobni svet naj bi bil torej »svet narodov (nacij)« (Rizman 1991, 22-25). Po Smithu narodi niso statični cilji, temveč dolgoročni procesi in procesi mobilizacije, teritorializacije, politizacije in samozadostnosti se nikoli ne zaključijo, ker jih vsaka generacija na novo definira. Ti procesi se nenehno izpopolnjujejo in so kot lastno predpostavko vpeljali »narodovo preteklost«, ki je postala kriterij za napredek (Smith v Rizman 1991, 55). Narodi lahko preživijo le, če imajo etnično jedro – če ga nimajo, ga morajo »izumiti« oz. odkriti neko skupno preteklost, ki mora biti dovolj prepričljiva. Narodi potrebujejo tudi domovino, ki ne more biti zgolj ozemlje temveč mora biti zgodovinsko ozemlje, na katerem so živeli že predniki tega naroda. Spomeniki in sveti kraji tako potencirajo občutek skupne pripadnosti narodu (Smith v Rizman 1991, 57). Ali narodi presegajo etnije ali etnije presegajo narode? Po Smithu je narod veliko bolj vključujoča tvorba kot etnija, saj vsi njegovi člani dobijo državljske pravice in v teoriji postanejo »poreklo, razredna in pokrajinska pripadnost, spol, družina in barva kože za državljanstvo nepomembne«. Zato so narodi bolj politizirane tvorbe in na zgodovino vplivajo neposredno.¹³ Z narodom so se množice umestile v zgodovinski

¹¹ Connor, Smith, itd.

¹² Zahodni – država in narod se pojavita *pari passu*; imigrantski – delne etnije ustanovijo lastno državo in vanjo absorbirajo in asimilirajo imigrante iz različnih kultur ter tako ustanovijo teritorialno oz. politično nacijo; etnični – etnije na različnih stopnjah politične samozavesti, ki imajo zahteve po ozemlju, gospodarski avtonomiji, pravnem sistemu in nato še po lastni naciji; kolonialni - moderna, racionalna država je od zunaj vsiljena prebivalstvu, ki je sestavljeno iz različnih etničnih skupin, ki se med seboj povežejo z namenom, da vzpostavijo lastno državo.

¹³ Etnije pa naj bi vplivale posredno.

čas in uvrstile v znanstveni diskurz (Smith v Rizman 1991, 59).

Po Alterju ima samo narod lastnost, da ljudi povezuje pri doseganju cilja in ga tudi opravičuje. Narod je nekaj posvečenega, je politično mobilizirano ljudstvo in je skupina posameznikov, »ki lahko hitro in na veliko razdaljo komunicirajo med seboj«.¹⁴ Če ima tako definirano ljudstvo še lastni državni aparat in politično moč, lahko govorimo o narodu. Narod je torej ljudstvo, ki ima lastno državo. Po tej definiciji ljudstvo, ki nima lastne države, ni narod (Alter v Rizman 1991, 226–7).¹⁵

Todorov pravi, da je narod tako kulturna kot politična entiteta in da je bil v Evropo vpeljan šele v moderni dobi (Todorov v Rizman 1991, 145). »Politični narod se predvsem oklepa ideje o kolektivni in individualni samoodločbi in izhaja iz svobodne volje posameznika in njegove osebne pripadnosti narodu«, kulturni narod pa vsebuje duh skupnosti, ki »temelji na navidezno objektivnem kriteriju skupne dediščine in jezika, ozemlja, religije, običajev in zgodovine, ki jih nacionalni državi ali kaki drugi politični skupnosti ni treba posedovati. Zavest o združenosti in občutek skupne pripadnosti sta nastala neodvisno od države.« Potemtakem je kulturni narod pred-politični in prvi korak k političnemu narodu je narejen, ko se politizira kulturni narod. Narod je zavest družbene skupine o tem, da predstavlja narod oz. da hoče to postati in da ima željo po politični samoodločbi (Alter v Rizman 1991, 229–32). Za Giddensa pa je narod skupnost znotraj jasno razmejenega ozemlja, ki je podrejena enotni administraciji, vzajemno nadzorovani s strani notranjega državnega aparata in drugih držav. Narod obstaja samo, če ima država nad področjem svoje suverenosti enotno administrativno oblast (Giddens v Rizman 1991, 365–8).

2.1.3 Narodna manjšina

Vprašanje priznavanja obstoja posameznih etničnih skupnosti oz. narodnih manjšin ni le aktualno politično vprašanje, s katerim se sooča večina evropskih držav; s tem vprašanjem se že nekaj desetletij tako na nacionalni kot tudi na mednarodni ravni ukvarjajo predstavniki držav, pravniki, politologi in drugi strokovnjaki. Definicija

¹⁴ Zmožnost komuniciranja pa navadno predstavlja skupni jezik, religijo in kulturo.

¹⁵ Označevalci naroda po Alterju pa so: jezik, kultura, zgodovinska zavest, običaji, družbene komunikacije, religija in politični cilji.

pojmov manjšina, narodna manjšina in etnična manjšina že nekaj časa zaposluje raziskovalce manjšinske problematike, ki precej pozornosti namenjajo tudi varstvu in pravicam manjšin. Varstvo manjšin je skupek norm, pravil in mehanizmov za njihovo implementacijo in je že v osnovi omejeno z obsegom pravic ter njihovimi nosilci oz. upravičenci. Vprašanje opredelitve neke skupine kot manjšine (etnične ali narodne) je torej pomembno zaradi opredelitve subjektov, ki so upravičeni do posebnih pravic oz. posebnega varstva (Roter 2007, 9). Vsem, ki se ukvarjajo z manjšinsko tematiko, je znano, da splošno sprejete definicije termina manjšina ni, saj na multilateralni ravni nikoli ni bilo dogovora o pogojih, ki bi jih morale izpolnjevati etnične skupnosti, da bi bile upravičene do manjšinskega varstva in tako do »posebnih« pravic (Roter 2007, 10).

2.1.3.1 Poskusi definicij pojma manjšina na univerzalni ravni

Kot že rečeno, v mednarodni skupnosti ni splošno sprejete definicije termina manjšina. Razlogi za neobstoje enotne definicije manjšine v pravnih in političnih dokumentih so različni, eden izmed njih je nezmožnost raznih abstraktnih definicij, da bi zajele širok spekter različnih skupin po svetu, ki bi jim lahko rekli manjšine.

Poznamo kar nekaj poskusov definiranja narodnih, etničnih ali drugih manjšin kot objektov manjšinskega varstva. Določila v posameznih mednarodnih dokumentih in poskusi definicij termina manjšina imajo lahko pomembno vlogo pri opredeljevanju manjšin kot objektov varstva manjšin, čeprav ti dokumenti ne določajo pravno-obvezujoče definicije. Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin (Framework Convention for the Protection of National Minorities – FCPNM)¹⁶ in Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (International Covenant on Civil and Political Rights – ICCPR)¹⁷ zagotavljata pravice pripadnikom manjšin. Slednji se osredotoča na etnične, verske in jezikovne skupine, v evropskem kontekstu pa je govora o narodnih manjšinah in tudi posamezni poskusi definicije se nanašajo na narodne manjšine.¹⁸ Dodatne težave pri iskanju definicije se pojavijo zaradi dvojnega pomena tega termina, saj lahko govorimo o narodni manjšini kot delu naroda ali narodni manjšini kot delu

¹⁶ FCPNM je bila sprejeta 1.2.1995, v veljavi pa je od 1.2.1998.

¹⁷ ICCPR je bil sprejet 16.12.1966, v veljavi pa je od 23.3.1976.

¹⁸ Narodne manjšine so razumljene kot posledica oziroma stranski proizvod procesa oblikovanja nacionalnih držav, saj držav ni bilo mogoče oblikovati tako, da bi državne meje sovpadale z etničnimi (Roter 2007, 10).

državljanov (Roter 2004, 172–6).

Pomemben poskus definicije pojma manjšina je na univerzalni ravni pripravil Francesco Capotorti¹⁹ ob interpretaciji 27. člena ICCPR, ki pravi: »V tistih državah, v katerih živijo etnične, verske ali jezikovne manjšine, osebam, ki pripadajo takim manjšinam, ne bo odvzeta pravica, da skupaj z drugimi člani svoje skupine uživajo svojo lastno kulturo, izpovedujejo in prakticirajo svojo vero ali uporabljajo svoj lasten jezik.« Člen 27 velja za pomembno inovacijo na področju pravic pripadnikom manjšin, saj preseže individualni nivo in proti-diskriminacijska določila s pravno-obvezujočo naravo ICCPR. Za razliko od drugih določil, ki naslavlja »vse ljudi«, ICCPR govori o »osebah, ki pripadajo določenim kategorijam« (pripadniki etničnim, verskim in jezikovnim manjšinam). Vseeno pa ne priznava manjšin kot subjektov mednarodnega prava, ki bi imele mednarodne pravice in sposobnost ohranjanja skupinskih pravic preko mednarodnih zahtev. Še vedno je govora o individualnih pravicah in še vedno ni definicije termina manjšina.

Podkomisija Organizacije Združenih narodov (OZN) za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin naj bi zagotovila definicijo termina manjšina, ki bi ustrezala priporočilom OZN za zaščito manjšin, hkrati pa tudi pojasnila in olajšala aplikacijo 27. člena ICCPR. Capotorti je s tem namenom leta 1979 napisal definicijo, ki sicer ni bila uradno priznana, je pa kljub temu pomembna, saj postavi kriterije oz. merila za prepoznavanje etničnih skupnosti kot manjšin:

V točno tem kontekstu se lahko termin »manjšina« nanaša na: skupino, ki je številčno manjša od preostanka prebivalstva neke države, v ne-dominantnem položaju, katere pripadniki – ki so državljani te države – posedujejo etnične, verske ali jezikovne značilnosti, po katerih se razlikujejo od drugih prebivalcev, in izkazujejo, čeprav samo implicitno, občutek solidarnosti, usmerjen k ohranjanju svoje kulture, tradicij, vere ali jezika (Capotorti v Roter 2007, 12).

Čeprav je bil do neke mere dosežen sporazum o ključnih elementih dane definicije, so bili nekateri naštetí elementi kritizirani kot nejasni, zavajajoči in neprimerni za raznoliko manjšinsko situacijo v Evropi. Capotortijeva definicija in 27. člen sta izzvala

¹⁹ Francesco Capotorti je bil posebni poročevalec Podkomisije OZN za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin.

t.i. številčni paradoks, saj ni določen minimalni prag oziroma število pripadnikov neke manjšine, da se o njej sploh lahko govori kot o manjšini. Včasih je težko določiti, katera skupina je številčno manjša od ostale populacije – še posebej v multi-etničnih državah, kjer sobiva več različnih skupin. Capotortijeva definicija je izzvala različne odzive evropskih držav – nekaterim se je definicija zdela nepomembna, drugim pa, da v samo debato o definiciji ni vnesla nič novega oz. koristnega (Wheatley 2005, 20).

Leta 1985 je Jules Deschênes pripravljal predlog definicije manjšine za potrebe priprave deklaracije Generalne skupščine OZN o pravicah manjšin v okviru določil 27. člena ICCPR in je v večji meri ponovil Capotortijeve kriterije – številčno podrejenost, nedominantni položaj in državljanstvo. Tudi njegova definicija ni dobila podpore v Podkomisiji OZN za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin in tako ni bila uradno sprejeta. Izkazalo se je, da težave v razpravah o definiciji manjšin povzročajo vprašanje državljanstva in tako je leta 1994 Odbor za človekove pravice zapisal, da »se določila 27. člena nanašajo na osebe, ki pripadajo skupini in ki imajo skupno kulturo, vero in/ali jezik«, da »osebe, ki jim je varstvo namenjeno, niso nujno državljani države pogodbenice« in da »država pogodbenica torej ne sme omejiti pravic iz 27. člena le na svoje državljane« (Roter 2007, 12–4).

2.1.3.2 *Narodne manjšine v evropskem kontekstu*

V evropskem kontekstu je bilo vedno govora o narodnih manjšinah in tako se poskusi definicij termina manjšina osredotočajo na kriterije, ki naj bi opredeljevali narodne manjšine. Pri tem pa Roterjeva (2007, 14) izpostavi problem samega pridevnika *narodni*,²⁰ ki v angleščini lahko pomeni narodnost, nacionalnost ali pa državljanstvo. Zaradi tega postane nejasen tudi termin narodna manjšina, saj lahko pomeni narodno manjšino kot del naroda ali narodno manjšino kot del državljanov.

Mednarodno varstvo narodnih manjšin v Evropi ne temelji na natančno opredeljenem objektu, temveč izhaja iz pragmatičnega razumevanja pripadnikov manjšin kot nosilcev posebnih pravic,²¹ kar je razvidno iz FCPNM (Svet Evrope 1995). Nejasnost termina narodna manjšina (in pridevnika *narodni*) je povzročala težave in zaradi razlik v praksi,

²⁰ Angleško *national*.

²¹ Z namenom varovati etnično, jazikovno in versko identiteto.

ko se skupnosti označijo za narodne manjšine na podlagi različnih meril, se je v evropski institucionalni strukturi pojavila potreba po natančnejši opredelitvi termina narodna manjšina. Tako je leta 1991 Beneška komisija²² manjšino definirala kot »skupino, ki je po številu manjša od preostalega prebivalstva v državi, katere pripadniki, ki so državljani te države, imajo etnične, verske ali jezikovne karakteristike drugačne od tistih, ki jih ima preostalo prebivalstvo, in ki jih vodi želja, da bi ohranili svojo kulturo, običaje, vero ali jezik« (Roter 2007, 15–6).

Dve leti kasneje je Parlamentarna skupščina SE pripravila definicijo narodne manjšine in jo vključila v predlog dodatnega protokola k Evropski konvenciji o človekovih pravicah (Priporočilo 1201).²³ Prvi člen omenjenega predloga opredeljuje narodno manjšino kot »skupino posameznikov v državi, ki prebivajo na ozemlju te države in so njeni državljani, ohranjajo dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi s to državo, kažejo posebne etnične, kulturne, verske ali jezikovne značilnosti, so zadostno zastopani, čeprav po številu manjši od preostanka prebivalstva te države ali regije v tej državi, jih motivira skrb za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo skupno identiteto. Vključno z njihovo kulturo, njihovimi običaji, njihovo vero in njihovim jezikom.« Ta definicija ni bila sprejeta v pravno-obvezujočem dokumentu, je pa najbližje evropskemu pojmovanju narodnih manjšin (Roter 2007, 16–8).

Kriteriji opredeljevanja manjšin, ki se omenjajo v okviru režima varstva manjšin, so poleg številčnosti oziroma številčne podrejenosti, nedominantnega položaja in državljanstva²⁴ še drugačnost oziroma posebna identiteta in pa subjektivna volja pripadnikov manjšin, da ohranjajo svojo drugačnost. Pojmovanje manjšin torej temelji na objektivnih in subjektivnem kriteriju. »Ker o upravičencih do posebnih pravic odločajo države oziroma vlade, je pojmovanje manjšin omejeno s številnimi varovalkami, med katerimi je v evropskem prostoru še posebno pomembna povezanost pripadnikov skupnosti in države, v kateri ti živijo« (Roter 2007, 26). Ta povezanost je lahko državljanstvo, avtohtonost ali trajne, trdne in zgodovinske vezi med manjšino in državo. Narodne manjšine so potemtakem avtohtoni prebivalci te države (Roter 2007,

²² Evropska komisija za demokracijo skozi pravo ali Beneška komisija je svetovalni organ SE o ustavnih vprašanjih. Ustanovljena je bila leta 1990.

²³ Sprejeta 4. maja 1993, v veljavi od 3. septembra 1993.

²⁴ Kar je omenjal že Capotorti.

19–28).

Definicija SE vključuje *etnično v narodno*, Capotorti pa vključuje *narodno v etnično*. Glede na Capotortijevo definicijo lahko Rome uvrščamo med etnične manjšine, težava pa je tem, da je v večini držav veliko bolje poskrbljeno za varovanje narodnih manjšin. Romi nimajo svoje matične države in v evropskih državah je romska skupnost zelo različno definirana. Nekatere države obravnavajo Rome kot etnično ali celo narodno manjšino, druge države pa še vedno niso uredile pravnega položaja Romov. Vseeno so zaščiteni tudi v državah, ki jih ne priznavajo kot manjšino in sicer preko mednarodnih dokumentov,²⁵ ki vsakemu posamezniku zagotavljajo človekove pravice. Mednarodne organizacije, države in Romi sami se zavedajo pomembnosti ureditve romskega vprašanja v vseh državah, kjer Romi bivajo. V praksi žal to poteka zelo počasi, saj Romi nimajo matične države, ki bi »stala za njimi« in pritiskala na evropske države, da čim prej uredijo pravni položaj te skupnosti.

2.1.3.3 *Pojmovanje manjšin v Sloveniji*

Slovenija varuje manjšinske skupnosti v skladu s prevladujočim evropskim razumevanjem narodne manjšine. Pri definiranju manjšin pa je ključnega pomena avtohtonost oz. »dolgotrajna poselitev na določenem ozemlju« (Roter 2007, 27–8). Slovenija se pri priznavanju statusa manjšin sklicuje na koncept avtohtonosti, ker pa sam koncept ni opredeljen, ni jasno, kdo je upravičen do statusa avtohtone skupnosti oz. katere kriterije mora neka skupnost izpolnjevati, da je avtohtona. Pred leti se je avtohtonost opredeljevalo s tremi generacijami, vendar se takšno razumevanje opušča (Komac in drugi 2007, 82–3). Ustavno sodišče pa je bilo mnenja, da so Romi, ki živijo v naseljih, kjer so Romi živeli »že stoletja«, avtohtoni (Amnesty International 2006, 59). Že leta 1992 je Komac (1992, 671) zapisal, da »/a/vtohtonost najprej pomeni, da gre za populacije, ki so jih objektivne zgodovinske razmere dodelile tej in ne drugi državni tvorbi. Torej jih ni mogoče obravnavati kot nekakšne »pritepence«, ampak kot soustvarjalce večstoletnega kulturnega in socialnega razvoja teh ozemelj s povsem

²⁵ Univerzalna deklaracija človekovih pravic, Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, ICCPR, Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk, Konvencija OZN proti mučenju, Konvencija o pravicah otrok, Mednarodna konvencija o zaščiti pravic delavcev migrantov in članov njihovih družin, itd.

enakimi pravicami do »uporabe« večstoletne zgodovinske dediščine.« Pravi tudi, da se mora soodvisnost med avtohtonostjo in priznavanjem zgodovinskosti kazati v javnem izkazovanju prisotnosti manjšinske skupnosti na določenem teritoriju in sicer preko določbe o uporabi jezika, toponomastike in uporabe narodnih simbolov. Celotno področje javnega izkazovanja prisotnosti določene narodne manjšine pa je mogoče oblikovati šele, ko se v povezavi z avtohtonostjo opredeli teritorij, na katerem naj bi bile te oblike izkazovanja (Komac 1992, 671–2).²⁶

Tudi slovenski model varstva manjšin ne pozna definicije narodne ali etnične manjšine. Prejšnje ustave so govorile le o dvema narodnima manjšinama, v sedanji ustavi pa je avtohtonost postala »varovalo« pred prevelikim številom etničnih skupnosti, ki bi bile upravičene do ustavnopravne zaščite svojih etničnih posebnosti. »Mnogi, ki so aktivno sodelovali pri tvorbi tedanjih sprememb, so prepričani, da je bil pojem avtohtonosti vpeljan zato, da se zameji število populacij, ki jih je treba uvrstiti med narodnomanjšinske skupnosti« (Komac 2007, 45).

Ernest Petrič (1977, 78) je o manjšinah zapisal: »/.../ imamo opraviti s skupinami ljudi določenih danih obeležij, bodisi narodnostnih, rasnih, etničnih, jezikovnih, katerih položaj zahteva posebne ukrepe, skrb in pomoč, da bi lahko živeli enakopravno z drugim prebivalstvom in ohranjali svojo narodnostno, kulturno, jezikovno ipd. identiteto.« Narodne manjšine razdeli na tipične in netipične. Med tipične narodne manjšine uvršča skupnosti, ki zaradi posebnih zgodovinskih okoliščin živijo na strnjenem ozemlju izven svoje narodne države. Potemtakem med le-te ne spadajo razseljene manjšine, kot so Romi; te Petrič uvršča med netipične narodne manjšine, saj nimajo svoje matične domovine. Narodno manjšino na slovenskem, če sodimo po značilnostih skupin, ki imajo status narodne manjšine,²⁷ definirajo: strnjen poselitveni prostor, jezikovna in kulturna različnost od večinskega naroda ter želja po ohranitvi teh jezikovnih in kulturnih značilnosti, trajno in stalno bivanje na zgodovinskem poselitvenem prostoru, slovensko državljanstvo in pa želja po posedovanju statusa narodne manjšine.

²⁶ Jezik, toponomastika, narodni simboli.

²⁷ Italijanska in madžarska narodna manjšina.

Nekaj let kasneje je Komac (1982, 87) narodnostno manjšino označil kot »tisti del avtohtone populacije, ki je ostal, potem ko je največji del matičnega naroda oblikoval svojo državo, zunaj državnih meja matičnega naroda, živeč v bolj ali manj strnjeni obliki na obmejnem ozemlju sosednje države, ki se od večinskega naroda države, v kateri živi, razlikuje po jeziku, običajih in kulturi ter se zavestno zavzema za ohranitev avtohtonih etničnih značilnosti.« Dalje pa pravi, da je to definicijo treba dopolniti s posledicami razvoja, integracije in odnosa z matičnim narodom, zaradi česar se manjšina razvija v razmeroma samostojno narodnostno tvorbo. Tako torej narodnostna manjšina

ni niti avtentični posnetek matičnega naroda (čeprav jo z njim družijo jezikovne, kulturne in nekatere druge antropološke značilnosti) niti zrcalna podoba družbene, socialne in ideološke stratifikacije večinskega naroda (čeprav jo z njim družijo prostor, gospodarskopolične, pa tudi nekatere ideološke in kulturne značilnosti). Manjšina je prav zaradi prepletanja vseh teh značilnosti ter v prvi vrsti avtohtonih in sprejetih karakteristik »trodimenzionalni narodnostni konglomerat« katerega razvoja ne določajo zgolj zunanje, temveč tudi notranje zakonitosti (Komac 1982, 88).

Avtor opredeli nacionalno manjšino kot zgodovinsko kategorijo, ki ni statična; gre za specifično družbeno skupino, ki v svojo politično kulturo interiorizira spoznanja in dosežke širšega kulturnega in političnega okolja v katerem živi in jih dopolnjuje z lastno politično tradicijo in tudi tisto, ki se razvija na relaciji matica – manjšina (Komac 1988, 123).

Podobno kot Petrič tudi Komac razvrsti etnične skupine v Sloveniji v dve skupini – zgodovinske narodne manjšine in »nove« narodne skupnosti. V prvo spadajo italijanska, madžarska in romska skupnost, v slednjo pa pripadniki narodov nekdanje Jugoslavije, ki so se v Slovenijo priseljevali predvsem iz ekonomskih razlogov. Režim varstva manjšin v Sloveniji pa je trodimenzionalen: 1. celovita pravna zaščita italijanske in madžarske manjšine (poleg ustavnih določb²⁸ še določbe iz področnih zakonov); 2. selektivna zaščita²⁹ romske skupnosti in 3. rudimentaren model ohranjanja narodne identitete »novih« narodnih skupnosti (Komac 2007, 1).

Obstoječi obseg in način varstva manjšin v Sloveniji se razvija na podlagi temeljev,

²⁸ Ustava RS – 11. In 64. člen.

²⁹ Ustava RS – 65. člen, Zakon o romski skupnosti v RS, 12 področnih zakonov.

postavljenih v času bivše Jugoslavije in glede tega je (očitno) dosežen politični in družbeni konsenz. Vsaka sprememba na tem področju predstavlja politično tveganje, kar se je tudi pokazalo v zadnjih letih pri ustvarjanju novega okvirja in modela varstva pravic romske skupnosti. Uvajanje t.i. »novih manjšin«³⁰ v sistem manjšinskega varstva ni le izziv za Slovenijo, temveč tudi za druge evropske države s podobno situacijo. Žagar navede tri možne scenarije glede »novih manjšin« - scenarij ohranjanja *statusa quo*, scenarij s prevlado ksenofobije in (optimistični) scenarij multikulturalizma in interkulturalizma (Žagar 2002, 82). Da bi dosegli kaj več kot scenarij ksenofobije ali *statusa quo*, pa omogočanje preživetja različnim skupinam ali manjšinam ni dovolj; potrebno jim je priznati enakovrednost.

Komac (1982, 87) je že pred časom opozarjal na dileme pri proučevanju narodnih manjšin in s tem na »površnost« samega sistema. Zapisal je, da je proučevanje manjšinske tematike v primerjavi z drugimi družbenimi problemi drugotnega pomena.³¹ Kot velik problem pa izpostavi tudi samo naravo raziskovalnega dela, saj se največji del »raziskovanja« opravi v knjižnicah in inštitutih in to celo na podlagi sekundarnih in terciarnih virov. Pri tem se dotakne interdisciplinarnosti, ki ima dva pomena. Po prvem je interdisciplinarnost oblika proučevanja, ko se raziskovalni »problem« razdeli na »sestavne dele« in na podlagi teh se potem določi obseg in število različnih raziskovalnih disciplin.³² Takšno raziskovanje je bilo ustaljena praksa, vendar se je izkazalo, da ni najbolj primerno. Po drugi strani pa lahko interdisciplinarnost pomeni kompleksno raziskovanje, kjer analitiki posegajo tudi na druga področja. Tako se bolje odkrivajo odnosi med posameznimi deli celote kar omogoča celovito sintezo. Komac na koncu poda še kritiko raziskovalcev, ki pogosto niso pripravljeni spremeniti svojega načina in področja dela ter kritiko dejstva, da si večinski narod skuša prilastiti nadzor nad »miselnim delom«,³³ medtem ko pripadnikom manjšin prepuščajo predvsem terensko delo. To manjšinam nikakor ne koristi in Komac pravi, da je edini pravi način v

³⁰ Sem spadajo tudi »neavtohtoni« Romi.

³¹ To se kaže tudi v odsotnosti sociologije, ekonomije, politologije, psihologije in antropologije pri analiziranju manjšinske tematike.

³² Če se na primer proučuje etnično manjšino, ki živi na določenem ozemlju, kjer se prepletajo gospodarski, družbeni, politični jezikovni in kulturni dejavniki avtohtonih, prevzetih in vsiljenih procesov, bodo v tem raziskovanju sodelovali geografi, ekonomisti, sociologi, politologi in lingvisti, vsak izmed njih pa bo analiziral le tisto področje, za katerega je usposobljen in šele po opravljenem delu bodo rezultate združili.

³³ Razni programi in hipoteze.

odpravljanju te ločnice (Komac 1982, 89 – 93).

2.2 Romi kot etnična skupnost, narod in narodna manjšina

Z globalizacijo je izbira identitete postala veliko širša in pestrejša, prav tako pa je identiteta postala decentrirana, zato posamezniki morda ne najdejo več bistva identitete v narodu ali etniji. Identitete nastajajo v procesih socializacije in pripisovanje identitet drugim je vprašanje moči. Različni teoretiki se strinjajo, da identitete najpogosteje temeljijo na neenakostih, družbenih delitvah in razlikah (Haralambos in Holborn 2005, 928). Etnična, kulturna in druge raznolikosti ter proces globalizacije prispevajo k zmedi. Vsakdo ima namreč več različnih identitet – narodnih, rasnih, verskih, kulturnih, političnih, spolnih itd. Od posameznika je odvisno, katera identiteta prevlada nad drugimi. Že tradicionalne družbe so izpostavljale stigmatizirane posameznike – in v moderni družbi ni nič drugače. Inferiorna podoba, ki jo o nas ustvarijo drugi, lahko tako pritiska na nas, da jo ponotranjimo. Tako lahko posameznik (ali skupina) trpi stvarno škodo, če družba, ki jih obkroža, zrcali ponižujočo in prezira vredno sliko o njih in če ponotranjijo sliko svoje lastne inferiornosti. Gre za vsiljeno identiteto, ki je lahko zelo močan instrument zatiranja (Taylor v Gutmann 1992, 25-73). Tudi Južnič (1993, 11–2) pravi, da je osebna identiteta sestavljena iz avtoidentifikacije (identitete, ki si jo posameznik sam pripiše) in identitete, ki jo posamezniku določi ali pripiše družba – takšna identiteta je lahko tudi vsiljena skozi družbeno opredeljen položaj, ugled, pravice in dolžnosti.

Romi so med najbolj ranljivimi skupinami v Evropi in najbrž so bili tekom časa deležni največ pripisanih ali vsiljenih identitet z negativno konotacijo. In prav od te pripisane identitete je največkrat odvisno, kako družba sprejema in obravnava Rome. V različnih virih in literaturi Rome označujejo različni termini – manjšina, etnična skupnost, etnična manjšina, narodna manjšina, narod, romska skupnost ali kar Cigani. Evropske države, kjer živi največ Romov, se še vedno niso dogovorile o enotnem pojmovanju in obravnavanju Romov. Na nacionalnem nivoju se posamezne države same odločajo, ali bodo Romi v njihovi državi obravnavani kot etnična skupnost, narodna manjšina, narod ali nič od tega.

Mednarodna združenja Romov konkretno predlagajo priznanje statusa narodne manjšine Romom znotraj vsake posamezne države, izboljšanje položaja Romov, ki kot specifična manjšina živijo raztreseno v številnih državah in so upravičeni do ustreznih ukrepov za ohranitev etničnih, kulturnih in jezikovnih značilnosti. Predstavniki Romov v mednarodnih organizacijah menijo, da bi ravno z vključitvijo teh predlogov v pripravo dokumentov s področja varstva človekovih pravic in manjšin, dosegli pravno podlago na mednarodni ravni in posledično uresničitev teh pravic na notranji ravni v vsaki posamezni državi. Željo po okrepitvi sodelovanja Romov kot narodne manjšine ali naroda na mednarodni ravni izraža Resolucija Parlamenta mednarodne zveze Romov (International Romani Union – IRU) iz leta 2002 (Klopčič 2004, 5–6). Zahteve mednarodnih organizacij kot je IRU, so preveč utopične. Ustanovitev romskih univerz, Evropski komisar za romske zadeve in celo neposredno predstavništvo Romov v Evropskem parlamentu (EP) so zaenkrat le velike želje nekaterih Romov. Tem željam pa se pridružuje še težnja po statusu brez-teritorialnega naroda, ki bi bil deležen enakovrednega predstavnštva kot ga imajo Baski, Katalonci in drugi pod-državni narodi (Debatepedia 2010).

Kot že rečeno je etnična identiteta dodeljena z rojstvom v določeno etnično skupnost, ki se zaveda svojega obstoja in ima skupni jezik, religijo in zgodovinski spomin. Če to drži, potem danes Romi v Evropi nimajo skupne etnične identitete, kajti govorijo številne različice romskega jezika ali močna narečja, ne pripadajo isti veri/religiji in njihov zgodovinski spomin se veže na posamezne države, kjer so zadnjih nekaj stoletij živeli. Tudi za Rome, ki živijo v Sloveniji, težko rečemo, da imajo skupni jezik, kajti v različnih koncih Slovenije govorijo različna narečja romskega jezika. Na jezik Romov v Prekmurju je imel izredno velik vpliv madžarski jezik (nekoliko tudi hrvaški), na jezik Romov na Dolenjskem pa predvsem hrvaški jezik. Romi, ki so se v Slovenijo priselili iz držav bivše Jugoslavije, pa govorijo uradne jezike držav iz katerih so prišli.³⁴ Tudi religije nimajo skupne – velik vpliv je imel spet teritorij, saj so nekateri Romi v Prekmurju³⁵ pripadniki evangeličanske Cerkve, večina Romov, ki živijo na ozemlju Slovenije že stoletja, pa rimokatoliške Cerkve. Romi, ki so se v Slovenijo priselili iz

³⁴ Srbsko, bosansko, makedonsko, albansko, itd.

³⁵ Predvsem na Goričkem.

republik bivše Jugoslavije, pa so tudi pravoslavne in muslimanske vere. Če bi morala neka skupnost zadostiti vsem pogojem, da se jo obravnava kot etnično skupnost, potem Romi to niso. Vseeno pa imajo Romi skupno zgodovino, izvor in v preteklosti so imeli skupni jezik, religijo, kulturo, običaje, navade itd., na podlagi česar se jim dodeljuje status etnične skupnosti.

Posamezniki se ponavadi bolj identificirajo s svojim narodom kot z drugimi skupinami in po Alterju³⁶ naj bi bil narod skupina posameznikov, ki lahko kljub veliki razdalji komunicirajo med seboj. Če je predpogoj lastna država ali težnje po le-tej, potem Romi tudi narod niso. Argumentov za pojmovanje Romov kot naroda je veliko: imeli naj bi skupno kulturo, jezik, poimenovanje boga,³⁷ zastavo in himno; že na kongresu v Pragi leta 2000 so izrazili željo po statusu naroda brez države, kar naj bi jim omogočilo tudi neposredno financiranje in uvrščanje romske tematike visoko na agende EU, posameznim državam pa bi to olajšalo tudi finančno breme (Debatepedia 2010). Po drugi strani pa je ravno toliko (ali še več) argumentov, zakaj Romi niso in ne morejo biti narod: Romi imajo v resnici zelo raznoliko kulturo, jezik in religijo, skupen pa naj bi jim bil samo predsodek družbe do njih; če bi dobili status naroda na podlagi etničnosti, bi to lahko sprožilo negativen trend do multikulturnih držav in težnje vseh etničnih skupnosti po statusu naroda; IRU pa naj ne bi legitimno predstavljal Rome, saj je le redkokateri član IRU bil izvoljen ali izbran za predstavnika s strani Romov. Pojavi se še argument, da nobeno ljudstvo, ki nima svoje matične države, ne more biti narod. Romi matične države nimajo,³⁸ torej niso narod. Da Romi res niso enotni in se tudi sami ne vidijo kot narod, naj bi potrjeval primer Slovaške, kjer romske politične stranke nikoli niso bile sposobne oblikovati koalicije (Debatepedia 2010). Romolog Đurić pa meni, da je to popolnoma normalno, saj se tudi glede na interese ljudi oblikujejo politične stranke in druge interesne skupine. Ne sme se pričakovati, da bodo Romi kot narod popolnoma enotni v stališčih (Dnevnik.si 2010b). Dejstvo, da Romi nimajo svojega ozemlja niti svoje matične države, je po mnenju mnogih zelo pomembno, saj bodo zato vedno odvisni od držav, v katerih živijo (Debatepedia 2010). Spet drugi pa trdijo, da faktor matične države ni pomemben, in da so Romi pan-evropski narod. Racionalno gledano je največ, kar lahko Romi dosežejo, status brez-teritorialnega naroda – kar bi v končni fazi

³⁶ Glej točko 2.1.2.

³⁷ Del ali Devel.

³⁸ Indija se ne smatra za matično državo Romov, je le območje od koder izvirajo.

pomenilo enako kot status narodne manjšine znotraj posameznih držav. Đurić je eden tistih, ki pravijo, da so Romi narod brez lastne države (oziroma brez vsega³⁹) in da so bili Romi poleg Judov edini narod, ki je bil v Evropi od 13. stoletja stalno preganjan, vendar v nasprotju z Židi Romi niso imeli svoje izobražene elite in svojega nacionalnega programa brez lobija intelektualcev niso mogli oblikovati (Dnevnik.si 2010b). Že v 70-ih letih je zapisal, da se Romi zaradi močnega pritiska preteklosti in neobetavne prihodnosti niso mogli osvoboditi občutka strahu in posledično se niso izjasnili za svojo narodno pripadnost, temveč so se povečini izrekli za pripadnike drugih narodov.⁴⁰ K temu so svoj delež prispevale tudi asimilacijske in integracijske tendence, v veliki meri pa tudi neobujena zavest, brez katere samoidentifikacija sploh ni mogoča (Đurić 1976, 177–8). Glede statusa Romov v različnih evropskih državah pa pravi, da se povečini Rome že obravnava kot narodno manjšino.

Glede na Komačevo definicijo⁴¹ narodnostne manjšine iz začetka 80-ih let, Romi v Sloveniji nikakor niso narodna ali narodnostna manjšina. Sčasoma so se kriteriji spreminjali in nastala je definicija⁴² Parlamentarne skupščine SE. Narodno manjšino na slovenskem pa, kot že rečeno, definirajo strnjen poselitveni prostor, jezikovna in kulturna različnost od večinskega naroda ter želja po ohranitvi teh jezikovnih in kulturnih značilnosti, trajno in stalno bivanje na zgodovinskem poselitvenem prostoru, slovensko državljanstvo in pa želja po posedovanju statusa narodne manjšine. Potemtakem ni dileme in so Romi v Sloveniji narodna manjšina.

Uradno Romi v Sloveniji niso niti etnična skupnost, niti narod in niti narodna manjšina. Slovenska ustava govori namreč o »romski skupnosti« v Sloveniji, Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji pa prav tako. Premalo je tistih, ki se strinjajo z dr. Miranom Komacem (2008), ki pravi: »Menim, da je takšno poimenovanje neustrezno;

³⁹ Naslov Đurićovega članka je Narod bez ičega.

⁴⁰ V državah, kjer so bivali.

⁴¹ Komac je narodno manjšino označil kot del avtohtone populacije, ki je ostal zunaj državnih meja potem, ko je največji del matičnega naroda oblikoval svojo državo in živi bolj ali manj strnjeno na obmejnem ozemlju sosednje države, se od večinskega naroda države, v kateri živi, razlikuje po jeziku, običajih in kulturi ter se zavestno zavzema za ohranitev avtohtonih etničnih značilnosti.

⁴² Definicija Parlamentarne skupščine SE pravi, da je narodna manjšina skupina posameznikov, ki prebiva na ozemlju določene države in so njeni državljani, ohranjajo dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi s to državo, kažejo posebne etnične, kulturne, verske ali jezikovne značilnosti, so zadostno zastopani, čeprav po številu manjši od preostanka prebivalstva te države ali regije v tej državi in jih motivira skrb za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo skupno identiteto (kultura, njihovi običaji, vera in njihov jezik).

Romi v Sloveniji so del obsežnega pan-evropskega naroda, so torej manjši del obsežne narodne celote, so »narodna manjšina«. Narodna manjšina so tudi tedaj, ko uporabimo inštrumente, ki nam jih ponujajo dokumenti o varstvu manjšin in so nastali v različnih mednarodnih organizacijah.« Sklepali bi lahko, da imamo jasno definicijo pojma narodna manjšina. Pa je nimamo. Ne v Sloveniji, ne v mednarodni skupnosti. Zopet je premalo tistih, ki se strinjajo s Komacem (2008), da bi na podlagi že opravljenega raziskovalnega dela težko »oporekali trditvi, da so Romi narod in da so Romi v Sloveniji narodna manjšina.« Na vprašanje kdaj (če sploh) bodo tak status tudi pravno-formalno dobili, je težko odgovoriti. Prav kmalu zagotovo ne. Za to je namreč najprej potreben miselni preskok oziroma drugačno dožemanje Romov v vseh družbah, ne samo tistih, ki sobivajo z Romi.

3 DRUŽBENA VKLJUČENOST/IZKLJUČENOST

3.1 Predsodki, diskriminacija in rasizem

Izraza predsodek in diskriminacija sta dokaj splošna in ju uporabljamo v različnih kontekstih. V SSKJ je predsodek definiran kot »negativen, odklonilen odnos do koga ali česa, neodvisen od izkustva«, diskriminacija pa kot »dajanje, priznavanje manjših pravic ali ugodnosti komu v primerjavi z drugimi, zapostavljanje«. Predsodek je torej odnos, diskriminacija je dejanje, oba pa temeljita na stereotipih o določenih skupinah ljudi. Tako lahko rečemo, da ima družba na podlagi stereotipov do Romov predsodke in se do njih obnaša diskriminatorno.

Izraz rasizem se je začel uporabljati veliko kasneje, pogosteje šele v obdobju med obema svetovnima vojnoma, ko se je govorilo o Hitlerjevih prepričanjih glede hierarhične razvrstitve ras (Haralambos in Holborn 2005, 696-7). SSKJ definira rasizem kot »miselnost ali ravnanje, ki temelji na rasnem razlikovanju, zlasti glede na družbeno vrednost, pravice«, natančne definicije rasizma pa so si med sodobnimi sociologi še vedno različne (Haralambos in Holborn 2005, 697). Izraz rasizem se je uporabljal tudi za razlago izkoriščanja Neevropejcev širom po svetu, po koncu kolonializma pa se je

rasizem (ki je ločeval jasne biološke razlike med skupinami) nadomestil z nacionalizmom, v katerem se pripadniki enega naroda imajo za superiorne drugim narodom (Haralambos in Holborn 2005, 719).

Potrebno je ločiti med rasizmom in rasno diskriminacijo. Rasno diskriminacijo se v Haralambos in Holborn (2005, 697) opisuje kot »neenako obravnavanje različnih rasnih skupin«, medtem ko rasizem vključuje prepričanja o rasnih skupinah. Rasna diskriminacija predstavlja dejanja, rasizem pa se ukvarja s tem, kaj ljudje mislijo.⁴³ Kulturni rasizem je opredeljen kot skupek kulturnih idej, prepričanj in argumentov, ki prenašajo zmotna opažanja o lastnostih in značajih rasnih skupin in se ne nanaša na prepričanja posameznikov temveč vedno na značilnosti družbene kulture. Izraz institucionalni rasizem se uporablja na zelo različne načine, zato ni splošne definicije. Nekateri sociologi so mnenja, da je že sama neenakost med etničnimi skupinami dokaz za institucionalni rasizem (Haralambos in Holborn 2005, 697). Potemtakem bi veljalo: če so Romi manj uspešni v slovenskem izobraževalnem sistemu kot drugi, je to čisti primer institucionalnega rasizma. Vendar pa tega ne moremo trditi, saj je treba upoštevati vse dejavnike, ki vplivajo na slabši uspeh.⁴⁴

Miran Komac (2007, 55–6) si sposodi dve opredelitvi rasne diskriminacije – prvo od OZN in drugo od EU. Leta 1969 je bila v OZN sprejeta Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, ki pravi, da je rasna diskriminacija

kakršnokoli razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali dajanje prednosti na temelju rase, barve kože, porekla, narodnega ali etničnega izvora, ki ima namen ali dejanski učinek onemogočati komurkoli ali ga prikrajšati za enakopravno priznanje, uživanje ali uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin na političnem, gospodarskem, socialnem, kulturnem in vsakem drugem področju javnega življenja.

V EU pa se v boju proti diskriminaciji smatra za »močno orožje« Direktiva Ministrskega sveta 2000/743/EC o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na rasno ali etnično poreklo. V tej direktivi je diskriminacija razdeljena na neposredno in posredno – neposredna je, »če se ena oseba obravnava manj ugodno, kakor se obravnava, se je obravnavala ali pa bi se obravnavala druga oseba v primerljivem položaju na podlagi rase ali narodnosti«, posredna pa »če bi na videz nevtralna določba,

⁴³ Takšnega razlikovanja niso sprejeli vsi sociologi.

⁴⁴ Kot na primer družinsko življenje, družbeni položaj in življenjsko okolje.

merilo ali praksa postavila osebe neke rase ali narodnosti v posebno neugoden položaj v primerjavi z drugimi osebami, razen če to določbo, merilo ali prakso objektivno upravičuje zakonit cilj in če so sredstva za doseganje tega cilja ustrezna in potrebna» (Flander 2004, 99). Potemtakem bi lahko rekli, da je diskriminacija »neenako obravnavanje posameznika, posameznice ali skupine v primerjavi z drugimi osebami ali s skupinami ljudi na podlagi osebnih okoliščin, kot so spol, starost, rasa, nacionalnost, izobrazba, gmotno stanje ali družbeni položaj« (Flander 2004, 99). Na drugi strani pa imamo pozitivno diskriminacijo, ki pa je »razmeroma nov pravni institut« in označuje z zakonom določeno prednostno obravnavanje določenih kategorij oseb pri uresničevanju pravic. Gre torej za »različno obravnavo različnega« ali za »privilegirano obravnavo depriviligiranih družbenih skupin« (Flander 2004, 99). Tako se marginaliziranim ali depriviligiranim skupinam ter manjšinam podeljuje posebne pravice, da bi se jim zagotovila enakopravnost in enakost možnosti. V praksi to ni tako enostavno, kot se zdi, saj je enakost možnosti mogoče zagotoviti le do določene stopnje. Načelo pozitivne diskriminacije na mednarodnem nivoju zagotavlja Mednarodna konvencija Združenih narodov o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, ki nalaga državam pogodbenicam sprejetje številnih ukrepov na problematičnih področjih.

Sovražni odnos do Romov v Evropi ima zelo dolgo zgodovino. Nikjer jih niso sprejeli odprtih rok, ko so se začeli naseljevati na območju Evrope. Vseeno pa je sovraštvo v določenih obdobjih zaradi političnih idej ali vladarjev/vodij bilo intenzivnejše in je imelo hujše ter grozljivejše posledice. V najslabšem spominu imajo Romi sigurno obdobje druge svetovne vojne, kjer so poleg Židov bili ravno oni najštevilnejše žrtve. Kot žrtve pa se ne smatrajo samo smrtne žrtve ampak tudi žrtve različnih nehumanih nacističnih poskusov. Tudi kasneje se Romom ni godilo dosti boljše. Po drugi svetovni vojni so si evropske države prizadevale prekiniti nomadski način življenja Romov in jih spremeniti v t.i. homogen proletariat. Diskriminacija se je nadaljevala, saj so nekatere vlade podpirale sterilizacijo romskih žensk, segregacijo romskih otrok v šolah in odvzem otrok romskim staršem, ki so jih dajali v rejo (Evropska komisija 2006, 8). Tudi po hladni vojni se je ohranil močan proti-romski duh tako v vzhodni kot zahodni Evropi. Najhujša katastrofa za romsko skupnost (po drugi svetovni vojni) pa se je zgodila leta 1999 na Kosovem, kjer so (kljub 4-letni administraciji OZN) etnični Albanci začeli s kampanjo etničnega čiščenja proti Romom. Tako so 4/5 Romov, ki so

prej živeli na območju Kosova, razseljene po Balkanu ali drugih evropskih državah (Evropska komisija 2006, 9).

V zadnjih letih je v javnosti veliko več govora o diskriminaciji in boju proti diskriminaciji. Zdi se, da je ozaveščenost ljudi večja (vendar še vedno nezadovoljiva), k čemur v veliki meri pripomorejo razni projekti, dogodki, publikacije in kampanje vladnih in nevladnih organizacij. Slovenija se je leta 2008 vključila v eno najpomembnejših ozaveščevalnih kampanj SE in Evropska komisija (EK) na področju odpravljanja predsodkov do Romov – kampanjo »DOSTA! Osvobodimo se predsodkov, spoznajmo Rome!« Kampanja, ki jo izvaja Urad za narodnosti skupaj z Informacijskim uradom Sveta Evrope v RS, si prizadeva za boljše razumevanje in poznavanje romske kulture in načina življenja ter za oblikovanje boljših komunikacijskih kanalov, ki javnost osveščajo in seznanjajo o položaju Romov. Skozi kampanjo se promovirajo strpnost, medkulturnost in sožitje (Urad za narodnosti 2009a). Lahko rečemo, da boj proti diskriminaciji in rasizmu znotraj EU za Rome dobi pomen s tremi direktivami: Direktivo 2000/43/EC (rasna direktiva), ki implementira načelo enakosti med ljudmi ne glede na raso ali etnično pripadnost; Direktivo 2000/78/EC (zaposlitvena direktiva), ki vzpostavi splošni okvir za enakost v zaposlovanju; in Direktivo 2002/73/EC, ki implementira načelo enakosti moških in žensk v odnosu do zaposlitve in delovnih pogojev (Evropska komisija 2006, 11).

3.2 Pojavi družbene vključenosti/izključenosti

Moderna industrijska država je nacionalistična in kulturno homogena, posameznik pa je lahko popolnoma vključen v družbo le, če preneha kompleksno in formalno urjenje, se nauči jezika dominantne kulture in si zagotovi ustrezen standard industrijsko uporabne izobrazbe (Gellner v Rizman 1991, 262). Res je, da družba od nas zahteva številne kompetence in človek, ki jih nima, se kaj hitro lahko počuti manjvrednega, izločenega iz večinske družbe oziroma potisnjenega na družbeni rob. V zadnjem času je govora o družbeni izključenosti veliko – sploh v kontekstu etničnih skupin/manjšin ali različnih marginaliziranih skupin.

Abrahamson (1995, 120) pravi, da je v devetdesetih letih bilo moč opaziti prehod od termina revščina k bolj dinamičnemu konceptu družbene izključenosti, ki jo nekateri vidijo kot rezultat oz. posledico ekstremne revščine. Še vedno pa se koncept izključenosti povezuje s pojmi revščina, neenakost, diskriminacija, marginalizacija, nepomembnost, deprivacija, itd. Ob konceptualizaciji teh pojmov je nastalo nekaj zmede, uradne definicije družbene izključenosti znotraj EU pa še vedno ni. Vsekakor revščina in družbena izključenost nista sopomenki in s trditvijo Abrahamsona (1995, 134), da gre za »staro vino v novih steklenicah«, se je težko strinjati.⁴⁵ Uporaba termina družbena izključenost je pomembna tudi za socialno državo, kajti če določen delež populacije neke države živi v revščini, je to dokaz za neuspešno socialno državo; če pa se določen delež spopada z družbeno izključenostjo, lahko to razumemo kot individualni problem zaradi osebnih neuspehov in ne zaradi družbenih procesov – torej država za to situacijo ni kriva (Abrahamson 1995, 121–9).

Definicija revščine, ki jo leta 1984 sprejel SE, pravi, da so revne »osebe, družine in skupine oseb, katerih sredstva (materialna, kulturna in socialna) so tako omejena, da jim onemogočajo minimalno sprejemljivo življenje v državi, v kateri živijo.« (MDDSZ 2000, 15) Razliko med revščino in družbeno izključenostjo opredeli Commins, ki pravi, da je revščina »omejena oblika izključenosti, ki izhaja iz pomanjkanja virov, predvsem potrošniških virov, vendar obstajajo tudi oblike izključenosti, ki niso rezultat pomanjkanja virov. Družbena izključenost je poleg revščine pomanjkanje dostopa do, ali zanižanje, cele vrste državljanskih pravic« (Commins 1995, 142). Po Comminsu je družbena izključenost »proces ali niz mehanizmov, s katerimi so ljudje izključeni iz možnosti, ugodnosti in pravic, ki so ponavadi dostopne državljanom sodobne družbe« (Commins 1995, 142). Koncept družbene izključenosti naj bi predstavljal razpad družbenih vezi. Posamezniki ali skupine, ki so družbeno izključeni, niso del družbe, temveč so iz le-te iztrgani brez svoje kolektivne identitete – posledica tega pa je lahko individualizacija družbene izključenosti.

Mirjana Ule za družbeno izključevanje pravi, da temelji na novih izkušnjah in oblikah revščine, ki jih določajo primanjkljaj alternativ, volje in motivacije ter revna predstava o

⁴⁵ Revščina namreč ponazarja pomanjkanje razpoložljivih virov za gospodinjstvo ali posameznike, družbena izključenost pa ponazarja težave v odnosu – nezadostna družbena participacija, pomanjkanje integracije in pomanjkanje moči.

možnem drugačnem življenju. »Ekonomske ogrožen posameznik je ogrožen tudi v vseh svojih socialnih odnosih; od medosebnih odnosov do odnosov z institucijami. Zato je vse bolj globalno socialno izključen« (Ule in drugi 2000, 39). Družbeno izključenost lahko ločimo na tri dimenzije: ekonomska dimenzija se kaže v izključevanju iz trga dela,⁴⁶ družbena dimenzija zajema neenake možnosti in pomanjkanje sodelovanja določenih družbenih skupin v procesu odločanja, politična dimenzija pa se nanaša na človekove, civilne in politične pravice, kjer država igra vlogo »izključevalca«, saj s svojo politiko in sprejemanjem pravnih aktov te pravice določa. Simbolna izključenost oz. občutek izključenosti iz dominantnih družbenih modelov je lahko enako pomemben v determiniranju obnašanja neke skupine ali posameznikov kot objektivna oz. materialna izključenost (Zavratnik Zimic 2000, 834). V primeru Romov bi lahko rekli, da je simbolna dimenzija izključenosti v veliki meri prisotna. Nekatere romske družine so namreč ekonomsko zelo dobro situirane, vseeno pa je prisoten občutek družbene izključenosti, saj se najpogosteje vse Rome »meče v isti koš«. V takšnih primerih pride do družbene izključenosti na podlagi etnične pripadnosti, barve kože, načina življenja, drugačne kulture in tradicije, medtem ko materialni viri ne igrajo pomembne vloge.

Nekateri avtorji tesno povezujejo družbeno izključenost in diskriminacijo. Zavirškova in Škerjančeva uporabljata tri termine, ki označujejo skupine ali posameznike, ki so na tak ali drugačen način izključeni iz družbe: izključene skupine, diskriminirane družbene skupine in ranljive družbene skupine. Govorita tudi o delitvi⁴⁷ na tri vrste družbene izključenosti: ekonomska – izključenost iz trga dela ali diskriminacija na trgu dela, socialna – pomanjkanje družbene moči in kulturna – temelji na poniževanju posameznikov, ki naj bi imeli manj vredno sociokulturno identiteto, po drugi strani pa na povzdigovanju pripadnikov večinske kulture (Zaviršek in Škerjanc 2000, 387). Avtorici pojasnjujeta tudi, da izključevanje ali diskriminacija nikoli ni naključni dogodek ampak so »vgrajeni v delovanje oblasti in političnih sistemov«.

Tudi mediji so lahko pomemben dejavnik družbenega izključevanja, saj imajo pomembno vlogo v procesih ustvarjanja mehanizmov družbenega izključevanja, hkrati pa so eden ključnih instrumentov pri ustvarjanju kritičnih javnih prostorov. Medijski

⁴⁶ Posledica je izostanek osebnega dohodka ali celo odvisnost od socialne pomoči.

⁴⁷ Drugačni od delitve Zimiceve (glej zgoraj).

sistem v Sloveniji ponazarja hierarhično razvrščanje manjšin, ki je vzpostavljeno že z Ustavo in razvito v politikah in praksah varstva manjšin. V Sloveniji sta samouprava in politično predstavništvo⁴⁸ priznana le dvema narodnima manjšinama, ki sta kategorizirani kot avtohtoni ali tradicionalni in sta nastali s premikanjem meja; drugim manjšinam pa so priznane le nekatere pravice namenjene etničnim skupinam.

Družbena kategorizacija⁴⁹ vzpostavlja temelje nadaljnjim politikam in praksam obravnavanja določene skupnosti in nič drugače ni v primeru Romov v Sloveniji. Lahko bi rekli, da so nekatera vladna gradiva⁵⁰ iz preteklih let šla celo v skrajnost in romske otroke vrgla v isti koš z otroci z motnjami v razvoju, kar nikakor ni sprejemljivo. Iz tega lahko zaključimo, da Slovenija s svojo kategorizacijo Romov ustvarja (oz. je že ustvarila) sistemsko drugorazrednost te manjšine, ki močno vpliva na oblikovanje javnega mnenja in na odnos večinskega prebivalstva do romske manjšine. Neenakopraven položaj Romov pa še dodatno zaostre delitev na avtohtone in neavtohtone Rome. V mestnih občinah Ljubljana in Maribor živi precejšnje število Romov,⁵¹ vendar nimajo pravice do političnega predstavništva zaradi statusa neavtohtonosti. Ti dve mestni občini namreč po Zakonu o lokalni samoupravi nista obvezani k volitvam romskega svetnika v mestni svet. Sistem varstva manjšin v Sloveniji upošteva samo kriterij tradicionalne naseljenosti oz. avtohtonosti, ne pa tudi drugih kriterijev.⁵²

Odnos države do Romov je jasen že, če pogledamo višino sredstev iz državnega proračuna RS za medijske in sorodne informativne dejavnosti manjšinskih skupnosti. Italijanska in madžarska narodna skupnost skupaj sta v letu 2004 iz državnega proračuna prejeli 1.715.697 EUR, v letu 2007 pa 1.742.271 EUR, medtem ko je romska skupnost v letu 2004 prejela le 52.389 EUR, v letu 2007 pa 152.457 EUR (Petković 2008, 65–7). Vseeno so bili od leta 2007 storjeni številni koraki k zmanjšanju družbene izključenosti in marginaliziranosti Romov; čas pa je tisti, ki bo pokazal dejanske

⁴⁸ Politično predstavništvo v državnem zboru.

⁴⁹ Glej 2. poglavje.

⁵⁰ Npr. Osnutek Nacionalnega razvojnega programa za izboljšanje položaja otrok za obdobje 2003–2013. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, 10. oktober 2003.

⁵¹ Po podatkih popisa prebivalstva 2002 živi v Ljubljani 218 in v Mariboru 613 Romov, dejansko število pa je še večje.

⁵² Na primer številčnosti.

spremembe in učinke.

Zavratnik Zimičeva (2000, 845) podaja oceno družbene vključenosti/izključenosti Romov v Sloveniji in pravi, da ima nizka vključenost v sfero zaposlovanja temelje v šibki izobrazbeni strukturi, ki je posledica nizke udeležnosti in uspešnosti v izobraževalnih institucijah, saj se izobraževanje praviloma zaključi z osnovno šolo. Večinoma so Romi vključeni v šole, vendar dosegajo v glavnem slabe učne rezultate. Težave, ki jih omenja kot vzrok slabih rezultatov, so predvsem neznanje jezika in funkcionalna nepismenost. Tudi slabo socialno stanje med Romi je konstanten problem, pa naj gre za stanovanjske razmere, zdravstveno stanje, materialno nepreskrbljenost družin ali kaj drugega. Seveda pa je socialno stanje močno povezano z izobrazbo in lahko rečemo, da ta dva faktorja vzročno-posledično vplivata drug na drugega. Izboljšanje situacije in predvsem zmanjševanje revščine Romov je dolgoročen proces, na katerega vplivajo tudi kulturne ovire, predsodki, diskriminacija in odnos večinskega prebivalstva do Romov. »Kulturni relativizem (pluralizem) je nujna podmena integracije različnih etničnih skupin in njihovega sodelovanja v družbenem življenju. Izključenost iz denimo izobraževanja ali trga dela seveda ne more biti posledica drugačnega kulturnega koda. Odklonilen odnos okolja do Romov izvira večidel iz nepoznavanja romske kulture in njihovega specifičnega načina življenja« (Zavratnik Zimic 2000, 846).

Do nedavnega je bil razlog za družbeno izključevanje Romov v Sloveniji tudi politična neorganiziranost in neorganiziranost na področju javnega komuniciranja in informiranja. Takšnega mnenja je tudi Janko Speizerjeva (2002, 31-2), ki pravi: »Mnogi, ki sem jih srečala, si prizadevajo za »razrešitev« spleta diskriminacije, socialne izključenosti, stereotipov in verjamejo, da bo politično organiziranje Romov prispevalo k »preporodu«. Tako naj bi Romi prek njihove vzgoje, ki naj bi prispevala k oblikovanju romske identitete, postali aktivni sogovorniki države.« Nekaj let nazaj namreč ni bilo institucije romskega svetnika, Forum romskih svetnikov, Sveta romske skupnosti, romskih oddaj na nacionalnem radiu in televiziji, romskih pomočnikov v šolah itd. Vse to je namreč dodatno povečevalo družbeno izključenost Romov.

V boju proti izključenosti sta pomembni aktivna politika države in participacija samih

ciljnih skupin.⁵³ Med različnimi akterji premagovanja družbene izključenosti ima najpomembnejše mesto država z oblikovanjem take zakonodaje, ki zagotavlja socialne pravice oz. enake možnosti in dostop do različnih področij socialnega življenja (Zavratnik Zimic 2000, 835). Upoštevati pa je treba večdimenzionalnost koncepta družbene izključenosti in edinstvenost vsake skupine.⁵⁴ Kulturne razlike so še vedno glavni vzrok za izključenost in kulturna identiteta je tista dimenzija, okrog katere se bo tudi v prihodnje govorilo v kontekstu izključenosti. Romi živijo v veliki meri »getoizirano«,⁵⁵ za družbeno vključenost pa je zelo pomembno preprečevanje izoliranosti in s tem vključenost zunaj lastne skupine.⁵⁶ Raziskovanje marginalnih skupin bi se moralo usmeriti v iskanje mehanizmov, ki bi te skupine mobilizirali. Tako bi izključeni postali akterji lastne integracije, kar je ključnega pomena pri premagovanju subjektivnih občutkov izključenosti iz glavnih modelov družbenega življenja (Zavratnik Zimic 2000, 846–7). Romska naselja po eni strani omogočajo ohranjanje jezika, kulture, navad in običajev, po drugi strani pa povzročajo večjo družbeno izključenost.

V Končnem poročilu (Final Report – Slovenia 2006) avtorji družbeno vključenost in izključenost opredelijo kot večdimenzionalni in dinamični koncept. Ljudje namreč niso izključeni iz družbe zaradi trenutne brezposelnosti ali pomanjkanja dohodkov; ljudje so izključeni, ko imajo oni ali celo njihovi otroci zelo majhne možnosti (ali sploh nimajo možnosti) za boljšo prihodnost. Koncept izključevanja tako obsega: revščino, izključenost iz družbenega in kulturnega življenja ter iz aktivnega državljanstva, neenak dostop do zdravstva, izključenost iz trga dela in možnosti zaposlitve, slabe stanovanjske razmere ali celo brezdomstvo, pomanjkanje dostopa do informacij in predvsem izključenost iz izobraževanja. Pomembni so vsi elementi oziroma pojavi izključevanja, saj so med seboj tudi vzročno-posledično povezani, diplomsko delo pa se podrobneje osredotoča na vključenost oziroma izključenost Romov v sistem izobraževanja.

⁵³ V tem primeru so to Romi.

⁵⁴ Na različnih koncih države ista etnična skupnost nima enakih pogojev/možnosti integracije.

⁵⁵ Odmaknjeno od ostalega prebivalstva.

⁵⁶ Torej zunaj romskega naselja.

4 VKLJUČENOST OZ. INTEGRACIJA ROMOV NA EVROPSKEM NIVOJU

Romi so neločljiv del evropske civilizacije že več kot tisoč let. Po različnih ocenah jih živi v Evropi 10 do 12 milijonov,⁵⁷ kar pomeni, da so največja evropska »manjšina« prisotna v vseh 27 državah članicah EU.⁵⁸ Ravnanje z Romi je danes med najbolj neodložljivimi⁵⁹ političnimi, socialnimi in zadevami človekovih pravic v Evropi (Evropska komisija 2006, 10). Veliko mednarodnih organizacij in institucij se ukvarja z romsko tematiko in si hkrati tudi prizadeva za boljšo družbeno vključenost Romov na številnih področjih. Še več pa je nevladnih organizacij, ki si na nacionalnem in regionalnem nivoju prizadevajo za izboljšanje problematičnih področij⁶⁰ in opozarjajo na napake in nepravilnosti v sistemu ali samo na drugačne možnosti in načine dela, ki se lahko v praksi izkažejo za boljše od vladnih. Izpostaviti velja predvsem SE, EU in OVSE, ki se največ ukvarjajo z Romi in njihovo družbeno vključenostjo, ter nekatere pomembnejše evropske programe in iniciative, ki zajemajo skupne prioritete, kot je npr. Dekada za vključevanje Romov (2005–2015). Za Rome so pomembne določbe v mednarodnih dokumentih, ki zagotavljajo spoštovanje človekovih pravic in prepovedujejo ali obsojajo diskriminacijo, prav tako pa tudi dejavnosti mednarodnih organizacij, ki si prizadevajo za odpravo predsodkov, ksenofobije, rasizma in družbene izključenosti. Še posebej so pomembne določbe, ki pripomorejo k izboljšanju položaja manjšin in ohranjanju njihove identitete, kulture in jezika.

4.1 Svet Evrope - SE

SE⁶¹ sestavlja 47 evropskih držav,⁶² ki so sprejele načelo vladavine prava in jamčijo človekove pravice in temeljne svoboščine vsem svojim prebivalcem. Eden večjih uspehov SE je leta 1950 sprejeta Evropska konvencija o človekovih pravicah, ki prepoveduje vse oblike diskriminacije in je pomenila temelj za ustanovitev Evropskega

⁵⁷ To so ocene Amnesty International, EK, itd.

⁵⁸ Največ (okrog 2 milijona) pa je Romov v Romuniji.

⁵⁹ V angleščini *pressing*.

⁶⁰ Izobraževanje, zaposlovanje, bivanjske razmere, zdravstvo.

⁶¹ SE je bil ustanovljen leta 1949 z Londonskim sporazumom.

⁶² Slovenija se je pridružila leta 1993.

sodišča za človekove pravice. (Council of Europe 1950) SE je ključna evropska institucija na področju romske »problematike«, saj so prioriteta področja zaščita manjšin ter boj proti rasizmu in družbeni izključenosti. Za Rome je pomembna tudi Evropska socialna listina, največjo težo pa imata Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih (European Charter for Regional and Minority Languages – ECRML) iz leta 1992 in pa FCPNM iz leta 1995, ki tvorita podlago za evropski standard varstva manjšin. Omeniti pa velja tudi Priporočilo Odbora ministrov (2000)⁴ o izobraževanju otrok Romov/Ciganov v Evropi,⁶³ v katerem kot prilogo dodajo Vodilna načela izobraževalne politike za romske otroke⁶⁴ in se dotaknejo tudi kurikuluma, učnega gradiva, usposabljanja učiteljev (Council of Europe 2000a) in še bi lahko naštevali. SE je zelo aktiven na področju izboljšanja položaja Romov in si prizadeva za njihovo boljšo družbeno vključenost.

4.1.1 Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin (FCPNM)

FCPNM je prvi pravno zavezujoči dokument za varstvo manjšin. Določa cilje,⁶⁵ ki jih morajo pogodbenice uresničevati s svojo notranjo zakonodajo, ne vsebuje pa definicije pojma narodne manjšine in tako prepušča državam pogodbenicam, da same določijo etnične skupine, ki jih obravnavajo kot narodne manjšine in na katere se nanaša konvencija. To je lahko velik problem, saj na ta račun nekatere etnične skupnosti nikoli ne bodo priznane in obravnavane kot narodne manjšine. Slovenija je tako v skladu z Ustavo in notranjo zakonodajo ob ratifikaciji FCPNM izjavila, da sta narodni manjšini v Sloveniji avtohtona italijanska in madžarska narodna skupnost, norme iz konvencije pa se nanašajo tudi na romsko skupnost, v kolikor to ni v nasprotju s pravnim redom (Council of Europe 2010a). Pozornost je treba nameniti tudi vprašanju individualnih in kolektivnih pravic. Naslov konvencije namreč govori o zaščiti narodnih manjšin in ne o zaščiti pripadnikov narodnih manjšin; vsebina konvencije pa govori o pripadnikih narodnih manjšin. Iz tega sledi, da konvencija ne uvaja kolektivne zaščite in kolektivnih pravic, temveč le individualne.

⁶³ *Reccomendation (2000)4 of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma/Gypsies children in Europe*; sprejeto 3. februarja 2000 s strani Odbora ministrov SE.

⁶⁴ *Guiding Principles of an education policy for Roma/Gipsy children in Europe*.

⁶⁵ Cilji: zagotavljanje enakosti pred zakonom, ohranjanje in razvijanje kultur, varovanje kulturne identitete, zaščita veroizpovedi, manjšinskih jezikov in tradicij, zajamčen dostop do medijev ter vzpostavljanje svobodnih in miroljubnih stikov prek meja z ljudmi, ki zakonito prebivajo v drugih državah.

Države pogodbenice so zavezane k poročanju vsakih pet let. Slovenija je prvo poročilo oddala leta 2000, v njem pa se ukrepi za boljšo družbeno vključenost Romov nanašajo predvsem na osnovne življenjske pogoje (Council of Europe 2000b).⁶⁶ Svetovalni odbor je v mnenju o tem poročilu izrazil skrb glede implementacije FCPNM zadevajoč Rome, še posebej na prioritetnih področjih.⁶⁷ Za zagotovitev enakih možnosti Romom se bo Slovenija morala bolj potruditi, hkrati pa je Svetovalni odbor opozoril na neažurnost podatkov, ki so se od leta 1991⁶⁸ precej spremenili. Izrazil je še nezadovoljstvo nad dejstvom, da pravico do posebne zaščite uživajo le avtohtoni Romi, zaskrbljenost nad nivojem izobrazbe Romov, nad velikim številom romskih otrok v šolah s prilagojenim programom,⁶⁹ hkrati pa je ogorčen nad dejstvom, da so v nekaterih šolah romski učenci bili v ločenih razredih (Council of Europe 2002).

Vlada RS se je v komentarjih na to mnenje branila z izjavo, da romska skupnost v Sloveniji nima statusa narodne manjšine, ampak etnične skupnosti oz. etnične manjšine.⁷⁰ Odgovor na mnenje, da je negativen odnos večinskega prebivalstva v nekaterih regijah zaskrbljujoč, je bil, da v določenih primerih Romi s svojim načinom življenja resnično motijo okoliško večinsko prebivalstvo (Council of Europe 2003). Takšna izjava je izredno zaskrbljujoča, še posebej, če jo vlada zapiše v svojih komentarjih Svetovalnemu odboru. Takšen odnos si lahko razlagamo kot strinjanje in upravičevanje odklonilnega ali celo diskriminatornega odnosa večinskega prebivalstva do Romov. Očitkom, da je veliko romskih otrok neupravičeno vpisanih v šole s prilagojenim programom, pa je vlada nasprotovala, saj naj bi bili umestitveni testi pripravljeni tako, da lahko strokovnjaki določijo mentalne sposobnosti otrok ne glede na to, iz kakšnega okolja prihajajo (Council of Europe 2003). Z drugimi besedami, vlada je zopet upravičila zaskrbljujoč in diskriminatoren odnos do Romov s trditvijo, da s sistemom ni nič narobe.

⁶⁶ Zagotovitev bivalnih prostorov, sredstev za preživetje in zaposlovanje, izboljšanje na področju izobraževanja, vključevanja v družbo, javnega ter političnega udejstvovanja ter ohranitev romske kulture in identitete.

⁶⁷ Bivanjske razmere, zaposlovanje, zmanjšanje socio-ekonomskih razlik, diskriminacija, itd.

⁶⁸ Poročilo se opira na podatke iz leta 1991.

⁶⁹ Pogosto se izkaže, da so romski otroci v šolah s prilagojenim programom zaradi slabega znanja slovenščine ali zaradi kulturnih razlik.

⁷⁰ V bistvu pa Romi v Sloveniji uradno nimajo statusa etnične skupnosti ali etnične manjšine, saj se v Ustavi in »romskemu zakonu« uporabljata le termin romska skupnost.

V drugem periodičnem poročilu RS o izvajanju FCPNM se ne uporablja več samo termin *avtohtoni*, temveč tudi *tradicionalno* in *zgodovinsko* poseljeni Romi; vlada je v določeni meri torej upoštevala nasvet Svetovalnega odbora. Na področju izobraževanja je vpeljana pomembna sprememba – s šolskim letom 2003/04 normativi ne predvidevajo več romskih oddelkov v šolah.⁷¹ Posebej je omenjen prvi delovni zvezek za poučevanje romskega jezika, ki ga je sofinancirala država (Council of Europe 2004), pri čemer pa vlada ne pojasni, da gre za delovni zvezek z dolenjsko različico romskega jezika, katerega drugje živeči Romi ne morejo (in tudi nočejo) uporabljati. Prav tako se Slovenija v poročilu pohvali s prilagojenimi delovnimi zvezki za slovenski jezik in matematiko za romske učence, ki takšno pomoč potrebujejo. Šole v Prekmurju, ki jih obiskujejo romski učenci, teh delovnih zvezkov nimajo in iz tega lahko sklepamo, da je vlada v drugem periodičnem poročilu skušala situacijo olepšati.

Svetovalni odbor je menil, da so potrebni odločnejši ukrepi za spodbujanje romske kulture in identitete ter nadaljni ukrepi za odpravo težav, s katerimi se srečujejo Romi pri zaposlovanju in izobraževanju ter vztraja pri tem, da se pojem avtohtonosti ne bi smel ohraniti kot odločujoče merilo za določanje oseb, ki jih zadeva konvencija, saj so posledično nekateri Romi še vedno izključeni iz varstva FCPNM. V povečanju števila pripadnikov določenih etničnih skupin ob popisu prebivalstva leta 2002⁷² se odraža splošno ozračje strpnosti in medkulturnega razumevanja, naklonjenega uveljavljanju etnične pripadnosti. Svetovalni odbor podpira pozitivne ukrepe⁷³ na področju izobraževanja in meni, da bi morala Slovenija nadaljevati s specifičnimi ukrepi kot so zaposlovanje romskih učiteljev ali romskih asistentov, ozaveščanje učiteljev o težavah romskih otrok, učinkovitejše vključevanje staršev, spodbujanje romskega jezika in kulture ter oblikovanje bolj pozitivne podobe Romov med drugimi. Svetovalni odbor je ugotovil, da se je položaj Romov izboljšal le na nekaterih območjih, medtem ko je slabša situacija na drugih območjih verjetno rezultat politične (ne)volje lokalnih oblasti, regionalnega gospodarskega razvoja in (ne)vključevanja in (ne)učinkovitosti romskih svetnikov in romskih društev (Council of Europe 2005a). V odgovoru se Slovenija

⁷¹ Kar pa ne pomeni, da jih v praksi ni bilo.

⁷² V primerjavi s podatki popisa prebivalstva leta 1991.

⁷³ Pozitivni ukrepi so: vpisovanje romskih otrok v predšolsko vzgojo vsaj dve leti pred vstopom v osnovno šolo, uvedba romskih asistentov oziroma pomočnikov ter uvedba romskega jezika, kulture in zgodovine v učni načrt (čeprav se slednje v praksi še ni implementiralo).

»brani«, da so vsi Romi deležni enakih pravic, kot ostali državljani, poleg tega pa še posebnih ukrepov in pomoči na področju kulture in izobraževanja ter da v odnosu do tradicionalno poseljenih in netradicionalno poseljenih Romov ni tako velikih razlik (Council of Europe 2005b). Glede na komentarje vlade bi lahko sklepali, da Slovenija izvaja vsa določila⁷⁴ iz FCPNM, se maksimalno trudi za boljšo vključenost Romov v večinsko družbo in da so programi, ukrepi in strategije brez napak.

4.1.2 Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih (ECRML)

Ob deponiranju listine o ratifikaciji ECRML⁷⁵ je Slovenija izjavila, da sta regionalna ali manjšinska jezika v Sloveniji madžarski in italijanski jezik, vendar se bodo določbe od 1. do 4. odstavka 7. člena smiselno uporabljale tudi za romski jezik (Council of Europe 2010b). V Sloveniji se uporablja več različic romskega jezika, kar povzroča dodatne težave. Čeprav ECRML varuje le del identitete manjšin, pomeni korak naprej, saj gre za varovanje Romov kot manjšine in ne le kot marginalizirane ali diskriminirane skupnosti.

Odbor strokovnjakov⁷⁶ je med obiskom v Sloveniji zbral številne podatke in dokaze o tem, da v slovenski pravni ureditvi ni nobenega resnega in sistematskega načina za ohranjanje romskega jezika in da na tem področju obstajajo velike težave. Poleg pomanjkanja učbenikov za romske učence primanjkuje tudi učiteljev z znanjem romskega jezika, poznavanjem Romov in njihove kulture ter učiteljev Romov, kar ima negativne posledice za ohranjanje jezika (Svet Evrope 2004). Zanimiv je primer prekmurskih Romov, ki govorijo mešanico romskega jezika in prekmurskega narečja, dodajajo pa tudi nekatere hrvaške in madžarske besede. To jim sigurno povzroča dodatne težave pri učenju, saj se težko naučijo knjižne slovenščine, če je doma nikoli ne uporabljajo.⁷⁷

⁷⁴ Vsa določila, ki zadevajo Rome.

⁷⁵ Slovenija je podpisala ECRML 3. julija 1997 in jo ratificirala 4. oktobra 2000, veljati pa je začela (za Slovenijo) 1. januarja 2001.

⁷⁶ ECRML predvideva nadzorni postopek za ocenitev uporabe listine v posamezni državi pogodbenici, da se državam lahko dajo priporočila za izboljšanje njihove zakonodaje, politike in prakse, če je to potrebno. Temeljni namen odbora strokovnjakov je poročati odboru ministrov o tem, kako pogodbenica izpolnjuje svoje obveznosti, preučiti dejansko položaj regionalnih ali manjšinskih jezikov v državi in spodbujati pogodbenico, da postopoma doseže višjo raven izpolnjevanja prevzetih obveznosti, če je to potrebno (Poročilo odbora strokovnjakov o uporabi listine v Sloveniji 2004).

⁷⁷ Romi na dvojezičnem območju pa se poleg knjižne slovenščine učijo tudi madžarščine in tudi pouk poteka v madžarščini.

V odgovoru se je slovenska vlada sklicevala na dva vidika, ki ovirata poučevanje romskega jezika in v romskem jeziku: pomanjkanje standardizacije jezika in različna narečja romskega jezika v Sloveniji. Odbor strokovnjakov se tega sicer zaveda, saj se podobne težave pojavljajo tudi v drugih državah, meni pa, da omenjena vidika nista zadostna utemeljitev za to, da se v tem jeziku vseeno ne poučuje. Situacija je zelo podobna tisti s slovenskim jezikom – v različnih regijah (ali celo krajih, vaseh) Slovenije se govori drugačno narečje,⁷⁸ kljub številnim narečjem pa obstaja knjižni slovenski jezik, ki je nujno potreben za ohranitev slovenskega naroda. Standardizacija in kodifikacija romskega jezika sta nedvomno zelo pomembna koraka k poučevanju romskega jezika v šolah. Glede tega odbor strokovnjakov celo meni, da bi bilo treba standardizacijo jezika doseči na evropski ravni, da bi se tako izognili nacionalnim standardizacijam, s katerimi bi lahko tvegali prekinitev vezi z drugimi romskimi skupnostmi po Evropi (Svet Evrope 2004). Ideja o standardizaciji romskega jezika na evropski ravni je zelo utopična. Romi iz različnih držav se med seboj ne razumejo, saj govorijo zelo različne »romske jezike«. Govoriti o enotnem standardiziranem evropskem romskem jeziku pa se zdi tako nesmiselno kot govoriti o enotnem evropskem jeziku. Po drugi strani pa bi bilo koristno za vse romske učence, če bi se v šolah učili vsaj svoje romsko narečje, saj obvladajo le pogovorni jezik, imajo pa velike težave pri pisanju.

Odbor strokovnjakov spodbuja slovenske oblasti, da

sprejmejo pozitivne ukrepe, usmerjene proti vsem oblikam nestrpnosti do romskega jezika in kulture; se dejavno vključijo v postopek standardizacije romskega jezika v tesnem sodelovanju s predstavniki Romov in po možnosti skupaj z drugimi evropskimi državami, ki jih to zadeva, da tako prispevajo k skupnemu evropskemu podvigu za vzpostavitev enotne evropske standardizacije tega jezika; da ukrepajo v smeri uvajanja in nadaljnega razvoja zagotavljanja učenja romskega jezika in poučevanje v tem jeziku zlasti v nižjih razredih in da precej vlagajo v usposabljanje učiteljev, kljub temu da postopek standardizacije jezika še poteka; sprejmejo določbe in ukrepe za izboljšanje podobe romske kulture v slovenski družbi, zlasti v medijih in sistemu izobraževanja slovensko govoreče večine prebivalstva (Svet Evrope 2004).

Odbor ministrov SE se s tem strinja in slovenskim oblastem priporoča še, da naj

⁷⁸ Narečja so zelo močna in specifična, še posebej prekmursko, ki ga marsikdo v Sloveniji ne razume.

govorcem romskega jezika zagotovijo polno sodelovanje v gospodarskem, družbenem in političnem življenju in ohranjanje njihove jezikovne in kulturne prepoznavnosti (Priporočilo Odbora ministrov Sveta Evrope o uporabi listine v Sloveniji 2004).

Pomemben ukrep, omenjen v drugem periodičnem poročilu Slovenije, je vsekakor sprejetje Strategije za poučevanje romskega jezika v Republiki Sloveniji (RS) v letu 2004, ki jo je sestavila posebna delovna skupina, v katero so bili vključeni tudi predstavniki Romov. Dokument predlaga številne rešitve glede integracije Romov v izobraževalni sistem z ustrezno določbo za slovenski in romski jezik, usposabljanje učiteljev in pomočnikov učiteljev za poučevanje Romov ter tudi ukrepe za boj proti predsodkom do romskih otrok. V drugem periodičnem poročilu pa odbor strokovnjakov ne najde nobenih informacij o kodifikaciji romskega jezika in tako poziva slovenske organe, da:

zagotovijo polno izvajanje Strategije za poučevanje romskega jezika v Republiki Sloveniji iz leta 2004; nadaljujejo in podpirajo delo na kodifikaciji romskega jezika; povečajo prisotnost romskega jezika v javnih glasilih; spodbujajo osveščenost in sprejemanje romskega jezika in kulture kot celostnega dela slovenskega kulturnega bogastva in to vključijo med cilje nacionalnega izobraževanja ter, da spodbudijo javna glasila, da si prizadevajo za doseganje istih ciljev; uskladijo raven določbe za romski jezik za vse govorce tega jezika (Svet Evrope 2007a).

Glede na podatke vlade RS, je bil projekt kodifikacije romskega jezika končan leta 2006, ko je Ministrstvo za šolstvo tudi prejelo končno poročilo in ga posredovalo Zvezi Romov Slovenije (ZRS) v pregled in oceno. Navedena strokovna podlaga naj bi bila temelj za oblikovanje predmeta romski jezik, predmet romska kultura pa naj bi bil že pripravljen (Svet Evrope 2007b). Zanimivo je dejstvo, da tudi štiri leta kasneje romski učenci nimajo možnosti obiskovati predmeta romski jezik ali romska kultura, saj ju na urniku še vedno ni. V tretjem periodičnem poročilu (Council of Europe 2009) Slovenija zopet navaja učna predmeta romski jezik in romska kultura, ki se (vsaj v Prekmurju) ne izvajata. Romski učenci, ki obiskujejo osnovne in srednjo šolo v občini Lendava – torej na dvojezičnem območju – se učijo tako v slovenskem kot tudi v madžarskem jeziku, medtem ko svojega maternega jezika ne morejo uporabljati. To jim učenje vsekakor otežuje in rečemo lahko, da so v veliko slabšem izhodiščnem položaju za dober učni

uspeh.

4.2 Evropska unija (EU)

V EU zakonska določila za varstvo narodnih manjšin ne obstajajo; EU se je varstva manjšin lotila na drugačen način – postalo je merilo za vstop držav v EU. Kopenhagenski kriteriji iz leta 1993 so varstvo narodnih manjšin vzeli kot pogoj za vključitev novih držav (European Council 1993). Maastrichtska pogodba pa ne vključuje kopenhagenskih kriterijev o zaščiti manjšin in zdi se, da se pristopna zahteva po varstvu manjšin ne nanaša niti na stare niti na nove članice.

Evropski svet (ES) je na vrhu v Lizboni leta 2000 ugotovil, da je število ljudi, ki živijo v družbeni izključenosti, nesprejemljivo. Tako je bila sprejeta Odprta metoda koordinacije (*Open Method of Coordination* – OMC), ki naj bi odločilno prispevala k izkoreninjenju družbene izključenosti (in revščine), ES pa je še istega leta sprejel skupne cilje v boju proti družbeni izključenosti – spodbujati zaposlovanje, dostop do virov, dobrin in storitev; preprečevati tveganje družbene izključenosti; pomagati ranljivim ter mobilizirati pomembne institucije (European Council 2000). Na podlagi skupnih ciljev in OMC so države članice pripravile nacionalne akcijske načrte (*National Action Plan* – NAP), s pomočjo katerih naj bi bil boj proti družbeni izključenosti uspešnejši. V letu 2002 pa je EK ustanovila mrežo neodvisnih strokovnjakov za človekove pravice, ki pripravlja letna poročila o situaciji na področju temeljnih človekovih pravic v EU (Evropska unija 2002).

EK organizira srečanja na vrhu o Romih,⁷⁹ kjer se sestanejo visoki predstavniki evropskih institucij, nacionalnih vlad in nevladnih organizacij iz celotne Evrope. Takšni sestanki so priložnost za uvrščanje romske tematike višje na agendi kot kdajkoli prej. Prvi vrh je bil septembra 2008 v Bruslju, drugi vrh o vključenosti Romov pa aprila 2010 v Španiji (European Commission 2010a). Vrh v Bruslju je bil priložnost za izmenjavo mnenj o poročilu o izključenosti Romov, ki ga je EK objavila v začetku julija 2008 kot

⁷⁹ EU Roma Summit.

odziv na zahtevo voditeljev EU, da se preučijo politike in instrumenti, ki so na voljo za izboljšanje položaja Romov na evropski ravni. V Poročilu o obstoječih politikah in instrumentih EU za Rome iz leta 2008 je EK ugotavljala, da so milijoni evropskih Romov izpostavljeni nenehni diskriminaciji ter družbeni izključenosti. Poročilo pa ni le seznam obstoječih instrumentov in politik, ampak opisuje tudi izkušnje, na podlagi katerih lahko le-te učinkoviteje izvajamo. Obstaja širok spekter zakonodajnih in finančnih instrumentov, ki se tudi vedno pogosteje uporabljajo. Države članice EU pa morajo uskladiti svoja prizadevanja in možnosti za izvajanje teh instrumentov (Urad za narodnosti 2009a). Na vrhu v Španiji so se udeleženi strinjali, da je bil narejen velik napredek od leta 2008, vseeno pa je potrebno še veliko truda – sploh na lokalnem nivoju in za izboljšanje situacije romskih otrok (European Commission 2010b). Evropski romski forum je pred začetkom drugega vrha o Romih objavil svoje stališče, v katerem poziva EU, naj prizna Rome kot pan-evropsko manjšino, naj prizna in obsodi diskriminacijo in rasizem do Romov v evropskih državah, naj prizna in zaščiti romski jezik, itd. (Position Paper on the Second EU Roma Summit 2010). Evropska mreža proti rasizmu (*European Network Against Racism* – ENAR) pa je dan pred vrhom v Španiji objavila izjavo za javnost,⁸⁰ v kateri poziva EU k razvoju celovite in razumske strategije za vključevanje Romov, ki bo dejansko prinesla pozitivne spremembe. Predsednik ENAR⁸¹ je dejal, da mora vrh dokazati, da resnično obstaja politična volja za izboljšanje življenj Romov v Evropi (ENAR 2010). Namen tega vrha je bil, da se pregleda vse dosežke in napredke na nivoju EU od leta 2008 do 2010 ter da se obnovijo zaveze držav. Vrh se je še posebej osredotočil na deset skupnih osnovnih načel⁸² za vključenost Romov in na področje zdravstva oziroma zdravja, ki je eno izmed najpomembnejših področij za družbeno vključenost Romov in je tudi prioriteto področje za predsedujočo Španijo (European Commission 2010c). Predsedujoča trojka⁸³ je v svoji izjavi zapisala, da je romska tematika postala prioriteta za številne institucije EU in tudi države članice EU. EK po najboljših močeh vključuje Rome v svoje programe in aktivnosti, izboljšala pa je tudi koordinacijo med svojimi različnimi institucionalnimi enotami. Predsedujoča

⁸⁰ Z naslovom: »EU Roma Summit: How about concrete commitments this time round?«

⁸¹ Mohammed Aziz.

⁸² 10 skupnih osnovnih načel za vključenost Romov: 1. Konstruktivne, pragmatične in nediskriminatorne politike; 2. Eksplicitno vendar ne izključujoče usmerjanje; 3. Inter-kulturni pristop; 4. Prizadevati si za realno; 5. Ozaveščenost o enosti med spoloma; 6. Prenos politik temelječih na dokazih; 7. Uporaba družbenih instrumentov; 8. Vključevanje regionalnih in lokalnih oblasti; 9. Vključevanje civilne družbe; 10. Aktivno sodelovanje Romov.

⁸³ Španija, Belgija in Madžarska.

trojka si je enotna, da so prvi in drugi vrh o Romih ter ustanovitev Evropske platforme za vključevanje Romov⁸⁴ dobri primeri napredka, čeprav verjamejo, da je treba bolj intenzivno delati na družbeni in ekonomski integraciji Romov v Evropi (European Commission 2010c). Trio se je tako zavezal, da si bo v večji meri prizadeval za izboljšanje problematičnih področij ter za vključenost Romov, za uresničevanje desetih skupnih osnovnih načel, za dostop Romov do finančnih skladov EU in še posebej evropskih strukturnih skladov, za odpravo segregacije ter za okrepitev sodelovanja med državami članicami in civilno družbo. Še posebej se bo trojka borila proti stigmatizaciji in za boljše sodelovanje EP in EK, hkrati pa bo sodelovala v drugih programih in procesih kot so Dekada za vključevanje Romov, Akcijski načrt OVSE, itd. (Declaración conjunta del trio 2010). Pomembno vlogo v prizadevanju proti izključenosti imajo evropski strukturni skladi vključno z Evropskim socialnim skladom (ESS). V letih 2000–2006 je bilo 275 milijonov EUR sredstev ESS porabljenih za projekte, namenjene Romom, 1 milijarda EUR pa je za ranljive skupine, vključno z Romi (Urad za narodnosti 2009a). Zanimarjiva pa ni niti vloga civilne družbe, ki ima lahko pomemben vpliv na pripravo in izvajanje ukrepov EU. Na področjih izobraževanja, zaposlovanja in socialne vključenosti Romov lahko EU v bistvu le usklajuje politike držav članic ter podpira njihovo izvajanje.

Izpostaviti velja še Listino Evropske unije o temeljnih človekovih pravicah,⁸⁵ ki prepoveduje diskriminacijo na osnovi rase, barve kože, etničnega in družbenega izvora, jezika, veroizpovedi in pripadnosti narodni manjšini. Poleg tega mora EU spoštovati kulturno, versko in jezikovno raznolikost (Spletno mesto za romske svetnike 2010). Težave povezane z implementacijo romskih politik v državah EU (in kandidatkah) so bili nezadostni finančni skladi, slaba administracija (nezadostno število osebja) z nizko stopnjo javne zavesti, za katero bi lahko celo rekli, da je bila ovira za implementacijo

⁸⁴ Ideja za Evropsko platformo za vključevanje Romov se je porodila na 1. Evropskem vrhovnem srečanju o Romih v Bruslju. Po tem dogodku so članice EU Komisijo pozvale, da organizira »izmenjavo dobre prakse in izkušenj na področju vključevanja Romov med državami članicami, omogoči analitično podporo in spodbudi sodelovanje med vsemi stranmi, udeleženi v romsko problematiko, vključno z organizacijami, ki Rome zastopajo, v okviru skupne evropske platforme«. Srečanja v okviru te platforme vodi država članica, ki predseduje Svetu. Srečanja združujejo nacionalne vlade, EU, mednarodne organizacije in predstavnike romske civilne družbe. Namen srečanj je spodbujanje sodelovanja in izmenjave izkušenj o uspešnih politikah in praksah vključevanja Romov.

⁸⁵ *The Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000/C 364/01)*; razglašena 7. decembra 2000 v Nici s strani Evropskega parlamenta, Sveta EU in EK.

romskih politik. Pomembno vlogo tako igra tudi EP, ki s številnimi resolucijami⁸⁶ oblikuje javno zavest o pomenu varstva manjšin. Izpostaviti velja Resolucijo EP o diskriminaciji Romov iz leta 1995, v kateri EP poziva EK, naj se v večji meri zavzema za vključevanje Romov; poleg EK pa poziva tudi SE in OVSE k boju proti diskriminaciji Romov (Resolucija EP o diskriminaciji Romov 1995). EU omenja zaščito pred diskriminacijo in zaščito romske identitete, vendar v praksi Rome obravnava kot družbeno skupino, ki potrebuje predvsem socialno-ekonomsko integracijo. EU v veliki meri črpa iz določil SE in OVSE in se na slednja tudi opira.

4.3 Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE)

Romi kot skupina so prvič omenjeni leta 1990 v 40. členu v III. poglavju Sklepne listine Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi (KVSE), v katerem piše: »Sodelujoče države jasno in nedvoumno obsojajo totalitarizem, rasno in etnično sovraštvo, antisemitizem, ksenofobijo in diskriminacijo zoper kogarkoli kot tudi zatiranje na verski in ideološki osnovi. V tem kontekstu sodelujoče države prepoznavajo poseben problem Romov (Ciganov)« (Klopčič 2004, 2). Znotraj organizacije OVSE deluje kontaktna točka za Rome in Sinte v okviru Urada za demokratične institucije in človekove pravice (Office for Democratic Institutions and Human Rights – ODIHR) v Varšavi. S položajem Romov v Evropi pa se ukvarja tudi Visoki komisar OVSE za narodne manjšine, ki je s pomočjo večletnega preučevanja situacije v Evropi, naredil primerjalni pregled in sintezo odprtih vprašanj (Klopčič 2004, 3).

4.3.1 Visoki komisar OVSE za narodne manjšine

Visoki komisar OVSE za narodne manjšine (v nadaljevanju Visoki komisar) se je z romsko tematiko začel ukvarjati leta 1993, ko je predlagal ustanovitev Urada za stike za romske zadeve in zadeve Sintov⁸⁷ kot del ODIHR. Po opravljeni raziskavi je Visoki komisar prišel do zaključka, da so prioriteta področja, na katerih Romi in Sinti potrebujejo pomoč, sledeča: boj proti diskriminaciji in rasističnemu nasilju, izboljšanje

⁸⁶ Te resolucije žal niso pravno zavezujoče.

⁸⁷ *Contact Point on Roma and Sinti Issues*.

izobraževanja, izboljšanje splošnih življenjskih pogojev in povečati vključenost ter participacijo Romov in Sintov še posebej na področjih, ki zadevajo njih same. Namen poročila,⁸⁸ ki ga je izdal po opravljeni raziskavi, je dvigniti zavedanje o situaciji in posebnih potrebah Romov, poudariti pomen izboljšav na omenjenih področjih, podati nekaj priporočil ter s tem vzpodbuditi dejanski napredek. Priporočila so namenjena državam članicam OVSE in tudi sami organizaciji OVSE, saj je le-ta zelo aktivna pri reševanju romskih problematik in je tako za romsko skupnost zelo pomembna (OSCE 2000). Priporočila⁸⁹ je Visoki komisar razdelil v sklope po prioritetenih področjih, hkrati pa je izrazil mnenje, da je izboljšanje dostopa do izobraževanja in višanje nivoja izobrazbe Romov odločilnega pomena za napredovanje celotne romske skupnosti. Nacionalne vlade morajo vlagati več truda v odpravljanje diskriminacije v šolah in zagotoviti »multikulturno izobraževanje« za vse učitelje. V izobraževalno sfero bi države morale vključevati proti-diskriminacijske zakone in odpraviti prakse,⁹⁰ ki romske otroke segregirajo v šolah. Države bi morale v večji meri podpirati že predšolske programe, ki romskim otrokom pomagajo pri rednem šolanju in zagotoviti večje število romskih vzgojiteljev in učiteljev. Prav tako pa Visoki komisar poziva države, da v šolske učbenike vključijo romsko kulturo in zgodovino ter da zagotovijo kritje stroškov prehrane in učbenikov otrokom iz socialno ogroženih družin (OSCE 2000).

4.3.2 Akcijski načrt za izboljšanje situacije Romov in Sintov znotraj območja OVSE

Države članice OVSE so skupaj z državami članicami EU in državami kandidatkami leta 2003 sprejele celovit akcijski načrt za izboljšanje situacije Romov in Sintov, s katerim so se zavezale, da bodo med drugim okrepile prizadevanja in zagotovile enakovredno vlogo Romov in Sintov v naši družbi ter izkoreninile diskriminacijo proti njim (OSCE 2003). Akcijski načrt se med drugim osredotoči tudi na romske ženske, ki so največkrat deležne dvojne diskriminacije. Za uspešnejši boj proti rasizmu in diskriminaciji so predlagani: sprejetje ustrezne zakonodaje, ustanovitev specializiranih institucij, ki bodo zagotavljale implementacijo takšne zakonodaje, razvoj ustreznih

⁸⁸ Poročilo o položaju Romov in Sintov na območju držav OVSE/*Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE Area*.

⁸⁹ Priporočila glede diskriminacije in rasnega nasilja, priporočila glede izboljšanja življenjskih razmer, priporočila glede politične participacije in priporočila glede izobraževanja.

⁹⁰ Npr. usmerjanje romskih otrok v osnovne šole s prilagojenim programom (OŠPP).

nacionalnih načrtov za izboljšanje situacije itd. V akcijskem načrtu je govora o izboljšavah na posameznih področjih,⁹¹ posebno poglavje pa je namenjeno izboljšanju izobraževanja, ki je sploh predpogoj za uspešno vključevanje Romov v politično, družbeno in ekonomsko sfero. Šolska politika naj bi Romom zagotovila enakopraven dostop do vseh ravni izobraževanja, pri tem pa ne sme pozabiti na kulturne razlike. Države naj si prizadevajo za doseganje višjega nivoja izobraženosti Romov, večje število učiteljev iz romskih vrst, vključitev romskega jezika, kulture in zgodovine v učni načrt, absolutno odpravo homogenih romskih razredov in usmerjanja romskih otrok v šole s prilagojenim programom v kolikor to ni nujno potrebno (Action plan 2003). ODIHR je v osnutku poročila o implementaciji akcijskega načrta OVSE omenil, da je bil s sprejemom Zakona o romski skupnosti v Republiki Sloveniji ter uresničevanjem določil tega zakona z nacionalnim programom ukrepov za Rome v Sloveniji dosežen precejšen napredek.

4.4 Evropski programi vključevanja Romov v družbo

Na evropskem nivoju obstaja kar nekaj programov za Rome (EQUAL, PHARE itd.), ki pokrivajo vsa prioriteta področja. Še več pa je nacionalnih strategij in programov, ki skušajo slediti evropskim in si prizadevajo za enake cilje. Veliko pozornosti se namenja Dekadi za vključevanje Romov, ki si prizadeva predvsem za izboljšanje ekonomskega položaja Romov in družbeno vključenost na sploh.

4.4.1 Dekada za vključevanje Romov (2005–2015)

V Budimpešti je leta 2003 potekala regionalna konferenca z naslovom Romi v razširjeni Evropi: izzivi za prihodnost. Rezultat konference je bil med drugim tudi sprejem odločitve za vzpostavitev Dekade za vključevanje Romov (2005–2015), katere cilj je zmanjševanje razlik v ekonomskem in individualnem razvoju Romov. Dekada je mednarodna iniciativa, ki združuje vlade držav, vladne in nevladne organizacije ter romsko civilno družbo. Osredotoča se na področja izobraževanja, zaposlovanja, zdravstva in bivanjskih razmer, opozarja pa tudi na revščino, diskriminacijo in

⁹¹ Področja: zakonodaja, policija, bivanjske razmere, zaposlovanje, socialne razmere, zdravstvo itd.

razlikovanje med spoloma (Urad za narodnosti 2009).

Države, ki sodelujejo v dekadi so: Albanija, Bosna in Hercegovina, Bolgarija, Hrvaška, Češka, Madžarska, Makedonija, Črna gora, Romunija, Srbija, Slovaška in Španija; Slovenija ima status opazovalke, čeprav je bila že leta 2007 uradno povabljen, da postane članica. V dekadi sodelujejo tudi številne mednarodne institucije: Svetovna banka, Open Society Institute (OSI), Razvojni program Združenih narodov (*United nations development program* – UNDP), SE, Razvojna banka SE, OVSE, Evropski forum za Rome in potujoče skupine, Evropski center za pravice Romov, Sklad Svetovne banke za izobraževanje Romov itd (Decade of Roma inclusion 2010). Glavna cilja dekade sta pospešiti proces v smeri izboljšanja položaja Romov preko vključitve Romov v proces sprejemanja odločitev in nadzorovati ta proces na transparenten in preverljiv način. Poleg tega so prioritete tudi vzpodbujanje in krepitev vključenosti Romov ter izmenjava primerov dobrih praks. Dekada ni le še ena institucija ali sklad. Sodelujoče države morajo prerazporediti vire in uskladiti načrte s sredstvi multilateralnih, internacionalnih in bilateralnih donatorjev, da bi dosegle rezultate (Decade of Roma inclusion 2010). Ustanovljen je bil Sklad za izobraževanje Romov (*Roma Education Fund* – REF), ki naj bi financiral pilotske projekte, ki si prizadevajo za izboljšanje izobrazbe in družbene vključenosti Romov, neodvisne evalvacije rezultatov teh in drugih iniciativ za izboljšanje izobrazbe ter diseminacijo in izoblikovanje nacionalnih izobraževalnih politik na podlagi izkušenj (Sleeper 2004, 63–70).

Slovenija je bila v času madžarskega predsedovanja⁹² Dekadi povabljen k članstvu, vendar končne odločitve o tem še ni sprejela. Na vprašanje »zakaj?« Slovenija ni članica Dekade, Baluh⁹³ (2010) odgovarja:

Ob razmisleku o vstopu v dekadno je bilo s strani urada po preučitvi nekaterih dokumentov dekade /.../ ugotovljeno, da aktivnosti Republike Slovenije že potekajo vzporedno s smernicami, ki jih je sprejela dekada, zato je bila želja pred sprejetjem odločitve o vstopu v dekadno seznaniti se z aktivnostmi dekade in konkretnimi pozitivnimi učinki, ki bi jih ta mednarodna iniciativa lahko imela za Republiko Slovenijo. Članstvo je namreč povezano tudi z določenimi finančnimi stroški, ki bi jih

⁹² Leta 2007.

⁹³ Direktor Urada za narodnosti vlade RS.

imela država, v določenem časovnem obdobju pa bi država morala dekadi tudi predsedovati.

Status opazovalke naj bi bil samo začasen in Slovenija ga je izkoristila iz zgoraj navedenih razlogov. Leta 2008 se je RS pozitivno odzvala na poziv dekade za »vzpostavitev dialoga glede priprave celovite evropske strategije za Rome med državami članicami EU, ostalimi državami, mednarodnimi organizacijami, ki sodelujejo v dekadi, ter predstavniki romske civilne družbe; za vzpostavitev mehanizmov in postopkov nadzora (monitoringa) glede vpliva EU in nacionalnih pobud na področju vključevanja Romov; in za večji poudarek na vključevanju Romov v politikah EU na področju zaposlovanja in socialnega vključevanja ter črpanju sredstev strukturnih skladov« (Baluh 2010). Vlada RS je podprla prizadevanja dekade in pooblastila Urad za narodnosti, da v imenu Slovenije podpiše pismo podpore pozivu Dekade k sprejetju evropske strategije za Rome (Urad za narodnosti 2009a).⁹⁴

Na Uradu za narodnosti so zatrdili, da so z delom in aktivnostmi zelo dobro seznanjeni (kljub temu, da Slovenija ni članica) in da so se v letih 2007-2009 predstavniki Urada Vlade RS za narodnosti udeležili petih sestankov Usmerjevalnega odbora Dekade, direktor urada pa se je udeležil tudi delavnice o bivanjskih razmerah na Madžarskem in Hrvaškem. Zadnjega sestanka se je predstavnik urada udeležila februarja 2009 v Beogradu, ko je Dekadi predsedovala Srbija. Po podatkih urada je bila to zadnja udeležba predstavnika RS na sestankih Usmerjevalnega odbora Dekade, ker je bilo tam ugotovljeno, »da se na srečanjih držav Dekade sicer pridobijo koristne informacije v zvezi z aktivnostmi in dogodki, ki potekajo v okviru Dekade, vendar pa je bilo opaziti upad začetnega zagona držav članic Dekade pri prizadevanjih za zastavljene cilje ter je bilo izpostavljeno, da bo potrebno opraviti premislek o načinu nadaljnjega dela odbora« (Baluh 2010). Dokončna odločitev glede članstva RS v Dekadi še ni bila sprejeta, glede na omenjeno situacijo pa lahko sklepamo, da bo Slovenija ostala pri statusu opazovalke.

4.5 Izobraževanje Romov v Evropi

Ker je izobrazba pomemben faktor družbene vključenosti in se z njim diplomsko delo v

⁹⁴ Pismo podpore je bilo podpisano 9. junija 2008 (Urad za narodnosti 2009).

nadaljevanju tudi podrobneje ukvarja, je smiselno narediti kratek oris stanja izobraževanja Romov na evropski ravni.

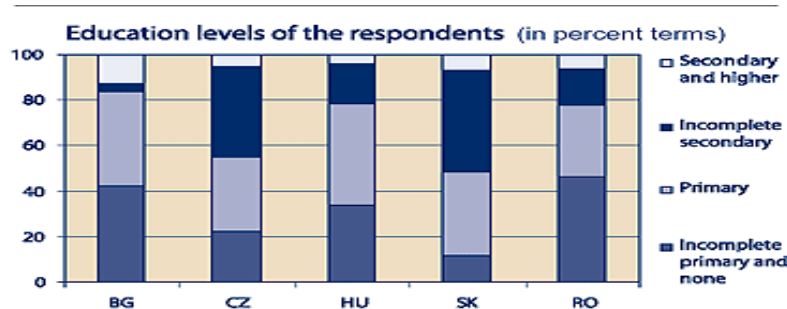
V okviru UNDP in Mednarodne organizacije dela (*International Labour Organization* – ILO) je bila v letih 2001 in 2002 narejena analiza stanja izobraževanja Romov v državah, kjer je stopnja izobraženosti Romov izredno nizka – v Bolgariji, Romuniji, na Madžarskem, Češkem in Slovaškem. V raziskavo je bilo vključenih 5034 Romov, zaradi česar naj bi bili rezultati reprezentativni za celotno regijo,⁹⁵ ne le za omenjenih 5 držav.⁹⁶ Namen raziskave je bil med drugim tudi izpostaviti pogostost segregacije romskih otrok v šolah in pokazati, da so faktorji izključevanja⁹⁷ med seboj povezani. Diskriminacija igra še posebej pomembno vlogo, saj je lahko tako posledica kot tudi povzročitelj družbene izključenosti. Najpogosteje se kot velika ovira pri doseganju boljše izobrazbe navaja revščina, saj si veliko Romov ne more privoščiti šolanja otrok oziroma šolskih potrebščin in ostalih stroškov kljub socialni pomoči. Tudi jezik je eden glavnih razlogov za slab učni uspeh Romov, vendar pa pouk v romskem jeziku ne bi nujno pomenil napredka – učenje v romskem jeziku bi lahko pripomoglo k boljši integraciji ali pa k še večji segregaciji. Vse to pa je glavni razlog za visok odstotek romskih učencev iz prej omenjenih držav, ki niso dokončali OŠ (Roma UNDP 2010). Vzroki za takšno situacijo pri deklicah pa so poleg že zgoraj omenjenih tudi pomoč pri vzgoji mlajših otrok, zgodnja poroka in celo rojstvo otroka. Že v času opravljanja omenjene raziskave, je bila situacija v Sloveniji nekoliko boljša, danes pa skoraj vsi Romi končajo vsaj OŠ.

⁹⁵ Osrednja in Vzhodna Evropa (*Central and Eastern Europe* – CEE).

⁹⁶ Do neke mere to morda drži, vendar so si tudi države v regiji tako različne, da ni smiselno posploševati.

⁹⁷ Revščina, neizobraženost, brezposelnost, drugačna kultura, itd.

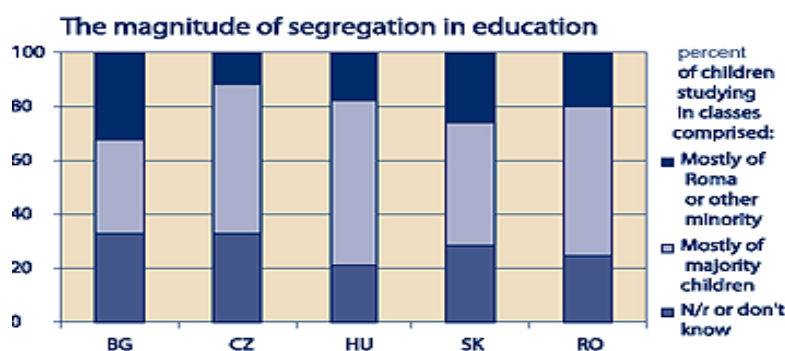
Slika 4.1: Izobrazbena struktura Romov v prej omenjenih državah.⁹⁸



Vir: Roma UNDP (2010).

Pomembno vlogo pri kvalitetnem izobraževanju igra tudi tip šole in tip razredov. Redkeje so šole izključno romske, se pa zato pogosto zgodi, da so razredi izključno romski. V tem primeru gre za očitno segregacijo v šolskem sistemu in tudi to je eden izmed razlogov za slabšo stopnjo izobraženosti med Romi. V omenjeni raziskavi so tako postavili posredno vprašanje »Kakšna je etnična pripadnost večine učencev v razredu vaših otrok?« V povprečju 51% romskih otrok obiskuje razrede skupaj z učenci večinskega prebivalstva, okrog 19% pa je takšnih, ki so v razredih, kjer je večina učencev Romov (Roma UNDP 2010). Kar ni razvidno iz te raziskave, gotovo pa drži v praksi, je dejstvo, da je veliko več romskih učencev v šolah na podeželju kot v mestih, saj je tudi večina romskih naselij na podeželju.

Slika 4.2: Narodna sestava v razredih.⁹⁹



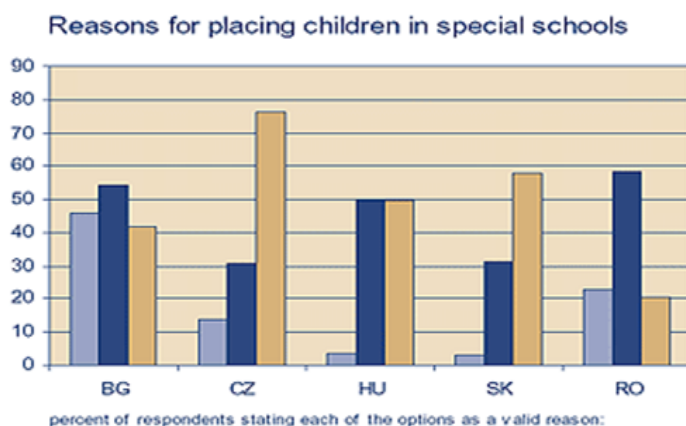
Vir: Roma UNDP (2010).

⁹⁸ BG – Bolgarija, CZ – Češka, HU – Madžarska, SK – Slovaška, RO – Romunija. Od zgoraj navzdol si sledijo: srednja šola in več, nedokončana srednja šola, osnovna šola, nedokončana osnovna šola ali nobena izobrazba.

⁹⁹ BG – Bolgarija, CZ – Češka, HU – Madžarska, SK – Slovaška, RO – Romunija. Od zgoraj navzdol si sledijo: večinoma Romi in pripadniki drugih manjšin, večinoma pripadniki večinskega prebivalstva, brez odgovora ali ne vem.

Zaradi strnjenih romskih naselij in zaradi navade ali želje staršev, da otroci hodijo v najbližjo osnovno šolo, je tako v nekaterih šolah veliko število romskih učencev, kar posledično lahko pomeni tudi večinsko romske razrede. Na drugi strani pa imamo šole, ki namerno ločujejo učence glede na etnično pripadnost in tako učijo Rome ločeno v posebnih razredih. Poleg takšne segregacije je zelo pogosto tudi (morda še hujša oblika segregacije) vpisovanje ali prepisovanje romskih učencev v šole s prilagojenim programom. Vzroki za to so različni, vsekakor pa ne upravičijo velikega odstotka romskih otrok v »posebnih šolah«.

Slika 4.3: Razlogi za vpis/prepis romskih otrok v šole s prilagojenim programom.¹⁰⁰

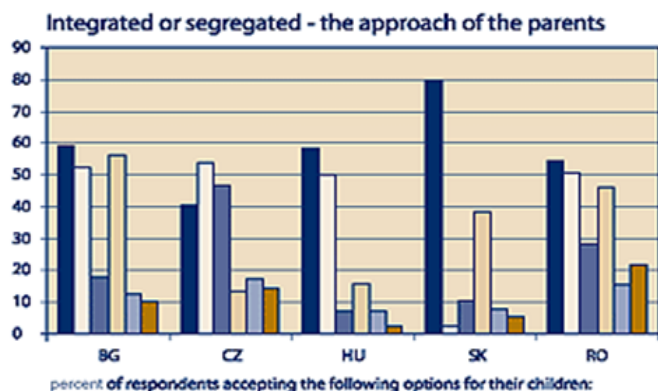


Vir: Roma UNDP (2010).

V povprečju je 14% vključenih v raziskavo potrdilo, da imajo družinskega člana, ki obiskuje šolo s prilagojenim programom (Roma UNDP 2010). Presenetljivo pa je, da večina odgovorov na Češkem spada v tretjo skupino – da so otroci vpisani v »posebne šole«, ker je tam lažji učni program. Presenetljivi so tudi odgovori o tem, kako bi njihovim otrokom bil najboljši zagotovljen enakopraven dostop do izobrazbe v primerjavi z otroki večinskega prebivalstva.

¹⁰⁰ BG – Bolgarija, CZ – Češka, HU – Madžarska, SK – Slovaška, RO – Romunija. Od leve proti desni si sledijo: družina je tako revna, da ne more preživljati otroka; motnje v psihičnem ali fizičnem razvoju; lažji učni program.

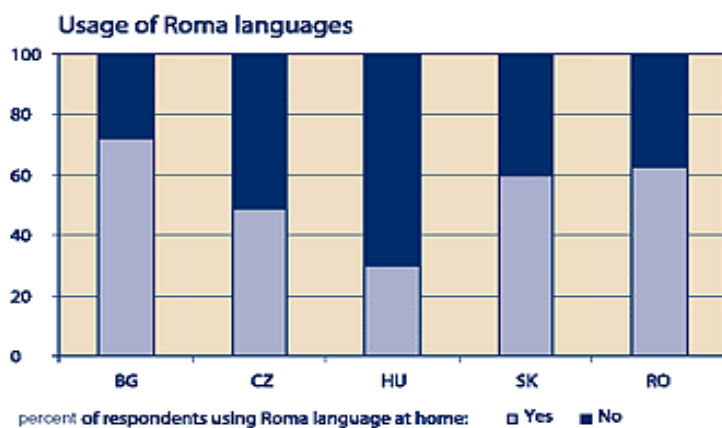
Slika 4.4: Integracija ali segregacija – mnenje staršev.¹⁰¹



Vir: Roma UNDP (2010).

Največ staršev želi, da njihovi otroci hodijo v šolo skupaj z ostalimi otroki brez dodatne pomoči ali da obiskujejo redne šole z ostalimi učenci, vendar naj se jim nudi dodatna pomoč. Na Češkem je največ staršev izrazilo željo, da naj se njihovi otroci učijo od učiteljev Romov v romskem jeziku; po drugi strani pa je le polovica vprašanih Romov na Češkem odgovorilo, da se doma pogovarjajo v romskem jeziku. Odgovora sta si tako nekoliko nasprotujoča in pojavi se vprašanje o verodostojnosti odgovorov.

Slika 4.5: Uporaba romskega jezika doma.¹⁰²



Vir: Roma UNDP (2010).

¹⁰¹ BG – Bolgarija, CZ – Češka, HU – Madžarska, SK – Slovaška, RO – Romunija. Od leve proti desni si sledijo: obisk redne šole enakopravno z otroki večinskega prebivalstva; obisk redne šole z otroki večinskega prebivalstva vendar s posebno pomočjo za romske učence; učenje od romskih učiteljev v romskem jeziku; obisk dodatnega pouka uradnega jezika; učenje v ločenih razredih ampak v rednih šolah; obisk posebnih romskih šol.

¹⁰² BG – Bolgarija, CZ – Češka, HU – Madžarska, SK – Slovaška, RO – Romunija. Od zgoraj navzdol: ne; da.

Iz omenjene raziskave lahko zaključimo, da sta revščina in pomanjkljivo znanje uradnega jezika najpogostejša vzroka za neuspešno izobraževanje Romov oz. vključitev v šolski sistem. V veliko pomoč bi bil dodatni ali dopolnilni pouk uradnega jezika, kar bi tudi dolgoročno bilo koristneje kot pouk v romskem jeziku. Le-ta bi namreč pri »občutljivi« skupini, kot so Romi, povečala stopnjo marginalizacije.

Nekoliko kasneje je tudi *European Roma Rights Center* (ERRC) izvedel raziskavo z namenom izpostaviti pogoste prakse segregacije romskih otrok v izobraževalnem sistemu in predlagati načine desegregacije (Danova 2004, 4).¹⁰³ Najpogostejše oblike segregacije so: vpisovanje romskih otrok v posebne šole, ločeni razredi za romske učence v klasičnih OŠ ter segregirane romske šole (blizu romskih naselij). Ena izmed ugotovitev je bila, da v vseh državah romske otroke vpišejo/prepišejo v posebne šole, namesto da bi jim zagotovili pogoje za učenje jezika in pogoje primarne socializacije pred vstopom v klasične OŠ. V vseh državah (kot tudi v Sloveniji) se za ugotavljanje motenj v duševnem razvoju otrok uporabljajo inteligenčni testi. Tekom raziskave ERRC je več učiteljev in psihologov priznalo, da ti testi in postopek testiranja ne upoštevajo jezikovnih in kulturnih razlik Romov in potemtakem ne zagotovijo zanesljivih podatkov o zmožnostih in sposobnostih otrok (Danova 2004, 6). V Sloveniji do takšnega priznanja še ni prišlo, saj vlada RS meni, da so umestitveni testi pripravljeni tako, da lahko strokovnjaki določijo mentalne sposobnosti otrok ne glede na to, iz kakšnega okolja prihajajo (Council of Europe 2003). Potrebno bi bilo primerjati inteligenčne in umestitvene teste v vseh omenjenih državah, da bi ugotovili ali je to področje v Sloveniji res toliko boljše urejeno.

5 ROMI V SLOVENIJI S Poudarkom na Prekmurju

5.1 Zgodovina

Prvi zapisi o Romih na slovenskih tleh so iz leta 1387 in sicer v škofijski sodni kroniki v

¹⁰³ Raziskava je bila izvedena v letih 2002–2003 v istih državah kot prej omenjena raziskava UNDP in ILO.

Zagrebu, kjer je omenjen »Cigan iz Ljubljane« (Brizani 2000, 12). Na podlagi tega vira se domneva, da so se Romi na območju Slovenije začeli naseljevati že v 14. stoletju; sprva so se selili iz kraja v kraj zaradi dela,¹⁰⁴ nekje v 18. stoletju pa so že nastajala prva stalna naselja posameznih romskih skupin, ki so bila vedno odmaknjena od vasi in v bližini kakšnega gozda ali potoka.

V Slovenijo so Romi prišli iz treh smeri in sicer prekmurski z vzhoda (iz Madžarske), dolenjski z juga (iz Hrvaške oz. držav bivše Jugoslavije), gorenjski Sinti pa s severa (iz Avstrije). Zaradi tega so med Romi v Sloveniji precejšnje razlike, ljudje so jih na različnih koncih različno sprejeli in posledično je prišlo do različne stopnje asimilacije oz. integracije v okolje. Takšnega mnenja je tudi Winkler (1999, 27), ki pravi:

Med Romi v Sloveniji so zaradi zgodovinske usode in različnih okoliščin velike razlike, ki temeljijo na različnem načinu življenja, tradiciji in zlasti na stopnji socializacije in integriranosti v okolje. Na splošno pa lahko rečemo, da so razmere, v katerih živijo v severovzhodnem delu Slovenije bistveno boljše kot pri Romih v južnem delu Slovenije. Kljub velikim razlikam je vendarle mogoče izluščiti nekatere skupne ugotovitve, ki veljajo za večino romskega prebivalstva.

Prihod Romov v Prekmurje označuje leto 1416, enako kot prihod Romov na Madžarsko, prvi zapisi o Romih v Prekmurju pa segajo v 17. stoletje. Šiftar (1999, 141) je zapisal: »Prvi vpis ciganskega otroka je bil 1681 v matični knjigi župnije Bogojina. Za tem vse več vpisov v matičnih knjigah ob Muri in Ledavi, toda pri vseh oznaka nestalnega bivališča.« V 18. in 19. stoletju pa je o prekmurskih Romih znanih že veliko podatkov. »Tako so pomembne listine iz Zalske in Železne županije, odkoder se je priselilo precejšnje število Romov na slovensko ozemlje. Rodbine, ki so se ločile od madžarskega karpatskega plemena, so pripadale skupini kovačev, godbenikov, pletarjev, priložnostnih delavcev in potujočih« (Štrukelj 1999, 125). Sčasoma so Romi v Prekmurju začeli pomagati kmetom pri njihovih opravilih – največkrat v zameno za hrano. »V Evropi so Romi oblikovali večje in manjše skupnosti, ki predstavljajo plemena in rodove. V Sloveniji so romski rodovi naseljeni v majhnem številu, zato pri nas govorimo le o rodbinskih in vaških skupnostih. V Prekmurju so se v času

¹⁰⁴ Bili so glasbeniki, brusači nožev, popravljali so dežnike, delali metle, ženske so prerokovale ali prosile za hrano in obleke od hiše do hiše. Danes so Romi povsem opustili te dejavnosti, tudi prositi od hiše do hiše ne hodijo več (vsaj ne v Prekmurju).

naseljevanja oblikovale romske vaške in poklicne skupnosti« (Štrukelj 1999, 128). Sprva so bila vsa romska naselja manjša, danes pa nekatera štejejo tudi čez 200 prebivalcev oz. največje romsko naselje Pušča celo okrog 700.

5.2 Romi v Sloveniji in Prekmurju danes

Točnega podatka o številu Romov v Sloveniji ni, predvidevanja pa se gibljejo med 7.000 in 12.000. Ob popisu prebivalstva leta 2002 se je za Rome opredelilo 3.246 oseb, kot materni jezik pa je romščino navedlo 3.834 oseb (Statistični urad RS 2009).¹⁰⁵ Tudi popis prebivalstva nam ne da natančne slike, saj se nekateri Romi (iz različnih razlogov) izrekajo drugače. Največ jih živi v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju, t.i. avtohtona skupnost pa so tudi Sinti na Gorenjskem (glej prilogo E). Kasneje so se Romi (večinoma priseljenci iz republik bivše Jugoslavije) naselili tudi v večjih mestih npr. v Ljubljani in Mariboru, vendar se le-te ne obravnava kot avtohtono etnično romsko skupnost. Da podatki popisa prebivalstva niso točni, nam pove že dejstvo, da naj bi samo v Prekmurju (po podatkih posameznih občin iz leta 2004) v 34 naseljih živelo 3217 Romov (Spletno mesto za romske svetnike 2010). Večinoma živijo v romskih naseljih, ki so nekoliko odmaknjena od mest, vasi ali naselij večinskega prebivalstva, v nekaterih krajih v Prekmurju pa Romi živijo tudi skupaj z večinskim prebivalstvom (glej prilogo A).

Veliko se omenja boljša situacija Romov v Prekmurju v primerjavi z drugimi slovenskimi regijami in veliko se govori o tem, da so Prekmurci Rome veliko bolje sprejeli medse kot Slovenci iz ostalih regij. Pavla Štrukelj (2006, 40) je že pred nekaj leti rekla: »Če kdo še vedno meni, da so prekmurski Romi pet ali deset korakov pred dolenjskimi, se bo kmalu pokazalo, da so vsi lahko na enaki ravni.« Če so Prekmurci res bili prijaznejši do Romov, je precej težko preveriti,¹⁰⁶ v vsaki družbi pa se najdejo ljudje s predsodki in v Prekmurju ni nič drugače. Temu bi pritrdila tudi avtorica Janko Speizer

¹⁰⁵ Za primerjavo – leta 1953 se je za Rome opredelilo 1663 oseb, leta 1961 samo 158, leta 1971 spet 977, leta 1981 že 1435 in leta 1991 celo 2293.

¹⁰⁶ Sigurno pa lahko starejši Prekmurci, ki so bili od malega v stiku z Romi, povedo, da so jim pri hiši vedno dali obleko in hrano, vse dokler Romi niso opustili prosjačenja. Povedo pa lahko tudi, da kraje niso bile ravno pogoste, čeprav se je veliko uporabljal izraz »kradeš kot Cigan«.

(2002, 16–7), ki je v Prekmurju med Romi preživela kar nekaj časa:

Prekmurci, ki so bili z menoj sicer ljubeznivi in so se na splošno predstavljali kot strpni do Romov, so mi povsod postregli z ljudskimi rasističnimi teorijami o Romih. Pripovedovali so čudne zgodbe, ki so jih utemeljevali s svojim dobrim poznavanjem, saj živijo z Romi in jih srečujejo vsak dan. /.../ Po prvih terenskih obiskih sem bila čedalje bolj prepričana, da je bila večina Prekmurcev, ki so se šteli za ljudi brez predsodkov, s temi še kako obremenjena. Pripovedovali so zgodbe, ki so bile popolnoma skregane z mojo, tedaj še nekoliko romantično percepcijo Romov iz Pušče. /.../ Rome poznajo bolj prek stereotipov ali splošnih ljudskih teorij kakor prek individualnih poznanstev in iz konkretnih osebnih izkušenj.

Pomemben premik oz. napredek v zadnjih letih je organiziranost Romov ter njihova prisotnost v javnem življenju in medijih. V Sloveniji je ustanovljenih 22 romskih društev, 19 izmed teh je združenih v ZRS. Na nekaterih radijskih postajah lahko slišimo romske oddaje,¹⁰⁷ nekatera romska društva izdajajo svoja glasila oz. časopise,¹⁰⁸ na nacionalni televiziji pa je dvakrat mesečno na sporedu romska oddaja *So vakeres? – Kaj govoriš?* Romi pa tudi vse bolj aktivno sodelujejo pri raziskovanju romske tematike, kar je nadvse pozitivno.

Rome lahko opredelimo kot družbeno skupino v nastajanju, kar pomeni, da se razvija formiranje določene institucionalne strukture, formalnih in neformalnih mrež, oblikuje se etnična identiteta in notranja solidarnost (Zavratnik Zimic 2000, 841). Od leta 2006 ima 19 občin¹⁰⁹ v Sloveniji v svojih občinskih svetih tudi romskega svetnika, občina Grosuplje¹¹⁰ kot 20. na seznamu občin, ki naj bi imele v občinskih svetih romskega predstavnika, je volitve romskega svetnika izvedla šele 24. januarja 2010,

¹⁰⁷ Na Radiu Študent oddajo *Anglunipe*, na Radiu Slovenija oddajo *Naše poti*, v Murski Soboti pa imajo Romi svojo radijsko postajo *Radio Romic*.

¹⁰⁸ *Romski svet – Romano them*, *Romske novice – Romano nevijpe*, itd.

¹⁰⁹ Beltinci, Cankova, Črenšovci, Črnomelj, Dobrovnik, Kočevje, Krško, Kuzma, Lendava, Metlika, Murska Sobota, Novo mesto, Puconci, Rogašovci, Semič, Šentjernej, Tišina, Trebnje, Turnišče. Petnajst občin je romskega svetnika izvolilo že v letu 2002, štiri občine pa kasneje.

¹¹⁰ Zakon je za občino Grosuplje že pred lokalnimi volitvami leta 2002 določil, da mora romski skupnosti zagotoviti pravico do predstavnika v občinskem svetu, kar je potrdilo tudi ustavno sodišče. Ker se to vse do leta 2010 ni zgodilo, je v skladu z zadnjo novelo zakona o lokalni samoupravi volitve razpisala Državna volilna komisija. Kandidata sta bila Elko Hudorovac in Bruno Brajdič in na volitvah 24.1.2010 je zmagal Hudorovac. Grosupeljski občinski svet pa še vedno ne priznava avtohtonosti romske skupnosti, ki živi v občini Grosuplje in romskemu svetniku dolgo ni dodelil sedeža. Dvomi o tem, da delo romskega svetnika v občini Grosuplje tudi v prihodnje ne bo enostavno, so upravičeni, kajti občina se izmika in zavlačuje s spremembami občinskega statuta, ki se ne sklada z Zakonom o lokalni samoupravi.

vendar je bil izvoljeni romski svetnik s strani občinskega sveta potrjen precej kasneje. Najverjetneje tudi jesenske lokalne volitve v letu 2010 ne bodo minile brez zapletov. Občinski svet bi na predlog župana moral imenovati posebno občinsko volilno komisijo (POVK), kar se še ni zgodilo in se najverjetneje tudi v kratkem ne bo.¹¹¹ Občina Grosuplje je državi očitala neupravičeno arbitrarno uvrstitev med občine, ki morajo zagotoviti predstavništvo Romov v občinskem svetu (romskega svetnika).¹¹² Ustavno sodišče pa je zadevo proučilo in ugotovilo, da podatki, na katere se je opirala občina Grosuplje, niso celoviti¹¹³ in da občina ni bila arbitrarno uvrščena na seznam občin z romskimi svetniki.

Vlada meni, da vložena zahteva za oceno ustavnosti izpodbijanih določb ZLS-P ni utemeljena. Navaja, da je zakonodajalec ob določitvi občin, ki so dolžne zagotoviti predstavnika romske skupnosti v občinskem svetu, zadostil pogojem za ugotovitev avtohtonosti poseljenih Romov v Občini Grosuplje. Poudarja, da je Ustavno sodišče o ustavnosti določitve spiska občin s tako obveznostjo že odločalo in ugotovilo, da zakonodajalec ni arbitrarno posegel v pravice lokalne skupnosti (Ustavno sodišče 2010).

Romski svetniki delujejo tudi na nacionalni ravni – v Svetu Romske skupnosti,¹¹⁴ ki »predstavlja interese romske skupnosti v razmerju do državnih organov« (Zakon o romski skupnosti v RS, 9. člen). Sestavlja ga 21 članov, od tega jih je 14 predstavnikov ZRS in 7 predstavnikov romske skupnosti v občinskih svetih (romskih svetnikov). Naloge sveta so: »obravnavanje vprašanj, ki se nanašajo na interese, položaj in pravice romske skupnosti; dajanje predlogov in pobud pristojnim organom; spodbujanje dejavnosti za ohranjanje romskega jezika in kulture; spodbujanje in organiziranje kulturne, informativne, založniške in druge dejavnosti, pomembne za razvoj romske skupnosti; razvijanje in ohranjanje stikov z romskimi organizacijami v drugih državah« (Zakon o romski skupnosti v RS, 10. člen), poleg teh pa naj bi svet opravljal še druge

¹¹¹ Posebna volilna komisija bi morala biti imenovana že preden je predsednik državnega zbora razglasil datum lokalnih volitev.

¹¹² Ker naj Romi v občini Grosuplje ne bi bili tradicionalno poseljeni in ker naj bi bilo število volilnih upravičencev Romov premajhno.

¹¹³ Gre za tradicionalno poselitev Romov v občini, kar dokazujejo tudi rezultati izvedenih volitev za romskega svetnika.

¹¹⁴ Svet romske skupnosti RS je bil ustanovljen 20.6.2007. Predsednik je po odstopu Horvata–Muca Marjan Drvarič, podpredsednika sta Slavko Cener in Slobodan Nezirovič, ostali člani so: Stanko Baranja - Muri, Oto Baranja, Bojan Tudija, Fatmir Bečiri, Emil Horvat, Milan Baranja, Daniel Šarkezi, Zdenko Pestner, Jožef Olah, Vera Ratko, Nataša Slivnik Brajdič, Snežana Hudorovac, Damijan Horvat, Matjaž Hudorovac, Matija Hočevar.

naloge,¹¹⁵ navedene v Poslovniku Sveta romske skupnosti v RS. Poleg ZRS in Sveta romske skupnosti, delujeta pri nas še Forum romskih svetnikov, katerega predsednik je Darko Rudaš, in pa vladna Komisija za zaščito romske skupnosti, ki ji predseduje minister za šolstvo in šport dr. Igor Lukšič.

Omenjeni instituti si prizadevajo za izboljšanje položaja Romov v Sloveniji, za boljšo družbeno vključenost, za izpolnjevanje njihovih pravic in za izboljšanje (še vedno) najbolj težavnih področij – izobraževanja, zaposlovanja ter bivanjskih razmer. Čeprav je v zadnjih letih opazen premik naprej na vseh omenjenih področjih, situacija še zdaleč ni zadovoljiva. Iz različnih virov je mogoče razbrati, da velik delež Romov nima dokončane osnovne šole, da so brez kvalifikacij, delovnih izkušenj ali delovnih navad, zaradi česar niso konkurenčni na trgu dela. Zavrtnik Zimic (2000, 842) v svojem članku zapiše, da je v »romskih naseljih opaziti negativno uperjenost proti zaposlenim Romom, ki naj bi tako sprejemali tuje vrednote in vzorce obnašanja.« Da to ne drži, bi povedal marsikateri pripadnik romske skupnosti, saj si seveda tudi Romi želijo čim več izobraženih in zaposlenih ljudi iz svojih vrst. Tudi na Uradu za narodnosti (2009) pravijo: »Iz pogovorov s predstavniki nevladnih organizacij, ki večinoma delujejo na terenu izhaja, da si Romi tako kot drugi prebivalci želijo delati, se preživljati s svojim delom.« Ker večina Romov živi v Prekmurju, na Dolenjskem in v Beli krajini, zaposlovanje le-teh ni obravnavano kot nacionalni ampak kot regionalni problem, saj se z zaposlovanjem Romov največ ukvarjajo lokalni zavodi in občine.

Marsikdo je mnenja, da je glavni problem pri zaposlovanju Romov njihova nemotiviranost, saj je državna pomoč lahko tudi višja od minimalnih ali slabih plač. Pri tem pozabljamo, da so vsi upravičeni do državne pomoči (ne le Romi) in da morajo

¹¹⁵ 10.člen Poslovnika Sveta romske skupnosti v RS: »Poleg nalog, opredeljenih v Zakonu o romski skupnosti v Republiki Sloveniji, svet opravlja tudi druge naloge: spremlja in obravnava položaj pripadnikov romske skupnosti; obravnava in daje predloge ter pobude o vprašanjih, ki se nanašajo na položaj pripadnikov romske skupnosti in njihove pravice; dejavno sodeluje pri uresničevanju razvojnega programa, zlasti pri programih in razreševanju vprašanj, ki se nanašajo na položaj in razvoj romske skupnosti; obravnava vprašanja, povezana z ohranjanjem romskega jezika in kulture; sodeluje z romskimi društvi in drugimi njihovimi organizacijami, Zvezo Romov Slovenije in romskimi svetniki; prizadeva si za izboljšanje položaja romske skupnosti v Sloveniji; skrbi za ohranitev identitete in posebnosti romske skupnosti, še posebej pri vzgoji in izobraževanju romskih otrok ter ohranjanju in razvijanju romske kulturne dejavnosti ter informiranju; spodbuja soodločanje pripadnikov romske skupnosti pri zadevah, ki zadevajo njihove posebne pravice; predlaga člane v delovna telesa državnih organov, nosilcev javnih pooblastil in organov samoupravnih lokalnih skupnosti, kadar ti obravnavajo zadeve, ki se nanašajo na romsko skupnost; razvija in ohranja stike z romskimi organizacijami v drugih državah.«

izpolnjevati enake kriterije. Glede tega na Uradu za narodnosti (2009) pravijo: »velikokrat prihaja do diskriminacije pri zaposlovanju, enako kot pri ostalih prebivalcih pa so velikokrat denarne socialne pomoči enostavnejši in bolj zanesljiv vir dohodkov.« Razni očitki, da imajo Romi veliko otrok in tako dobivajo velike otroške dodatke, pa niso »na mestu«, saj mlade romske družine (tako kot tudi neromske) sledijo »trendu« in imajo večinoma po dva ali tri otroke. Že konec devetdesetih je Winkler zapisal: »Število družinskih članov se postopoma zmanjšuje tako, da danes šteje povprečna romska družina le še 4 do 5 članov. Zdi se, da je ta trend v veliki meri povezan tudi s socialnim statusom družine« (Winkler 1999, 27). V preteklosti pa niso le Romi imeli veliko otrok, temveč večina družin na podeželju – torej tudi v Prekmurju.

5.3 Pravni položaj Romov v Sloveniji (in Prekmurju)

Pravni položaj Romov v preteklosti ni bil posebej urejen. Prvič so našli svoje mesto v ustavnih amandmajih leta 1989,¹¹⁶ od leta 1990, ko je bila sprejeta ustava RS, pa so Romi v Sloveniji ustavno priznani kot »romska skupnost« z lastnim jezikom, kulturo in zgodovino; nimajo pa položaja klasične narodne manjšine kot italijanska in madžarska manjšina. Pravna podlaga za urejanja položaja romske skupnosti v Sloveniji je 65. člen ustave,¹¹⁷ ki določa, da »p/oložaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.« Gre za t.i. pozitivno diskriminacijo oz. pozitivno varstvo pravic. Od osamosvojitve Slovenije do sprejema krovnega romskega zakona¹¹⁸ je minilo 15 let. V tem času je bilo za zaščito romske skupnosti poskrbljeno s področno zakonodajo,¹¹⁹ ki še sedaj dopolnjuje Zakon o romski skupnosti v RS, ki je bil sprejet 30. marca 2007. Zakon »celostno ureja položaj romske skupnosti v Sloveniji, določa skrb državnih organov in organov samoupravnih lokalnih skupnosti pri uresničevanju posebnih pravic romske skupnosti, ureja organiziranost romske skupnosti na državni in

¹¹⁶ Ko je bila sprejeta odločba, da naj se pravni položaj Romov uredi z zakonom.

¹¹⁷ Ur.l. RS, št. 33I/1991-I.

¹¹⁸ Ur. l. RS, št. 33/2007.

¹¹⁹ 14 področnih zakonov: Zakon o lokalni samoupravi, Zakon o lokalnih volitvah, Zakon o evidenci volilne pravice, Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, Zakon o vrtcih, Zakon o osnovni šoli, Zakon o medijih, Zakon o knjižničarstvu, Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo, Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, Zakon o Radioteleviziji Slovenija, Zakon o financiranju občin, Zakon o varstvu kulturne dediščine in Kazenski zakonik Republike Slovenije.

na lokalni ravni ter financiranje« (Urad za narodnosti 2009a). Zakon skrbi tudi za to, da država namenja posebno skrb in pozornost vključevanju Romov v sistem vzgoje in izobraževanja, dviganju njihove izobrazbe in ustrezno štipendijsko politiko; vključevanju Romov na trg dela in zaposlovanja; ohranjanju in razvijanju romskega jezika ter kulturne, informativne in založniške dejavnosti; urejanju prostorske problematike romskih naselij in izboljšanju bivalnih razmer Romov (Urad za narodnosti 2009a). V kolikšni meri je ta krovni romski zakon tudi v praksi uspešen, je morda še presojati reči. Uradniki seveda hvalijo ta zakon; Romi precej manj, saj se jim zdi, da se situacija tudi zaradi tega zakona ne bo kaj bistveno spremenila. Preteči bo moralo vsaj kakšno desetletje od sprejetja zakona, preden bodo vidne spremembe in celo napredek.

Skrb za uresničevanje posebnih pravic Romov ni »vgrajena« samo v zakone, temveč tudi v številne vladne programe, strategije in resolucije. Prizadevanja za izboljšanje situacije romske skupnosti so tako na državnem¹²⁰ kot na lokalnem¹²¹ nivoju. Varuh človekovih pravic in številne nevladne organizacije¹²² pa bdijo nad delom vladnega sektorja in opozarjajo na nepravilnosti oz. na potrebne spremembe in izboljšave sistema, ki ureja položaj romske skupnosti v Sloveniji.

5.4 Družbena izključenost Romov v Sloveniji

Klinar (1991) pravi, da so Romi etnična manjšina, ki je v strukturi etnične stratifikacije najnižje uvrščena in se sooča z diskriminacijo, segregacijo, marginalizacijo, predsodki in stereotipi. V Sloveniji (in tudi drugod po Evropi) se Romi z odklonskim odnosom soočajo že od začetka naseljevanja. Prav ta odklonski odnos in zavračanje pa se najpogosteje omenja kot razlog ali vzrok za neuspešno vključevanje v družbo. Različne študije in raziskave v Sloveniji (in tudi v drugih državah) so že pokazale močno družbeno distanco in stereotipno dojemanje Romov¹²³ (Klopčič 2007). V raziskavi Slovensko javno mnenje (SJM) je bilo leta 2002 postavljeno vprašanje »Koga ne bi

¹²⁰ Urad za narodnosti, Komisija Vlade RS za zaščito romske skupnosti, Svet romske skupnosti.

¹²¹ Občine ali lokalne samoupravne skupnosti.

¹²² Predvsem Amnesty International Slovenije, Mirovni inštitut in Pravno-informacijski center za nevladne organizacije.

¹²³ V raziskavah na Hrvaškem je več kot 60% vprašanih bilo mnenja, da so Romi umazani, prevaranti in neodgovorni.

želeli za soseda?» in odgovor »Romov« je dobil 41,9% glasov (SJM 2002). V Sloveniji pa se je zgodilo že tudi, da so starši neromskih otrok nasprotovali dejanski vključitvi romskih otrok v šole (Amnesty International 2006, 69–70). Besedila v medijih Rome prikazujejo kot grožnjo večinskemu prebivalstvu na treh ravneh – grožnjo družbenemu redu, grožnjo ekonomskemu redu in kulturno grožnjo. Mediji o Romih poročajo le, ko je govora o problemih in negativnih stvareh; predstavljajo pa jih kot da so jim kriminalna dejanja prirojena. Dogodke povezane s posameznimi Romi pa se vedno posplošuje na vse Rome. Kot grožnja ekonomskemu redu so predstavljeni v prispevkih, ki govorijo o nedelavnosti Romov in kako le-ti odžirajo ekonomske dobrine delavni večini. Nikoli pa mediji ne pišejo, da Romi nikjer ne dobijo službe, ker jih nihče ne zaposli. Romi v medijih predstavljajo tudi kulturno grožnjo večinskemu prebivalstvu, saj so »drugačni« - imajo drugačno kulturo, jezik, barvo kože, itd. (Petković 2006, 16). Izključenost Romov v Sloveniji se kaže na večih področjih, najpogosteje pa so izpostavljeni: bivanjske razmere, zaposlovanje in izobraževanje. Nekoliko manj, a vendar, so Romi na slabšem, ko gre za zdravstvene standarde ali zdravje. Morda ne toliko zaradi nedostopa do zdravstvenih storitev, ampak zaradi načina življenja, vrednot in nezavedanja ali nepoznavanja določenih nevarnosti.

Velika večina Romov še vedo živi v romskih naseljih, ki so ločena od ostalega prebivalstva. Dobra polovica Romov v Sloveniji živi v hišah¹²⁴ ali stanovanjih, ostali pa v zasilnih bivališčih (barake, kontejnerji itd.). Manjši delež Romov sicer živi izven romskih naselij, vendar le-ti pogosto zgubijo stik z ostalimi Romi oziroma se jih izogibajo. Za Rome, ki ne živijo v romskih naseljih pravijo, da so dosegli zadostno stopnjo socializacije in so se tako lahko vključili v večinsko družbo (Svet romske skupnosti v RS 2010). Glavni problem romskih naselij je legalizacija, ki je predpogoj za komunalno in infrastrukturno ureditev. Občine, ki so zadolžene za urejanje romskih naselij, pogosto niso pripravljene pomagati, neredko pa se dogaja tudi, da občani ne želijo imeti Romov za sosede ali preblizu svojih domov (Klopčič 2007). Je pa v Sloveniji tudi nekaj občin, ki skrbijo za romska naselja in jih urejajo, saj se zavedajo, da so urejena bivališča in naselja predpogoj za odpravo stereotipov o Romih in posledično korak k boljši družbeni vključenosti Romov.

¹²⁴ Večina hiš je bila sicer zgrajena brez potrebnih dovoljenj – torej »na črno«.

Izobrazba je eden izmed korakov k boljši družbeni vključenosti, česar se zaveda vedno več Romov. Stopnja izobraženosti med njimi se počasi izboljšuje, čeprav različni podatki o nepismenosti Romov še vedno kažejo na več kot 90%. Situacija še zdaleč ni zadovoljiva, vendar se Romi vedno bolj zavedajo, da neizobraženost za sabo potegne tudi druge težave – najpogostejše brezposelnost in socialno ogroženost. Če romski otroci ne hodijo v vrtec in začnejo osnovno šolo (OŠ) brez ustreznega predznanja slovenskega jezika, nimajo veliko možnosti za uspeh. Tako se zaradi nerednega obiskovanja vrtca le težko vključijo v šolski sistem in so še bolj nagnjeni k nerednemu obiskovanju pouka. Žalostno je dejstvo, da v učne programe še vedno niso vključeni romska kultura, zgodovina in jezik ter da so do nedavnega vse strategije o vključevanju romskih otrok v izobraževanje temeljile na asimilaciji in ne na multikulturni integraciji (Amnesty International 2006, 70). Izključenost romskih otrok iz osnovnošolskega izobraževanja in nadaljnja diskriminacija v šolah predstavljata kršenje človekovih pravic. Diskriminacija na podlagi etnične pripadnosti pa krši tako mednarodne standarde človekovih pravic kot tudi slovensko zakonodajo (Amnesty International 2006, 74).

Pri večini romskih otrok povzroča pomanjkanje motivacije za učenje tudi zavedanje, da bodo (tako kot njihovi starši) najverjetneje brez službe. Razmere na trgu dela niso rožnate, še posebej ne za ljudi s slabo izobrazbo ali brez nje. Situacija bo verjetno še nekaj let ostala enaka in tega se zavedajo tudi Romi. Zavedajo pa se tudi, da so v primeru novih delovnih mest oni »zadnji v vrsti«. Le redki delodajalci so se znebili predsodkov in so pripravljeni zaposliti Rome. Za občo odpravo predsodkov in družbeno vključenosti Romov je potreben miselni preskok celotne družbe, za kar bo moralo preteči še kar nekaj časa. Do takrat je potrebno še več truda vlagati v osveščanje in odpravo predsodkov med večinskim prebivalstvom, da bodo prihodnje generacije prijaznejše sprejele tako izobražene kot neizobražene Rome. Na Romih samih pa je, da spodbujajo svoje otroke k izobraževanju, da bodo čez nekaj let tudi oni imeli v svojih vrstah izobraženo elito,¹²⁵ ki se so borila in zavzemala za enakopraven položaj Romov.

¹²⁵ V Sloveniji je že kar nekaj Romov z izobrazbo višjo od srednješolske in leta 2008 so ustanovili Romski akademski klub (RAK).

5.5 Programi družbenega vključevanja Romov na nacionalnem nivoju

Vladni Program ukrepov za pomoč Romom iz leta 1995 je še vedno aktualen, saj vsebuje ukrepe za izboljšanje položaja Romov na sledečih področjih: bivalne razmere, vzgoja in izobraževanje, zaposlovanje, skrb za varstvo družine, socialno in zdravstveno varstvo, kulturni razvoj romske skupnosti, informiranje ter organiziranje Romov. Leta 2000 je bil objavljen Program boja proti revščini in socialni izključenosti (PBRSI), ki je bil prvi tovrstni program v Sloveniji. Ampak PBRSI ni bil tako odmeven kot Program ukrepov iz leta 1995, saj navaja stereotipe in predsodke o Romih. Tako o zaposlovanju pravi: »Ker te osebe pogosto naletijo na odpor pri delodajalcih – ti jih zavračajo zaradi slabih izkušenj z njimi – bo potrebno razvijati za njih specifične instrumente in oblike zaposlovanja. To pomeni takšne oblike dela, ki bodo bolj upoštevale njihove osebnostne in kulturne posebnosti, vendar bodo povezane z legalno ekonomijo in reguliranim trgom dela« (MDDSZ 2000, 63–4). S tem PBRSI legitimizira diskriminatorno ravnanje delodajalcev do Romov in potemtakem naj bi bilo na Romih, da se izognejo diskriminaciji tako, da se prilagodijo na zahteve delodajalcev in standarde na trgu dela. Romi se torej naj ne zanašajo na ustavno zagotovljeno prepoved diskriminacije na trgu dela ampak se le-tej naj izogibajo.

Pregled predlaganih ukrepov iz PBRSI pokaže, da so izrazito usmerjeni v zaposlovanje in višanje socialnih prejemkov za tiste, ki živijo pod pragom revščine. Težko bi rekli, da gre za boj proti revščini in socialni izključenosti; prej za zmanjševanje stopnje revščine na raven, ki bi Slovenijo uvrstila med države z najnižjo stopnjo revščine v primerjavi s članicami EU (MDDSZ 2002, 12). Ko vlada navaja romsko skupnost v ukrepih boja proti revščini in družbeni izključenosti, se v večini primerov osredotoča na izboljšanje socioekonomskega položaja in zaposlovanje. Največja pomanjkljivost zgoraj omenjenih programov pa je odsotnost ukrepov za boj proti rasizmu in diskriminaciji do Romov.

Vsaka vlada RS ob začetku mandata ustanovi komisijo za spremljanje položaja romske skupnosti in aktualna Komisija Vlade RS za zaščito romske skupnosti¹²⁶ je bila

¹²⁶ Komisija je delovno telo in skrbi predvsem za: »spremljanje uresničevanja programa ukrepov iz prvega odstavka 6. člena Zakona o romski skupnosti v RS; spremljanje uresničevanja ustavnih obveznosti in zakonskih določil RS, ki se nanašajo na romsko skupnost; oblikovanje predlogov in pobud glede zaščite romske skupnosti, ki se posredujejo Vladi RS in posameznim ministrstvom v

ustanovljena 5. marca 2009. Zakon o romski skupnosti določa sestavo komisije – osem predstavnikov državnih organov, štirje romski svetniki in štirje predstavniki Sveta romske skupnosti RS. Predsednik aktualne komisije je dr. Igor Lukšič, minister za šolstvo in šport. Komisiji pri strokovnih, organizacijskih in administrativnih nalogah pomaga Urad za narodnosti.

Na področju bivalnih razmer je bila leta 2006 imenovana strokovna skupina, ki je pripravila oceno stanja romskih naselij v Sloveniji, izpostavila probleme in predlagala rešitve oz. konkretne ukrepe. V ta namen država namenja precej finančnih sredstev, v veliki meri pa je napredek na tem področju odvisen od posameznih občin, v katerih živijo Romi (Urad za narodnosti 2009a). Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve (MDDSZ) meni, da je v zadnjih nekaj letih tudi na področju zaposlovanja prišlo do številnih pozitivnih sprememb – več zaposlitvenih programov namenjenih Romom, več prilagojenih in Romom namenjenih programov javnih del in večja soudeležba Romov pri vsebinskih pripravah razvojnih programov. Vlada je sprejela programa Javna dela za 2009 in 2010, ki sta namenjena predvsem aktiviranju brezposelnih, socializiranju oz. socialni vključenosti, ohranitvi delovnih sposobnosti in spodbujanju razvoja novih delovnih mest. Omenjeno ministrstvo je podprlo tudi dva pilotska projekta (na Dolenjskem in v Prekmurju) – ustanovitev Romskega zaposlitvenega centra ter Romskega izobraževalnega in informacijskega centra. V zadnjih nekaj letih je vlada sprejela številne programe za izboljšanje situacije na področju zaposlovanja: Program aktivne politike zaposlovanja za leti 2005 in 2006, Program ukrepov Aktivne politike zaposlovanja za obdobje 2007–2013 in načrt izvedbe Programa ukrepov Aktivne politike zaposlovanja za leti 2007 in 2008. Romi so kot ranljiva skupina omenjeni tudi v Resoluciji o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–2010. Na področju kulturne dejavnosti pa sta pomembni Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2004–2007 in Resolucija o nacionalnem programu za kulturo za obdobje 2008–2011,¹²⁷ ki kot prioriteto ohranja spodbujanje kulturnega razvoja romske skupnosti (Urad za narodnosti 2009a). Velik premik na področju informativne dejavnosti je viden pri radijskih in televizijskih oddajah za Rome. Poleg lokalnih radijskih in televizijskih

smeri pridobivanja njihovih uradnih stališč; izmenjavo mnenj med predstavniki romske skupnosti, samoupravnih lokalnih skupnosti in državnimi organi o vseh vprašanjih, ki zadevajo položaj romske skupnosti; obravnavanje aktualnih vprašanj uresničevanja posebnih pravic romske skupnosti» (Urad za narodnosti 2009).

¹²⁷ Uradni list RS, št. 35/2008.

postajah (v Prekmurju, na Dolenjskem, v Ljubljani) jih sedaj predvajajo tudi v okviru programa nacionalne Radiotelevizije Slovenija.¹²⁸

Z delom vlade in sodelovanjem s predstavniki Romov je bil dobro desetletje nazaj zadovoljen Jožek Horvat (1999, 21), ki pravi: »Predstavniki Romov uspešno sodelujemo z občinskimi ter državnimi komisijami za reševanje romske problematike, tam kjer so komisije. Tako so velikokrat sprejeti tudi predlogi Romov za izboljšanje razmer, pa tudi s programom ukrepov Vlade za pomoč Romom v Sloveniji smo Romi zadovoljni in je bil sprejet ob sodelovanju predstavnikov Romov.« Vseeno pa se tudi on zaveda glavne težave samega sistema – premalo terenskega dela in preveč sprejetih odločitev v pisarnah. Horvat (1999, 23) pravi: »Same strokovne in izvršilne službe, ki se ukvarjajo z Romi v Sloveniji pa bi morale veliko več dela opraviti terensko kot pa pisarniško, saj bi tako lahko probleme videli bolj realno in jih tudi bolj učinkovito odpravljale, seveda s pomočjo sodelovanja samih Romov.«

5.5.1 Vzgoja in izobraževanje Romov v Sloveniji

Najpomembnejši dokument na področju vzgoje in izobraževanja je vsekakor Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji¹²⁹ iz leta 2004 (Strategija 2004), ki je podlaga za nadaljnje ukrepe na tem področju. Pri pripravi tega dokumenta so sodelovali tudi predstavniki romske skupnosti – člani ZRS. Ministrstvo za šolstvo in šport (MŠŠ) je na podlagi Strategije 2004 dalo pobudo za sprejem poklicnega standarda za romskega pomočnika in romskega koordinatorja, projekt pa vključuje tudi pripravo gradiv za poučevanje romskega jezika in izbirnega predmeta romska kultura (Urad za narodnosti 2009a). Čeprav se v praksi ne izvaja vse omenjeno, je Slovenija vendarle na dobri poti, da romskim učencem zagotovi boljšo izobrazbo.

Država šolam, ki jih obiskujejo romski učenci, priznava ugodnosti za vzgojo in izobraževanje le-teh. Dodatna finančna sredstva so namenjena za individualno ali skupinsko delo z romskimi učenci, normativi za oddelke z Romi so ugodnejši, glede na

¹²⁸ Od decembra 2007 se na nacionalnem radiu predvaja tedenska romska oddaja Naše poti – Amare droma, od marca 2008 pa na nacionalni televiziji vsakih 14 dni oddaja So vakeres – Kaj govoriš, ki jo pripravljajo Romi sami.

¹²⁹ Strategija vsebuje analizo stanja in ukrepe ministrstva, pregled ključnih nerešenih problemov in predloge za njihovo reševanje – za izvajanje le-teh pa je ministrstvo iz ESS zagotovilo tri milijone evrov.

navedbe Urada za narodnosti (2009a) so posebej financirani tudi prehrana, učbeniki, ekskurzije, itd. To ne drži povsem, saj država namenja letno 69,00 EUR za vsakega romskega učenca in to ne pokriva stroškov prehrane, učbenikov, ekskurzij in drugih aktivnosti. Velika večina romskih učencev ima v šoli regresirano malico, kosila pa plačajo sami in v veliko primerih se dogovorijo, da del otroških dodatkov staršev prihaja kar na račun šole¹³⁰ (Petek 2009). MŠŠ je sofinanciralo številne projekte, tudi razvojno raziskovalni projekt Zagotavljanje enakih možnosti za izobraževanje romskih otrok in njihovih družin, ki ga je izvajal Pedagoški inštitut, projekt Standardizacija jezika Romov v Sloveniji in vključevanje romske kulture v vzgojo in izobraževanje, ki ga je izvajala Pedagoška fakulteta v Ljubljani, na Fakulteti za družbene vede pa je v okviru Ciljno-raziskovalnih programov potekal projekt Reševanje romske problematike v Sloveniji s poudarkom na socialni vključenosti Romov v šolski sistem. V maju 2008 pa so romski študentje in intelektualci ustanovili Romski akademski klub, ki ima že kar nekaj članov.

K izboljšanju predšolske vzgoje, izobraževanja in socializacije Romov nasploh je ogromno pripomogel prvi romski vrtec, ki je bil zgrajen leta 1962 v Pušči v Prekmurju. Lahko rečemo, da je področje predšolske vzgoje na Dolenjskem nekoliko slabše, saj starši svoje otroke redkeje vpisujejo v vrtec ali jih tja neredno vozijo (razlogov je več – vrtci so daleč od romskih naselij, do nedavnega ni bilo posebnih romskih vrtcev¹³¹ ali romskih oddelkov, mnogi romski starši pa se še vedno ne zavedajo pomembnosti predšolske vzgoje za izobraževanje njihovih otrok). Nezanje jezika ob vstopu v osnovno šolo predstavlja za romske otroke praktično nepremostljivo oviro in jih že v začetku »izloči«, saj niso zmožni vzpostaviti enakovredne komunikacije. Zaradi tega ima predšolska vzgoja ogromno težo, hkrati pa predstavlja tudi lažji prehod v osnovno šolo. V vrtcu so romski otroci deležni primarne socializacije, spoznavanja institucionalne oblike vzgoje in učenja ter interakcije z vrstniki Neromi. Vključitev romskega jezika v vrtce in šole, kjer je večje število Romov, bi vsekakor pomenil korak naprej v premagovanju jezikovnih barier, hkrati pa bi zagotavljalo multikulturno izobraževanje. Vseeno večina določil iz Strategije 2004 o vključevanju romskega jezika

¹³⁰ Tako starši, ki ne znajo ravnati z denarjem, ne plačujejo kosil sproti in se ne zgodi, da otroci ostanejo brez kosila.

¹³¹ Sedaj obstajata dva romska vrtca in sicer v romskih naseljih Brezje in Hudeje. Slednjega naj bi zaprli, ker ni legaliziran.

ostaja neimplementirana (Amnesty International 2006, 72).

Učni uspeh romskih učencev je v primerjavi z ostalimi zelo skromen, razlogi za to pa so različni: neznanje jezika, slabi pogoji za delo doma oz. neurejene življenjske razmere, slabe higienske razmere doma, drugačne navade, nespodbujanje staršev k učenju, neredno obiskovanje pouka, itd. Mladen Tancer je (v tistem času verjetno zelo realistično) zapisal:

Šele tak celovit vpogled v domače socialne razmere otrok v Prekmurju omogoča razumevanje velikih in često nepremostljivih težav, s katerimi se morajo spopadati romski učenci v osnovnošolskih klopeh, ko jih šolski zakon zavezuje obiskovati osnovno šolo, hkrati pa jim šolska klima najpogosteje onemogoča enakopravno sodelovanje v učnem procesu, saj ob vstopu v šolo prinesejo romski otroci mnoge deficite in že na samem startu ugotavljajo kruto resnico, da v tekmi z vrstniki ne-Romi nimajo velikih možnosti (Tancer 1999, 156).

Danes se zdi takšno razmišljanje preveč pesimistično,¹³² saj se veliko truda vlaga v doseganje boljših učnih uspehov in nadaljevanje šolanja po OŠ.¹³³

V Prekmurju naj bi pouk obiskovalo redno več kot 70% šoloobveznih romskih otrok na Dolenjskem pa le slabih 40% (Amnesty International 2006, 64). Večkrat je bila izražena skrb zaradi velikega števila romskih otrok vpisanih v OŠPP ali v prilagojene oddelke. Po podatkih Ministrstva za šolstvo in šport je bilo leta 2006 okrog 140 romskih otrok¹³⁴ vključenih v OŠPP ali v prilagojene oddelke (Statistični urad RS 2010). Glede na te podatke lahko rečemo, da je situacija v Sloveniji primerljiva z Madžarsko, Češko in Slovaško. Ali je situacija v Sloveniji še vedno enaka, je težko reči, saj ni bilo v zadnjem letu narejene nobene raziskave. Strategija 2004 naslavlja tudi problem izobraževanja otrok tistih Romov, ki v Sloveniji nimajo urejenega bivališča ali kakršnega koli statusa. Njihovo število ni znano, predvidevamo pa lahko, da večina teh otrok ne hodi v šolo. Za to so pogosto krive oblasti, saj te otroke povsem ignorirajo (Amnesty International 2006, 64).

Strategija 2004 za izboljšanje stopnje izobraženosti Romov predlaga nekaj novosti

¹³² Glede na prizadevanje države in posameznih vzgojno-izobraževalnih institucij.

¹³³ Število romskih otrok, ki uspešno zaključijo OŠ in nadaljujejo šolanje v srednjih šolah (SŠ), narašča. Vedno več (a še vedno malo) pa jih šolanje nadaljuje tudi po SŠ.

¹³⁴ Kar je slabih 9% vseh romskih otrok vpisanih v OŠ.

oziroma izboljšav: romski pomočniki v šolah in vrtcih, ki jih obiskujejo Romi, zgodnje vključevanje v vzgojno-izobraževalni sistem, dodatno izpopolnjevanje za socialne delavce, vzgojitelje in učitelje, prilagajanje učnih programov in učbenikov, samo heterogeni oddelki, individualne in skupinske ure učne pomoči in vpisovanje otrok v OŠPP le v nujnih primerih (Strategija 2004).

Nekateri Romi se še vedno ne zavedajo pomembnosti izobraževanja in zato svojih otrok pri učenju ne spodbujajo (dovolj). Posledica tega so slabi rezultati in tudi zelo nizek nivo izobrazbe Romov v Sloveniji. To pa vendarle ne drži za vse in Darko Rudaš je eden izmed tistih, ki se pomena izobrazbe zelo dobro zavedajo. Glede izobraževanja Romov pravi:

Ker zakon prepoveduje delitev ljudi po nacionalni pripadnosti, statistični podatki o izobraženosti Romov ne držijo. V Pomurju približno 90 odstotkov šoloobveznih romskih otrok konča osnovno šolo, veliko več, kot pravi statistika, se jih trenutno izobražuje in veliko več jih je tudi končalo fakulteto, vendar se to rado spregleda. Če znajo dati v javnost podatke o tem, koliko Romov dobi socialno pomoč, naj enkrat objavijo tudi prave podatke o šolanju romskih otrok, saj je teh veliko več, kot pravi statistika (Dnevnik.si 2010).

Analiz o vplivu izobraževalnih politik na etnične manjšine v EU je zelo malo. Nekatere članice EU sicer nadzorujejo dosežke na področju izobraževanja glede na etnične skupine, vendar to ni ravno pogosto (Evropska komisija 2006, 1-2). Tudi v Sloveniji zaradi varstva osebnih podatkov naj ne bi zbirali podatkov glede na etnično pripadnost.¹³⁵ Zaradi tega je zelo težko dobiti verodostojne podatke o izobraževanju Romov, sploh za srednje šole in fakultete.

Glede prekmurskih Romov Strategija 2004 pravi, da imajo večinoma družbeni položaj, ki omogoča redno vključevanje romskih otrok v vrtec, OŠ, SŠ in tudi višje ter visoke šole. Bivalne razmere so v romskih naseljih bolj urejene in omogočajo boljše vključevanje otrok v vzgojno-izobraževalne ustanove, zato je tudi učni uspeh in nivo izobrazbe nekoliko boljši v Prekmurju. V Sloveniji pa je bilo po podatkih Strategije 2004 leta 2003 v vrtec vključenih 157 romskih otrok (v Prekmurju baje le v Črenšovcih,

¹³⁵ Razen v primerih, ko se pripadniki etničnih skupnosti s tem strinjajo in se tudi sami opredelijo kot pripadniki etnične skupnosti.

Lendavi in Murski Soboti), v redno OŠ 1223, v OŠPP pa 126 romskih otrok. Za SŠ so v Strategiji 2004 navedeni podatki ZRS o številu romskih učencev samo za Prekmurje: v Srednjo poklicno in tehniško šolo Murska Sobota¹³⁶ je bilo vpisanih 13 učencev Romov, v Srednjo šolo za gostinstvo in turizem Radenci 3 učenci Romi, v Srednjo zdravstveno šolo Murska Sobota¹³⁷ 11 učencev Romov, v Srednjo kmetijsko šolo Rakičan¹³⁸ je bilo vpisanih 11 učencev Romov in v Gimnazijo Franca Miklošiča Ljutomer 2 učenca Roma. Tudi za visokošolsko stopnjo so v Strategiji navedeni podatki ZRS: na Fakulteto za socialno delo sta bila vpisana 2 romska študenta (1 iz Prekmurja in 1 z Dolenjske), na Pedagoško fakulteto v Mariboru 2 iz Prekmurja in na Pravno fakulteto v Mariboru 1 Rom iz Prekmurja (Strategija 2004). Ti podatki ZRS so najverjetneje iz šolskega oziroma študijskega leta 2002/03, kajti kasneje je bilo več Romov vpisanih na fakultete.

Petletno obdobje od sprejetja Strategije 2004 je primeren interval za pregled uresničevanja in učinkovitosti določenih ukrepov. Tako je bila v maju 2010 pripravljena dopolnjena verzija Strategije vzgoje in izobraževanja Romov v RS (v nadaljevanju Strategija 2010) in sicer z namenom, »da na podlagi pregleda in ocene uresničevanja določb Strategije 2004 predlaga rešitve in ukrepe, ki naj omogočijo še bolj uspešno vključevanje otrok, pripadnikov romske narodne skupnosti v sistem vzgoje in izobraževanja, od vrtcev do univerzitetnega in podiplomskega izobraževanja« (Strategija 2010). Strategijo 2004 pa je bilo smiselno dopolniti tudi zaradi dveh novosti v zadnjih petih letih: sprejet je bil namreč Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (2007) in pa Nacionalni program ukrepov za Rome za obdobje 2010–2015.

Strategija 2010 ohranja vsa izhodišča, načela in cilje, kot so zapisani v Strategiji 2004, dodaja pa tudi nova izhodišča in izpostavlja pomen izobraževanja za: dvig socialnega in kulturnega kapitala, povečevanje (samo)zaposlitvenih možnosti, mobilnostne potrebe sodobnega človeka (tudi Roma), zmanjševanje družbene obrobnosti in/ali izključenosti, zmanjševanje socialne ogroženosti ter vseživljenjsko učenje. Posebej pa se pozornost namenja pomenu romskih naselij, kjer naj bi se izvajala predšolska vzgoja, različne oblike učne pomoči in obšolske dejavnosti. V ta namen pa bi bilo potrebno spodbujati izgradnjo večnamenskih prostorov, v katerih bi lahko imeli poleg omenjenega tudi

¹³⁶ V programe oblikovalec kovin, pomočnik konfekcionarja in električar.

¹³⁷ Program tehnik zdravstvene nege in bolničar negovalec.

¹³⁸ Program za pomočnika kmetovalca in program kmetovalec.

pisarne za romske svetnike. »Prenos vzgojnih aktivnosti v romsko naselje bi lahko predstavljal pomemben element tvorbe romske narodne skupnosti« (Strategija 2010).

V Strategiji 2010 je opazen drugačen pristop – ne govori se več samo o vključevanju Romov in romskih otrok v vzgojno-izobraževalne zavode izven romskih naselij, temveč se skuša vzgojo in izobraževanje prinesiti v romska naselja, jih približati Romom in njihovim otrokom. Ideja o »načrtnem in sistematičnem izgrajevanju objektov predšolske vzgoje v romskih naseljih (tam, kjer je to upravičeno in potrebno seveda)« (Strategija 2010) je zelo na mestu. Objekti bi lahko bili večnamenski – tudi za nudenje učne pomoči, obšolske dejavnosti, pisarno romskega svetnika, kakšnega romskega kulturnega društva, itd. Izredno zanimiva pa je tudi ideja o tem, da bi (zaradi vsesplošnega pomanjkanja prostora v vrtcih) neromski otroci hodili v vrtce v romska naselja. Glede na trenutno stanje, se najbrž večina staršev s tem ne bi strinjala.

V Strategiji 2010 piše, da je bil leta 2007 sprejet izbirni predmet romska kultura in da »samo z uvajanjem tega izbirnega predmeta ni mogoče razrešiti ključnih vprašanj«. V OŠ v Prekmurju se ta izbirni predmet ne izvaja. Že zaradi same narave predmeta (izbirni) se lahko zgodi, da s strani učencev ne bo zadostnega interesa, da bi se predmet sploh izvajal. Ravno zaradi tega bi se morala šolska politika zavzemati za odločnejše vključevanje romske kulture (in tudi predmeta romska kultura) v kurikulum na vseh stopnjah vzgoje in izobraževanja. V Strategiji 2010 je predlagana analiza učbenikov za OŠ in SŠ, na podlagi katere bi se pripravila konkretna priporočila za vključevanje romske kulture v aktualne učbenike. Med drugim v Strategiji 2010 piše tudi, da bi bilo treba učno pomoč razviti kot sistemski ukrep in nuditi naj bi jo usposobljeni inštruktorji (Strategija 2010). Učna pomoč je potrebna tako v šoli kot doma (v naselju) in bi vsekakor pozitivno vplivala na učni uspeh Romov.

5.5.2 Nacionalni akcijski načrt o socialni vključenosti (2004–2006) in Nacionalni program ukrepov za Rome vlade RS za obdobje 2010-2015

V juliju 2004 je bil sprejet Nacionalni akcijski načrt o socialni vključenosti za obdobje 2004–2006 (National Action Plan on Social Inclusion – NAP/vključenost). Med ključne izzive Slovenije, ki najbolj zadevajo prekmurske Rome, spadajo izboljšanje situacije na trgu dela, zagotavljanje izobraževanja in primernih življenjskih pogojev ter tudi

zmanjševanje razlik med slovenskimi regijami.¹³⁹ V NAP/vključenost je bila kot instrument družbene vključenosti izpostavljena Aktivna politika zaposlovanja (APZ), v katero so bili neposredno vključeni tudi Romi. Posebna pozornost je bila namenjena preprečevanju tveganja družbene izključenosti, preprečevanju diskriminacije in pa pomoč najbolj ranljivim skupinam.¹⁴⁰ V zadnjih letih so bili sicer Romi v precej večjem številu vključeni v razne programe javnih del, kar je tudi eden izmed ciljev – znižati odstotek brezposelnih Romov. Drugi cilji pa so bili: doseganje enakih (minimalnih) standardov znanja kot so določeni za ostale učence, posvečanje pozornosti romskemu jeziku in kulturi ter promoviranje izobraževanja za odrasle Rome (MDDSZ 2004). NAP/vključenost ni »odkril tople vode« in tako je na področju izobraževanja izpostavil podobne težave, prioritete in cilje kot Strategija 2004.

V Prvem letnem poročilu (2006)¹⁴¹ je bil med drugim izpostavljen tudi problem (ne)aktivnosti Romov glede lastnega reševanja socialne problematike. V obdobju od junija 2004 do junija 2005 je bila več kot 12% Romom (prijavljenih na ZRSZ) znižana ali ukinjena socialna pomoč zaradi nerednega pošiljanja otrok v šolo, zaradi nerednega obiskovanja šole za odrasle, itd. V letu 2005 pa se je povečalo število programov javnih del in tudi zaposlitvenih mest, ki so namenjena izključno brezposelnim Romom. V splošnem ima to pozitivne učinke in je koristno, vseeno pa je opaziti nekaj pomanjkljivosti – slabo plačilo javnih del, ki je lahko zelo nestimulativno, časovna omejitev opravljanja javnih del na eno leto, onemogočena vključitev v več različnih programov APZ, neprimeren sistem financiranja izobraževalnih programov za odrasle Rome. Pomanjkljivost pa je bila tudi nepredviden nadzor (monitoring) in evalvacija implementacije NAP/vključenost.

V Končnem poročilu (Final report – Slovenia 2006) se izboljšanje situacije na področju vzgoje in izobraževanja romskih otrok evalvira po naslednjih merilih:

- a) Vključevanje romskih otrok v vrtec vsaj dve leti pred vpisom v OŠ,
- b) Vključitev romske kulture, zgodovine in identitete v kurikulum,

¹³⁹ Prekmurska regija ima še vedno najvišjo stopnjo brezposelnosti.

¹⁴⁰ Med ranljivimi skupinami so tudi Romi, katerim lahko pripišemo največje tveganje revščine in družbene izključenosti, posledično (ali vzročno) pa tudi najnižji izobrazbeni nivo in možnosti zaposlitve.

¹⁴¹ Prvo letno poročilo o izvajanju Nacionalnega akcijskega načrta o socialnem vključevanju – NAP/vključenost 2004–2006.

- c) Razvoj metode za poučevanje slovenskega jezika za romske učence,
- d) Romski jezik kot izbirni predmet,
- e) Vpeljevanje romskih pomočnikov v vzgojo in izobraževanje.

Avtorji so se pri evalvaciji soočali z nekaterimi težavami – npr. podatki o številu romskih otrok vključenih v vrtce in šole niso točni, kajti vrtci, OŠ in MŠŠ ne zbirajo podatkov na podlagi etnične pripadnosti itd. Prišli pa so do naslednjih ugotovitev:

- Opazna neskladja med cilji v NAP/vključenost, sprejeto zakonodajo (do leta 2006) in prakso (izobraževanje)
- ni političnega konsenza o implementaciji določenih priporočil strokovnjakov (multikulturalizem v šolah)
- nekateri cilji niso bili zadovoljivo pretvorjeni v operativne (praktične) ukrepe (npr. vključitev otrok v vrtec vsaj dve leti pred vstopom v OŠ)
- etnične manjšine še vedno ne sodelujejo dovolj pri oblikovanju določenih politik
- opazno pomanjkanje mehanizmov in metod za nadzorovanje/merjenje učinkovitosti ukrepov za družbeno vključenost
- vez med nacionalnim in lokalnim nivojem bi morala biti močnejša
- še vedno prisoten problem pomanjkanja podatkov.

Prav tako je bilo v evalvaciji ugotovljeno, da do leta 2006 niso bile pripravljene posebne metode za učenje slovenskega jezika za Rome in tudi ne predmet romski jezik, za katerega predpogoji so: kodifikacija jezika, priprava učnega gradiva in primerno izobražen kader (Final report – Slovenia 2006). Čeprav avtorji zapišejo, da bo vse potrebno za uvedbo predmeta romski jezik v OŠ pripravljeno do leta 2007, temu ni bilo tako. Tudi do leta 2010 ta predmet ni bil vpeljan v učni program – niti kot izbirni predmet. Le zadnji izmed zgoraj omenjenih petih zastavljenih ciljev, se je do leta 2006 implementiral v praksi – vpeljevanje romskih pomočnikov v vzgojno-izobraževalni sistem, čeprav še ni bilo pripravljenega sistematičnega izobraževanja za romske pomočnike in praktično vsi so bili zaposleni preko javnih del. Šele v letu 2008 se je v okviru projekta Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje vendarle začelo dveletno izobraževanje za 31 romskih pomočnikov v Sloveniji. Potemtakem lahko rečemo, da so se ukrepi (in cilji) na področju vzgoje in izobraževanja za Rome implementirali le okrog 20% (en od petih).

Novembra 2009 je bil sprejet Nacionalni program ukrepov za Rome Vlade RS za

obdobje 2010–2015 (v nadaljevanju Nacionalni program ukrepov).¹⁴² Ker se diplomsko delo osredotoča na izobrazbo, je izpostavljen drugi strateški cilj: izboljšati izobrazbeno strukturo pripadnikov romske skupnosti in povečati vključenost romskih otrok v programe predšolske vzgoje oziroma v programe priprav na vstop v osnovno šolo, šoloobveznih otrok v redno izobraževanje ter mladih in odraslih v nadaljevanje izobraževalnega procesa v skladu z načelom vseživljenjskega učenja. V Nacionalnem programu ukrepov so izpostavljene aktivnosti¹⁴³ Strategije 2004, ki so že bile izvedene, vendar pa niso podkrepljene z argumenti.¹⁴⁴ Cilj ukrepa »vključevanje romskih pomočnikov« je zaposlitev le-teh v okviru projekta Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje in zagotovitev sistemskih pogojev za zaposlitev romskih pomočnikov po letu 2013. Sledi ukrep zgodnjega vključevanja v vzgojno-izobraževalni sistem, katerega cilj je seveda čim večje število romskih otrok vključenih v predšolsko vzgojo. Cilji tretjega ukrepa¹⁴⁵ pa so: zagotoviti ustrezne učne materiale in didaktična sredstva za poučevanje predmeta Romska kultura in razviti didaktiko za poučevanje tega predmeta; nadaljevati z aktivnostmi za standardizacijo romskega jezika; ter zagotoviti pogoje za seznanjanje z romsko kulturo (Urad za narodnosti 2009b).

Obrazložitev strateškega ukrepa Dvig kakovosti vzgojno-izobraževalnega dela z učenci Romi je sledeča: »Poučevanje učencev Romov ne more biti kakovostno brez razvoja ustreznih didaktičnih strategij in pristopov. Pri tem je pomembno stalno strokovno

¹⁴² Prioritetna področja Nacionalnega programa ukrepov so: izboljšanje bivalnih razmer in ureditev romskih naselij, izboljšanje izobrazbene strukture in večja vključenost v programe izobraževanja, znižanje brezposelnosti pripadnikov romske skupnosti ter povečanje njihovega socialnega vključevanja in dostopa do trga dela, izboljšanje zdravstvenega varstva, ohranjanje in razvoj različnih oblik romskega jezika, romske kulture, informativne in založniške dejavnosti, osveščanje in boj proti diskriminaciji.

¹⁴³ »V preteklih letih so bile izvedene naslednje aktivnosti iz strategije:

- Sprejet je bil izbirni predmet Romska kultura,
- Sprejet je bil poklicni standard romski pomočnik,
- Vsako leto so pripravljene in izvedeni programi medkulturnega sožitja (ZRS),
- Izdana so bila gradiva v romskem jeziku,
- Izvedeni so bili strokovni posveti na temo uspešnejšega vključevanja učencev Romov v sistem vzgoje in izobraževanja,
- Vsako leto se izvajajo seminarji za učitelje v okviru nadaljnjega strokovnega izobraževanja,
- Vzpostavljena je mreža šol, v katere so vključeni učenci Romi z namenom izmenjave izkušenj, primerov dobrih praks (Zavod RS za šolstvo, Center RS za poklicno izobraževanje)« (Vlada RS 2010).

¹⁴⁴ Na katerih šolah izvajajo predmet Romska kultura? V kateri različici romskega jezika so bila izdana gradiva, glede na to, da še vedno ni standardizirane oblike romščine? Zakaj veliko izobraževanj in strokovnih posvetov vodijo »strokovnjaki«, ki nimajo nobenih praktičnih izkušenj z vzgojo in izobraževanjem Romov?

¹⁴⁵ Zagotavljanje pogojev za vzpostavljane zaupanja v šolo, seznanjanje z romsko kulturo in odpravljanje predsodkov.

izpopolnjevanje učiteljev in izmenjava dobrih praks« (Vlada RS 2010). Cilji tega ukrepa pa so razvoj didaktičnih strategij in pristopov, izmenjava primerov dobrih praks pri poučevanju učencev Romov ter stalno strokovno usposabljanje učiteljev v okviru različnih oblik.¹⁴⁶ Zadnji strateški ukrep je Vzpostavitev mreže učne pomoči za Rome, posebej za tiste vključene v srednje šole. Učno pomoč lahko nudijo uspešni študenti Romi, učitelji ali nevladne organizacije; nosilec oziroma izvajalec tega ukrepa je poleg MŠŠ tudi RAK. Zanimivo je, da je za vsak strateški cilj sčasoma¹⁴⁷ predvideno financiranje iz nacionalnega proračuna. Ali bo to res izvedljivo, je težko reči. Predvidena je evalvacija Nacionalnega programa oziroma strateških ukrepov za posamezno prioriteto področje na letni ravni, kar je vsekakor pozitivno, saj se lahko po potrebi sproti predlagajo spremembe ali dopolnitve. Uresničevanje programa ukrepov bo spremljala Komisija vlade RS za zaščito romske skupnosti (Vlada RS 2010).

6 VKLJUČENOST PREKMURSKIH ROMOV V IZOBRAŽEVANJE

Oblika družbenega izključevanja je tudi segregacija romskih otrok v OŠ¹⁴⁸ in pa velik odstotek romskih otrok v OŠPP. Do nedavnega so bili na tem področju, podobno kot na področju zaposlovanja, ukrepi za izenačevanje možnosti za Rome osredotočeni na socioekonomske ukrepe.¹⁴⁹ V zadnjih letih pa je bil končno storjen premik in so v ospredju mehanizmi in ukrepi, ki naj bi neposredno vplivali na izboljšanje izobrazbe Romov.¹⁵⁰

6.1 Vrtec in osnovna šola (OŠ)

Eden pomembnejših ciljev iz Strategije 2004 je zgodnje vključevanje v vzgojno-

¹⁴⁶ Mentorske mreže, študijske skupine, seminarji, itd.

¹⁴⁷ Po koncu aktualnih projektov, ki so večinoma financirani iz evroskih sredstev.

¹⁴⁸ Homogeni ali delno homogeni razredi.

¹⁴⁹ Regresirana prehrana, subvencioniranje učbenikov in šolskih potrebščin, itd.

¹⁵⁰ Romski pomočniki, priprava delovnih zvezkov v romskem jeziku, spremembe in prilagoditve v učnih načrtih itd.

izobraževalni sistem oziroma vključevanje romskih otrok v vrtec vsaj dve leti pred pričetkom OŠ. Predšolski romski otroci v Prekmurju so integrirani v vrtce v občinah Beltinci, Cankova, Črenšovci, Dobrovnik, Grad, Kuzma, Lendava, Murska Sobota, Puconci, Rogašovci, Šalovci, Tišina, Turnišče.¹⁵¹ V vrtce so vključeni na različne načine: največ jih je integriranih v običajne skupine, manj v romske oddelke, obstaja pa tudi vrtec, ki vključuje le romske otroke (Pušča pri Murski Soboti). Še vedno se kaže, da starši raje vpisujejo otroke v vrtce, če so le-ti v neposredni bližini romskih naselij oziroma kraja bivanja. Prav zato je treba premisliti o možnosti in učinkovitosti predšolske vzgoje v naselju, saj bi se s tem verjetno povečal obisk (Strategija 2010). Namen predšolske vzgoje je predvsem učenje slovenskega (in tudi romskega) jezika ter zgodnja socializacija, ki otroku omogoča lažji vstop in vključevanje v OŠ. Otroci, ki obiskujejo vrtec, imajo kasneje v OŠ veliko večji besedni zaklad in boljše obvladajo slovenski jezik. Romski otroci, ki ne hodijo v vrtec, govorijo večinoma le romski jezik in prekmursko narečje¹⁵² in imajo potem na začetku OŠ ogromne težave s slovenskim jezikom.

Pri vključevanju romskih otrok v vrtce moramo upoštevati predvsem različne življenjske okoliščine in položaj Romov, ki vpliva na možnost za vključevanje otrok v vrtce. Na vključevanje otrok v vrtce pa v veliki meri vpliva tudi izobraženost in osveščenost staršev. V prekmurske vrtce je bilo v letu 2002/03 vključenih 83 romskih otrok (Strategija 2004), v letu 2009/10 pa 93 (glej prilogo B). Do leta 2000 je bil vpis v vrtec eno leto pred začetkom OŠ obvezen in tam so bili romski otroci deležni prve socializacije, učenja slovenskega jezika, spoznavali so vrtec kot institucijo in se seznanili s pravili hišnega reda. Z uvedbo »devetletke« v letu 2000 otroci pričnejo z obveznim šolanjem pri šestih letih, zato ni obvezno obiskovati vrtca pred OŠ. To je tudi vzrok, da nekaj romskih otrok ne hodi v vrtec.¹⁵³ Tako se socializacija začne šele v prvem razredu, kar predstavlja velik problem, saj dosti romskih otrok ob vstopu v OŠ ne zna slovensko. Učitelji v prvih razredih morajo delo in učni program prilagoditi romskim učencem, da bi se lahko čim prej in čim uspešneje vključili. V prvih razredih je tudi najpotrebnejša in najpomembnejša pomoč romskega pomočnika.

¹⁵¹ Odvisno od šolskega leta – se zgodi, da katero leto ni vpisanih romskih otrok.

¹⁵² Vedno več romskih otrok v Prekmurju tudi doma govori le prekmursko.

¹⁵³ Nekoliko več otrok obiskuje vrtec odkar je le-ta za drugega otroka v družini zastopnik.

Zgodnja socializacija (ali prva faza socializacije) je izrednega pomena in vsi, ki jo izpustijo, imajo lahko kasneje težave na različnih področjih. V skladu z rešitvami predvidenimi v Strategiji 2004 je MŠŠ aprila 2008 objavilo javni razpis ESS za Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI), katerega namen je vključevanje romskega pomočnika, ki bo otrokom pomagal prebroditi čustveno in jezikovno bariero in bo predstavljal neke vrste most med vrtcem oziroma šolo ter romsko skupnostjo. V ta namen so bili vzpostavljeni projektni timi, v katere so poleg vodstvenih in strokovnih delavcev v vrtcih in OŠ vključeni tudi romski pomočniki. Projekt koordinira ZRS in bo trajal do konca leta 2011. Zaenkrat je v okviru projekta zaposlenih 30 romskih pomočnikov,¹⁵⁴ od tega jih je 14 zaposlenih v Prekmurju.¹⁵⁵ MŠŠ je v okviru Ciljnega raziskovalnega programa (CRP) razpisalo projekt Priprava slovnice in slovarja romskega jezika, ki naj bi bil zaključen v letu 2006. Z omenjenimi gradivi naj bi kodificirali jezik, kar bi omogočalo učenje romskega jezika ter s tem zagotavljanje pravice Romov do razvijanja lastnega jezika in identitete. Ob tem so se seveda pojavile težave in vzniknile razprave o korektnosti predlagane kodifikacije – zaradi različnih romskih narečij v Sloveniji (Strategija 2010). V letu 2008 pa je MŠŠ objavilo tudi javni razpis ESS v okviru katerega bo do konca leta 2010 pripravljen učni načrt za poučevanje in učenje slovenskega jezika kot drugega jezika (ali tujega jezika). Projekt vodi Center za slovenščino na Filozofski fakulteti, cilj projekta pa je izboljšati didaktiko poučevanja slovenščine kot drugega ali tujega jezika in tako omogočiti romskim učencem učinkovitejšo učenje in boljše izražanje (Strategija 2010). V praksi večina omenjenega ni bila zares izvedena; slovnica in slovar romskega jezika v letu 2006 nista bila dokončana in objavljena,¹⁵⁶ še vedno ni učnega načrta za poučevanje slovenskega jezika kot tujega jezika za Rome,¹⁵⁷ prav tako ni delovnega zvezka¹⁵⁸ za poučevanje romskega jezika, ki bi ga lahko uporabljali Romi po vsej Sloveniji. Pavla Štrukelj (2006, 26) meni, da je naša krivda, »da romskega jezika do danes nismo upisemenili, medtem ko so nekatere evropske države to že zdavnaj naredile in imajo tako na razpolago precej romske literature. Pri nas pa nimamo ne romske slovnice ne

¹⁵⁴ Po podatkih UVRVI je romskih pomočnikov v Sloveniji 24.

¹⁵⁵ Glej poglavje 6.1.3.

¹⁵⁶ Tudi do leta 2010 ne.

¹⁵⁷ Glede na to, da šole v Prekmurju o tem nič ne vedo, lahko predvidevamo, da tudi do konca leta 2010 ne bo pripravljeno.

¹⁵⁸ Ta delovni zvezek naj bi financirala država in o tem je Slovenija poročala v drugem poročilu o izvajanju FCPNM.

romskega slovarja, kaj šele vseh treh dialektov. /.../ Dvigniti ga je treba na enakovredno raven z jezikoma italijanske in madžarske manjšine. To je seveda stvar naših jezikoslovcev, ki se bodo morali podviga lotiti znanstveno.« Vprašanje kodifikacije, standardizacije in poučevanja romskega jezika zaenkrat ostaja odprto.

Strategija 2010 opozarja tudi na vprašanje zagotavljanja enake kvalitete znanja za romske kot za neromske učence. Ukiniti je treba (še vedno obstoječo) prakso, da romski učenci pišejo drugačne teste in se od njih zahteva nižji nivo znanja. Romskemu učencu ne bi smel biti omogočen prehod v višji razred brez ustreznega znanja. Pomanjkljivo predznanje ima negativne posledice za učni uspeh v srednji šoli, če se ti učenci vpišejo naprej. Praviloma so vsi šoloobvezni romski otroci v Prekmurju vpisani v OŠ in jo tudi več ali manj redno obiskujejo. Slabši obisk postane opazen šele v tretji triadi, ko so učenci nekoliko starejši in jih starši ne vozijo več v šolo. V OŠ v Prekmurju je v šolskem letu 2002/03 bilo vpisanih 383 romskih učencev, v šolskem letu 2009/10 pa 400 (glej prilogo C).

6.1.1 Primer: vrtec in OŠ Črenšovci

V vrtec Črenšovci so bili v šolskem letu 2009/10 vpisani trije romski otroci (glej prilogo B) stari od štiri leta naprej. Število se vsako leto giblje med 3 in 5, kar pomeni, da so praktično vsi otroci pred OŠ vpisani v vrtec.¹⁵⁹ Vsi otroci govorijo prekmursko narečje in v vrtcu se redko sliši romski jezik. Potemtakem ni potrebe po romskih pomočnikih (vsaj ne z vidika jezika), nekaj besed romsko pa znajo tudi zaposleni v vrtcu. Zaposleni ne opažajo nesprejemanja Romov s strani neromskih otrok, prej zadržanost romskih otrok do ostalih na začetku, kar je posledica izoliranosti romskih naselij (romski otroci pred vstopom v vrtec nimajo skoraj nobenih stikov z vrstniki izven romskih naselij). V vrtcu menijo, da socialno stanje družine nima bistvenega vpliva na uspešno socializacijo. Večji vpliv ima sama vzgoja, veliko pa je odvisno tudi od vsakega posameznika (Cigan 2010).

S slednjo trditvijo se strinjajo tudi na OŠ Franceta Prešerna Črenšovci, ki jo obiskuje 208 otrok, od tega je 33 (torej 16%) Romov, ki so v vseh razredih razen v drugem.

¹⁵⁹ V OŠ Črenšovci je v posameznih razredih od 3 do 6 romskih učencev.

Socialna delavka pravi, da zaenkrat še ni viden upad vpisa v OŠ pri Romih, čez nekaj let pa bo romskih učencev vsekakor manj, saj tudi romske družine nimajo več veliko otrok. Romski učenci so vedno vključeni v heterogene razrede, tudi v podaljšanem bivanju. Po spremembi šolskega sistema leta 2000 ni opaznih sprememb na boljše,¹⁶⁰ tudi glede na spol ni opaznih razlik v učni uspešnosti – vse je odvisno od posameznikov, v veliki večini pa gre še vedno za minimalni uspeh. V zadnjih letih skoraj vsi romski učenci končajo devet razredov OŠ,¹⁶¹ v šolskem letu 2009/10 sta bila na šoli 2 ponavljavca, leto poprej ni bilo nobenega (Petek 2009). Takšna statistika je zelo pozitivna, treba pa se je vprašati, koliko je takšnih, ki si napredovanja v višji razred niso zaslužili.¹⁶² Prisotnost pri pouku je dokaj redna; mlajši učenci redno obiskujejo pouk, saj jih v šolo vozijo starši, starejši, ki v šolo prihajajo sami, pa večkrat manjkajo pri izbirnih predmetih, predurah ali pri zadnjih urah.

Na OŠ Črenšovci imajo težave z enim romskim učencem, ki pogosto manjka pri pouku, čeprav ni bolan.¹⁶³ Osebna zdravnica mu (tudi po pogovoru s socialno delavko in ravnateljico šole) še naprej piše opravičila zaradi bolezni, zaradi česar problema na šoli ne morejo rešiti. Pred nekaj leti pa so dva romska učenca starši (med tednom v času pouka) vozili »prosjačit« v večja mesta v Sloveniji in tudi v Avstriji. Šola je v tem primeru sprožila postopek na sodišču.¹⁶⁴ V podobnih primerih, ko otroci neopravičeno manjkajo pri pouku dlje časa, socialna delavka pokliče starše ali jih obišče na domu. Če pogovor ne zaleže, starše spomni na to, da jih šola lahko prijavi na Center za socialno delo. Starši se zavedajo možnih sankcij (ukinitve socialne pomoči) in potem poskrbijo, da otroci redno hodijo v šolo (Petek 2009). Odnos učiteljev in drugih zaposlenih na šoli je zelo pomemben, saj lahko romske otroke dodatno motivira za učenje in obisk šole ali pa obratno. Učitelji na OŠ, kjer so tudi učenci Romi, niso za delo z njimi nič posebej usposobljeni. Pri mladih (ali na novo zaposlenih) učiteljih se hitro pokaže, ali so za delo z Romi primerni ali ne.¹⁶⁵ Učitelji, ki imajo do Romov predsodke, hitro zapustijo delovna mesta in tako ostanejo na šoli le učitelji, ki si prizadevajo za dobro delo z

¹⁶⁰ Prej so opazne spremembe na slabše, saj vrtec več ni obvezen in tako pridejo otroci v prvi razred OŠ brez osnovnega znanja slovenskega jezika, niso seznanjeni z institucijo šole, disciplino, redom, itd.

¹⁶¹ Nekateri končajo v desetih letih.

¹⁶² Glede na minimalne standarde, ki naj bi jih dosegel vsak učenec.

¹⁶³ Tudi starši so potrdili, da ni bolan.

¹⁶⁴ Oče je dobil denarno in krajšo zaporno kazen.

¹⁶⁵ Tisti, ki niso, večinoma tudi sami dajo odpoved.

romskimi učenci in za njihov uspeh (Petek 2009).

Pogosto se romske učence obravnava kot otroke s posebnimi potrebami, čeprav so vzroki za neuspeh v OŠ različni.¹⁶⁶ V OŠ Črenšovci ni prepis na OŠPP pogosta praksa, dogaja se le izjemoma. Najbližja OŠPP je DOŠ II Lendava, večkrat pa so romske učence prepisali v vzgojni zavod Veržej in sicer zaradi vedenjskih ali drugih težav.¹⁶⁷ Vpisovanja ali prepisovanja otrok v OŠPP je vedno manj, razlog pa je pomoč in prisotnost strokovnih delavcev na OŠ,¹⁶⁸ ki delajo predvsem z romskimi učenci, ki so dobili odločbe za dodatno strokovno pomoč.¹⁶⁹ Šole z romskimi učenci pa imajo tudi znižan normativ, kar pomeni, da se lahko odpreta 2 oddelka enega razreda, če so v generaciji od 21 učencev trije Romi.¹⁷⁰ Le redko na šoli opazijo odklonilni odnos med romskimi in neromskimi učenci, če pa že, je razlog v slabi higieni določenih romskih učencev (zaradi razmer doma).¹⁷¹ O tem se učitelji s starši pogovarjajo na sestankih ali govorilnih urah, vendar se romski starši rednih sestankov v šoli udeležujejo v zelo majhnem številu. Večina jih pride na sestanke za romske starše, ki so na šoli trikrat letno. Se pa zanimajo za svoje otroke in njihov učni uspeh in želijo si, da bi bili otroci uspešni (Petek 2009). Skoraj vsi romski starši redno prihajajo na proslave in druge dogodke, kjer njihovi otroci nastopajo.¹⁷² Noben izmed staršev romskih učencev OŠ Črenšovci ni redno zaposlen; sedem jih dela na občini preko javnih del, ostali pa živijo od socialne pomoči in otroških dodatkov. Socialna delavka se strinja z vzgojiteljico v vrtcu Črenšovci, da zaposlitev staršev ni najpomembnejši dejavnik – največ je odvisno od vzgoje in razmer doma (Petek 2009).

Romski učenci slabo obvladajo slovenski jezik in v veliko primerih pa se prekmursko narečje izkaže za zelo koristno, saj romski otroci že od malega govorijo prekmursko. Na šoli ne uporabljajo drugačnih metod za učenje slovenskega jezika za romske učence, vendar se delo v prvih razredih zelo prilagodi. Potrebne je veliko individualnega dela

¹⁶⁶ Neznanje jezika, situacija doma, vedenjske težave, itd.

¹⁶⁷ Vedenjske težave posledično pomenijo odklonilni odnos ostalih učencev, slabši učni uspeh in v razredih taki učenci delujejo zelo moteče.

¹⁶⁸ Iz DOŠ II Lendava redno prihajajo strokovni delavci na OŠ Črenšovci in z učenci, ki rabijo posebno dodatno pomoč, delajo individualno.

¹⁶⁹ 17 romskih učencev je dobilo odločbe, skoraj vsi so v višjih razredih.

¹⁷⁰ Če ni 3 romskih učencev pa se delijo na dva oddelka, če jih je 28.

¹⁷¹ Nimajo kopalnic, ne umivajo se redno, nosijo umazane obleke, itd.

¹⁷² Največkrat pojejo ali plešejo.

in dodatne pomoči, vsi pa uporabljajo enake učbenike in delovne zvezke. Ob začetku šolanja se romski učenci soočajo z naslednjimi težavami: neznanje jezika, pomanjkanje socializacije, počasno vključevanje v skupino in skupinsko delo. V višjih razredih pa poleg velikega pomanjkanja delovnih navad lahko nastopijo še vedenjske težave (Petek 2009). Vsi romski učenci so deležni dodatne individualne pomoči¹⁷³ in še dodatne strokovne pomoči, ki jim pripada po odločbah. Če se ure seštejejo, ima vsak romski učenec vsaj 2 uri dodatne pomoči tedensko.¹⁷⁴ Te ure so za romske učence obvezne in se evidentirajo v dnevniku.¹⁷⁵ Takšna oblika pomoči se je izkazala za zelo učinkovito in brez dodatnih ur bi bil učni uspeh romskih učencev še slabši. Pisni preizkusi, ustna ocenjevanja in nacionalni preizkusi se lahko prilagodijo sposobnostim ali zmožnostim romskih učencev, vendar morajo le-ti še vedno doseči določen minimum po standardih odločb. Pri pisanju nacionalnega preizkusa imajo lahko celo tolmača, če določenih stvari v slovenščini ne razumejo; pomembno je le, da so zadoščeni minimalni standardi (Petek 2009). Romski učenci torej še vedno pišejo drugačne (lažje) teste, ki zahtevajo le minimalni nivo znanja in pri ustnem izpraševanju se od njih zahteva manj.

Na OŠ Črenšovci si zelo prizadevajo za predstavitev romske kulture, jezika in tradicije vsem učencem, čeprav v samem učnem načrtu ni predvidene »snovi« o Romih. Romski učenci s svojimi točkami¹⁷⁶ nastopajo na vsaki proslavi ali prireditvi, učitelji učence peljejo v romsko naselje,¹⁷⁷ veliko je tudi sodelovanja z drugimi šolami.¹⁷⁸ Romski učenci nimajo možnosti učenja romskega jezika, saj bi za poučevanje romskega jezika rabili kader z univerzitetno izobrazbo,¹⁷⁹ poleg tega pa tudi ni gradiva za učenje romščine. Delovni zvezek za prekmursko verzijo romščine na šoli še niso videli (Petek 2009). Zopet se poročanje Slovenije o implementaciji FCPNM in ECRML izkaže za nekoliko olepšano ali na nekaterih mestih celo neresnično.

¹⁷³ Šola do sredstva za 33 dodatnih ur – torej ena ura na vsakega romskega učenca na teden.

¹⁷⁴ Vsak teden je sigurno vaj 70 ur namenjenih pomoči romskim učencem, poleg tega pa so deležni pomoči pri domačih nalogah v podaljšanem bivanju.

¹⁷⁵ Učenci te dodatne ure redno obiskujejo, včasih pa gredo učitelji tudi v razred in pomagajo posameznim učencem v času pouka.

¹⁷⁶ Glasbene in plesne točke ali igra.

¹⁷⁷ Predvsem ob svetovnem dnevu Romov.

¹⁷⁸ Med romskimi učenci iz različnih šol in tudi ostalih učencev z romskimi učenci iz različnih šol.

¹⁷⁹ Romski pomočniki niso primerni za poučevanje romskega jezika, ker niso pedagogi. Morda bi lahko vodili kakšno interesno dejavnost, vendar bi moral biti prisoten še en učitelj. Vprašanje pa je tudi, kakšen bi bil interes za učenje romščine, saj ga zaenkrat učenci niso pokazali.

Na šoli so pred nekaj leti imeli zaposlenega¹⁸⁰ romskega pomočnika, vendar z njim niso bili zadovoljni, saj ni bil vešč dela z otroki. Z romskim pomočnikom, ki je vključen v program UVRVI in dela na šoli od leta 2008, pa so zelo zadovoljni. Učitelji ocenijo, kateri otroci najbolj rabijo pomoč in potem skupaj z romskim pomočnikom naredijo njegov urnik. Čeprav je zdajšnji romski pomočnik pri delu zelo uspešen, je na šoli šele drugo leto in kakšnega napredka v uspehu učencev ni opaziti. Na šoli sta le 2 učenca Roma, ki zavračata njegovo pomoč. Roma, ki bi želel opravljati takšno delo in bi bil hkrati za to tudi sposoben, je težko najti – v naselju Kamence namreč ni nobenega primerne kandidata. V prihodnosti naj bi bile 3 stopnje romskih pomočnikov, ki bi glede na uspešnost lahko napredovali – to predvideva strategija razvoja. Sčasoma pa naj bi to postalo sistematizirano delovno mesto na šolah z romskimi učenci (Petek 2009).

6.1.2 Osnovna šola s prilagojenim programom – nuja ali diskriminacija?

Rasizem in diskriminacija še vedno igrata pomembno vlogo, ko gre za omogočanje enakovredne izobrazbe romskih otrok. Poročilo OSI kaže, da so romski otroci 10 krat pogostejše deležni diagnoze »lažje motnje v duševnem razvoju« kot neromski otroci. Ta diagnoza skoraj vedno vodi do vpisa/prepisa otrok v OŠPP, posledično pa velika večina teh otrok šolanja ne nadaljuje (Amnesty International 2006, 66). V Strategiji 2010 piše, da so romski učenci lahko obravnavani kot učenci s posebnimi potrebami le v primerih, ko sodijo v eno od opredelitev učencev s posebnimi potrebami, ki jo vpeljuje Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. Nikakor pa ne smejo romski učenci biti vrženi v isti koš z učenci s posebnimi potrebami zaradi etničnega porekla (Strategija 2010). Že v mnenju Svetovalnega odbora glede implementacije FCPNM v Sloveniji leta 2002 je izražena skrb nad velikim številom romskih otrok v OŠPP. Vlada RS pa že od leta 2003, ko je izdala svoje komentarje na mnenje Svetovalnega odbora, zanika očitke, da je na tem področju precej nepravilnosti in da so potrebne spremembe (Council of Europe 2003). V skladu z zakonodajo, ki ureja področje učencev s posebnimi potrebami, je treba posebno pozornost posvetiti usmerjanju učencev Romov v posamezne programe. Slab učni uspeh, ki je posledica neznanja jezika ali drugih že večkrat omenjenih vzrokov, ne sme biti osnova za usmerjanje otrok v programe z nižjim izobrazbenim standardom (Strategija 2010). Raziskava, narejena v Sloveniji, pa kaže prav na to, da se

¹⁸⁰ Preko javnih del.

romske otroke obravnava kot otroke s posebnimi potrebami ravno zaradi neznanja slovenskega jezika, socioekonomskega stanja družine ali celo fizičnega izgleda (Amnesty International 2006, 66).

V Strategiji 2004 piše, da je velik odstotek (9,3 %) romskih učencev v OŠPP dokaz, da nismo odpravili vzrokov, ki vodijo v prešolanje nesorazmerno velikega odstotka romskih učencev. Učna neuspešnost in vedenjska problematika sta velikokrat vplivala na prehitro in morda slabo premišljeno razvrščanje otrok v OŠPP, ne da bi razkrivali ali priznavali prave vzroke neuspešnosti učencev. Največkrat se je izkazalo, da se problem učne neuspešnosti tudi v OŠPP nadaljuje (ali celo poglobi), saj so pogosto otroci bili integrirani v nižje razrede z mlajšimi učenci. Tovrstna integracija romske učence še dodatno segregira, saj jih iztrga iz njihove starostne skupine vrstnikov in povzroča dodatne težave. Strategija 2010 predlaga, da se ponovno prouči instrumente na podlagi katerih se oblikujejo strokovna mnenja za usmerjanje teh otrok. Z ustreznimi inštrumenti in ustreznim nadzorom je potrebno preprečevati zlorabljanje kategorije »učenci s posebnimi potrebami« (Strategija 2010). Da se podatki ne posplošujejo, je smiselno narediti oris dejanske situacije na OŠPP v Prekmurju – Dvojezična OŠ (DOŠ) II Lendava, OŠ IV Murska Sobota¹⁸¹ in OŠ Veržej.

DOŠ II Lendava

DOŠ II Lendava obiskuje 16 učencev Romov, kar je 48% vseh učencev.¹⁸² Na šoli izvajajo dva programa: vzgojno-izobraževalni program z nižjim izobrazbenim standardom¹⁸³ in posebni program vzgoje in izobraževanja.¹⁸⁴ Vseh 16 Romov je vključenih v vzgojno-izobraževalni program z nižjim izobrazbenim standardom in sicer v heterogene razrede.¹⁸⁵ Razlike v učni uspešnosti in rednem obisku pouka glede na spol niso opazne, ravnateljica šole pa meni, da ima največji vpliv nestimulativno družinsko okolje in sami starši (Juretič 2010). Z nerednim obiskom pouka se na šoli spopadajo enako kot na OŠ Črenšovci – če pogovori ne zaležejo, primer prijavijo na CSD in v skrajnem primeru gre zadeva na pristojno sodišče.

¹⁸¹ Žal na OŠ IV MS niso bili pripravljeni sodelovati v intervju šola v nadaljevanju ni vključena.

¹⁸² 48% je veliko več kot je povprečje za celotno Slovenijo – okrog 9%.

¹⁸³ Vključeni so učenci z lažjo motnjo v duševnem razvoju.

¹⁸⁴ Vključeni so učenci z zmerno, težjo in težko motnjo v duševnem razvoju.

¹⁸⁵ Na šoli so vedno imeli le heterogene razrede.

Praktično vsi romski učenci zaključijo izobraževanje na tej šoli, ponavljajo le redki. Romski učenci so vpisani na podlagi odločbe o usmeritvi, ki jo izda Zavod RS za šolstvo. Učenci imajo poleg slabega učnega uspeha velikokrat tudi hude vedenjske in čustvene težave. Omenjene težave pa posledično vplivajo na nedoseganje minimalnih standardov znanja. Med romskimi in neromskimi učenci ni opaziti nesprejemanja ali odklonilnega odnosa, opazna pa je razlika med otroci, ki so obiskovali vrtec in otroci, ki ga niso, saj imajo prvi veliko boljši besedni zaklad. Za neznanje ali slabo znanje slovenščine na šoli krivijo predvsem življenjsko okolje, v katerem komunicirajo samo v romščini; nimajo pa nobenih drugačnih metod ali učnih pripomočkov za učenje slovenskega jezika za Rome (Juretič 2010).

Težave romskih otrok, ki so jih na šoli izpostavili, so sama socializacija,¹⁸⁶ slabše predznanje slovenskega jezika,¹⁸⁷ vedenjske težave¹⁸⁸ ter težave z disciplino in redom. Nekatero težavo se nadaljujejo tudi v višjih razredih, ob zaključku šolanja pa se pojavi tudi problem nenadaljevanja šolanja, kajti starši svoje otroke le redko vpišejo v šole, ki so izven domačega okolja in bi moral otrok bivati v dijaškem domu (Juretič 2010).

Šola nudi učencem spodbudno učno okolje, individualne obravnave in delo, vključevanje v projekte in razvijanje močnih področij romskih otrok. Svetovalna služba večji del časa posveti prav delu z romskimi učenci in njihovim težavam (Juretič 2010). Glede na to, da se romski učenci na tej šoli izobražujejo po vzgojno-izobraževalnem programu nižjega izobrazbenega standarda, so učni načrti in učne vsebine prilagojene za vsakega učenca. Šola je za vse učence dolžna pripraviti individualiziran program, s pomočjo katerega naj bi otrok dosegel vsaj minimalne standarde znanja. Zaradi tega pa šola s strani MŠŠ nima priznanih dodatnih ur za pomoč učencem Romom. Nekateri učitelji so mnenja, da romski otroci v OŠPP celo »profitirajo«, saj so deležni več individualnega dela in razvijanja njihovih močnih področij (Amnesty International 2006, 67). Na šoli se trudijo vsem učencem približati romsko kulturo, jezik in tradicijo, saj že nekaj časa deluje interesna dejavnost romski ples, redno pa se udeležujejo proslav

¹⁸⁶ Še posebej za otroke, ki niso obiskovali vrtca.

¹⁸⁷ Slabo govorno izražanje, slabše razumevanje slovenskega jezika ali nerazumevanje pojmov, skromen besedni zaklad, itd.

¹⁸⁸ Neupoštevanje pravil, nasilje, itd.

ob svetovnem dnevu Romov.¹⁸⁹ Tudi v okviru določenih predmetov in dnevov dejavnosti vključujejo vsebine, ki so vezane na spoznavanje romske kulture, glasbe, življenja Romov itd. Na DOŠ II Lendava trenutno nimajo romskega pomočnika, imeli pa so romskega mentorja pred nekaj leti. Z njim niso bili zadovoljni, saj se pomoč pri pouku večinoma ni izkazala za uspešno, romski mentor pa ni imel nobene avtoritete nad učenci (Juretič 2010).

OŠ Veržej – enota Dom

Enota Dom¹⁹⁰ pri OŠ Veržej je namenjena vzgoji otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami in tako skrbi za obvezno šolanje in vzgojo otrok, ki so oškodovani na večih področjih in potrebujejo posebno družbeno pomoč. Otroke¹⁹¹ v Dom (ali zavod) pošljejo centri za socialno delo (CSD)¹⁹² ali pa mladinsko sodišče¹⁹³ (Gjerek Kreslin 2010).

Trenutno sta v Domu le 2 romska učenca¹⁹⁴ od 43-ih, kar predstavlja 4,65%. Število se skozi leto spreminja, saj otroke in mladostnike v zavod sprejemajo skozi vse leto. Otroci so razporejeni v šest vzgojnih skupin, obiskujejo pa OŠ Veržej, kjer so vključeni posebne oddelke¹⁹⁵ oblikovane samo za njih. Ločeni so zaradi njihove posebne vzgojne problematike, pouk pa poteka posebej prilagojeno. Po enem mesecu bivanja otroka v zavodu, se sestane strokovna skupina,¹⁹⁶ ki oblikuje individualizirani vzgojni načrt za otroka. Otroci prihajajo v zavod iz različnih razlogov:¹⁹⁷ vzgojna nemoč staršev, agresivno vedenje, šolska neuspešnost, neurejene domače razmere,¹⁹⁸ odklonsko vedenje¹⁹⁹ otrok; čedalje več otrok pa je v pedopsihiatrični obravnavi. V zavodu povsem enako obravnavajo vse učence – romske in neromske. Glede na to, da pripravijo posebej prilagojen vzgojno-izobraževalni program za vsakega posameznika, ni potrebe po

¹⁸⁹ Svetovni dan Romov je 8. april.

¹⁹⁰ Ustanova skrbi za oskrbo in varstvo, za zadovoljevanje potreb otrok, njihovo socializacijo in vzgojo, pripravlja jih na samostojno življenje, pomaga pri osebnostni in socialni integraciji.

¹⁹¹ Stare med 6 in 15 let.

¹⁹² Gre za vzgojno varstveni in preprečevalni ukrep.

¹⁹³ Gre za sodni vzgojni ukrep oddaje v vzgojni zavod.

¹⁹⁴ En romski učenec pa je vključen v splošni oddelek OŠ Veržej.

¹⁹⁵ V teh oddelkih je malo otrok – od 4 do 7 na oddelek.

¹⁹⁶ To skupino sestavljajo otrokovi starši/skrbniki, CSD (ki je otroka namestil v zavod), socialna delavka, psihologinja, medicinska sestra, strokovni vodja zavoda, otrokov razrednik in matični vzgojitelj iz vzgojne skupine otroka.

¹⁹⁷ Ponavadi je razlogov več in so med seboj povezani.

¹⁹⁸ Zlorabe, alkoholizem, fizično nasilje, droge, itd.

¹⁹⁹ Neupoštevanje avtoritete, izostajanje od pouka, zloraba drog, begi od doma, itd.

dodatni pomoči Romom (Gjerek Kreslin 2010).

Primerjava

Če primerjamo obe šoli s prilagojenim programom, ugotovimo, da je veliko pogostejša praksa vpisovanja/prepisovanja romskih učencev v DOŠ II Lendava kot v Veržej. Vzroki so lahko, poleg strokovne ocene, tudi bližina šole romskemu naselju, organiziran prevoz in bivanje v zavodu. Otroci iz večine romskih naselij v Prekmurju, ki so vpisani/prepisani v OŠPP, obiskujejo OŠ IV MS, otroci iz romskih naselij v občini Lendava in okoliških občinah pa obiskujejo DOŠ II Lendava. Iz zgornjih podatkov je razvidno, da sta v šolskem letu 2009/10 v enoti Dom OŠ Veržej le dva romska učenca, ki v zavodu tudi bivata. Kot že omenjeno, se starši težko ločijo od svojih otrok, zato se v večini primerov ne odločijo za šole, ki so precej oddaljene od kraja bivanja. Čeprav ni znan odstotek romskih učencev (glede na vse učence na šoli) na OŠ IV MS, lahko na primeru DOŠ II Lendava zaključimo, da se v šole s prilagojenim programom v veliko večji meri vpisuje romske otroke kot ostale. Že ob primerjavi odstotka romskih učencev na DOŠ II Lendava (48%) in na OŠ Črenšovci (16%) je jasno, da je s sistemom nekaj narobe.²⁰⁰ Glede na število vseh vpisanih učencev v OŠPP, ni videti potrebe po več takšnih šolah v Prekmurju. Torej predvidevanje, da je premalo takšnih šol in so zato vsi Romi vpisani v omenjene tri, ne pride v poštev.

Primerjava odstotkov romskih učencev v OŠPP za celo Slovenijo, za »lendavski okoliš«²⁰¹ in za »mursko-soboški okoliš«²⁰² kaže zelo različne podatke. V Sloveniji naj bi bilo 9,3% Romov vpisanih v OŠPP, (Strategija 2004) v »lendavskem okolišu« jih je 15,24%, v mursko-soboškem pa samo 5,81%.²⁰³ Glede na prilogo C je v prvem okolišu 105 romskih otrok vpisanih v šolo in od tega jih je 16 (torej 15,24%) v OŠPP; v drugem okolišu pa je 311 romskih otrok vpisanih v šolo in od tega 18 (torej 5,79%) v OŠPP. Povprečni odstotek za celo prekmursko regijo je sicer 8,17%, kar je nižje od znanega

²⁰⁰ OŠ Črenšovci spada med šole z največjim številom romskih učencev (v Prekmurju), pa ti predstavljajo le 16% vseh učencev. Kako je torej možno, da je na DOŠ II Lendava učencev skoraj polovica vpisanih?

²⁰¹ Pod »lendavski okoliš« spadajo vse občine in kraji iz katerih se učence vpiše/prepiše na DOŠ II Lendava. Iz priloge C sem spadajo naslednje šole: Črenšovci, Dobrovnik, Lendava, Genterovci, Turnišče.

²⁰² Pod »mursko-soboški« okoliš spadajo vse občine in kraji iz katerih se učence vpiše/prepiše na OŠ IV MS. Iz priloge C sem spadajo naslednje šole: Beltinci, Cankova, Grad, MS 1, MS 2, MS 3, Puconci, Bodonci, Mačkovci, Rogašovci, Pertoča, Šalovci, Tišina.

²⁰³ V ta izračun nista bila zajeta 2 romska učenca na OŠ Veržej, ker ni znano iz katerega kraja sta.

odstotka za celo Slovenijo. Že samo ob primerjavi posebne šole v Murski Soboti in Lendavi je jasno, da je sistem neprimeren ali celo poln napak. Ali so krivi umestitveni testi ali pa je v »lendavskem okolišu« res toliko več romskih otrok z motnjami v duševnem razvoju? In zakaj niso znani rezultati raziskav (če so bile narejene) po posameznih regijah ali celo občinah glede odstotka romskih otrok v OŠPP?

Vlada RS je že leta 2003 nasprotovala očitkom, da je veliko romskih otrok neupravičeno vpisanih v šole s prilagojenim programom, z argumentom, da so umestitveni testi pripravljeni tako, da lahko strokovnjaki določijo mentalne sposobnosti otrok ne glede na to, iz kakšnega okolja prihajajo (Council of Europe 2003). Z drugimi besedami, vlada meni, da s sistemom ni nič narobe, kljub zaskrbljujočemu odstotku romskih učencev v šolah s prilagojenim programom.

6.1.3 Primer dobre prakse – romski pomočnik

Že pred sprejetjem Strategije 2004 je MDDSZ začelo z uvajanjem instrumenta romskega pomočnika.²⁰⁴ Težave pa so se pojavile zaradi nerazrešenega vprašanja statusa romskih pomočnikov in njihovega izobraževanja. V tem času bi moral biti potrjen poklicni standard romski pomočnik; ker se to ni zgodilo, pomočniki ob koncu izobraževanja niso pridobili formalnih certifikatov. Problem pa je bil tudi to, da projekt ni bil formalno umeščen v sistem vzgoje in izobraževanja in da je bilo premalo med-sektorskega povezovanja med MDDSZ ter MŠŠ (Strategija 2010).

Kasneje²⁰⁵ je Center za poklicno izobraževanje (CPI) z dvema delovnima skupinama oblikoval poklicne standarde, ki so bili sprejeti na strokovnem svetu za poklicno in strokovno izobraževanje. S sprejetjem poklicnega standarda²⁰⁶ so bili postavljeni prvi temelji za sistemsko umeščanje romskega pomočnika v sistem vzgoje in izobraževanja, kar je potrebno tudi za financiranje teh poklicev (Strategija 2010). MŠŠ je iz sredstev ESS zagotovilo 3 milijone evrov sredstev za izvajanje ukrepov iz Strategije 2004 za uspešnejše vključevanje učencev Romov v sistem vzgoje in izobraževanja – tudi za financiranje romskega pomočnika. Razpis za pridobitev sredstev je bil realiziran leta

²⁰⁴ Preko projekta EQUAL, ki ga je vodila RRA Mura iz Murske Sobote.

²⁰⁵ Do leta 2007.

²⁰⁶ Poklicni standard romski pomočnik in poklicni standard romski koordinator je objavljen v Uradnem listu RS, št.31/2007.

2008, za izvedbo je bila izbrana ZRS. Projekt naj ne bi vključeval le financiranja romskih pomočnikov, temveč tudi pripravo gradiv za učenje romskega jezika in izbirnega predmeta romska kultura (Urad za narodnosti 2009a).

V letu 2008/09 se je v okviru projekta UVRVI, ki je financiran iz ESS, zaposlilo 30 romskih pomočnikov²⁰⁷ v Sloveniji (glej prilogo D). Žal gre le za projektno financiranje, ki na dolgi rok ne zagotavlja sigurnosti poklica romskega pomočnika. Težave so se pojavile zaradi različnega razumevanja dela romskega pomočnika in različnih pogledov na ta institut – ali je romski pomočnik dodatni učitelj v razredu, ki nudi učno pomoč romskim učencem, ali je praviloma predstavnik romske skupnosti, ki tvori most med romsko skupnostjo in šolo? Zmedo pa v praksi povzroča tudi delo romskih pomočnikov preko javnih del, ki je največkrat drugače opredeljeno. Do različnih razumevanj pa je načeloma prihajalo tudi zaradi neusklajenih ukrepov in načinov delovanja med MDDSZ in MŠŠ (Strategija 2010). V Strategiji 2010 so izpostavljene aktivnosti, ki naj bi izboljšale situacijo na tem področju: za sistemsko ureditev vprašanja romskih pomočnikov je treba dopolniti krovni zakon na področju vzgoje in izobraževanja ter področne zakone; romski pomočniki morajo imeti vsaj peto stopnjo izobrazbe z maturo in to mora biti standard za pridobitev poklicnega standarda; nadaljevanje izobraževanja romskih pomočnikov na univerzitetni ravni naj bi bil pogoj za obnavljanje pogodbe o zaposlitvi; naj se odpravi dvojno poimenovanje (romski pomočnik, romski koordinator), ki povzroča nepotrebno zmedo; ter naj se vzpostavi koordinirano financiranje romskih pomočnikov med MŠŠ in MDDSZ (Strategija 2010).

Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj je nosilec projekta UVRVI, partnerski organizaciji pa sta Pedagoški inštitut in Strokovno izobraževalni center Ivana Bertonclja. Pogoji, ki so ga zainteresirani za delo romskih pomočnikov morali izpolnjevati, je bil dokončana 4. stopnja (v Prekmurju) oziroma končanih 8 razredov OŠ (na Dolenjskem in v Beli Krajini). Po treh letih (torej leta 2011), naj bi dvignili zahtevano stopnjo izobrazbe.²⁰⁸ Romski pomočniki niso nujno Romi in tega pogoja kandidatom ni bilo treba izpolnjevati.²⁰⁹ Na CPI je bila delovna skupina zadolžena za oblikovanje Kataloga standardov strokovnih znanj in spretnosti za poklicno

²⁰⁷ Po podatkih UVRVI je v Sloveniji 24 romskih pomočnikov.

²⁰⁸ V Prekmurju na 5. stopnjo.

²⁰⁹ Intervjuvanka namreč ni Romkinja, je pa poročena z Romom in živi v romskem naselju.

kvalifikacijo romski pomočnik/romska pomočnica (v nadaljevanju Katalog), v katerem so navedena potrebna znanja, spretnosti in pogoji, ki jih mora izpolnjevati vsak, ki želi pridobiti poklicno kvalifikacijo romski pomočnik/romska pomočnica. Poleg dokončane OŠ in 6-mesečne izkušnje pri delu z Romi, je bil pogoj tudi dobro znanje slovenskega jezika (pisno, ustno) in romskega jezika (ustno). Izobraževanje romskih pomočnikov za Prekmurje izvaja Ljudska univerza Murska Sobota, romski pomočniki vključeni v ta 3-letni projekt pa so za določen čas zaposleni za ZRS, od katere tudi prejemajo plačo.²¹⁰ V Prekmurju je 14 Romov vključenih v ta projekt, vsi pa imajo končano vsaj 4. stopnjo izobrazbe (Horvat in Horvat 2009).

Izobraževanje poteka vsak petek in v času počitnic, ko romski pomočniki niso na šolah. Usposabljanje v letu 2008/09 je obsegalo 220 ur, romski pomočniki pa so se izobraževali iz: slovenskega jezika s književnostjo, psihologije, pedagogike z didaktiko, higiene z gospodinjstvom, dela v OŠ in vrtcu, računalništva, imeli pa so tudi hospitacije. Vse to potrebujejo pri svojem delu,²¹¹ saj so prisotni na OŠ od ponedeljka do četrтка predvidoma od 8. do 14. ure. Po dogovoru z učitelji so prisotni pri pouku in pomagajo tistim romskim učencem, ki potrebujejo pomoč. Največkrat je pomoč romskih pomočnikov potrebna v prvi triadi, saj imajo učenci velike težave z jezikom. Romski pomočniki pogosto sodelujejo tudi pri raznih proslavah, dnevih dejavnosti, izletih in v podaljšanem bivanju.

Včasih romski pomočniki pomagajo učencem tudi individualno²¹² pri učenju branja,

²¹⁰ Plača je odvisna od stopnje izobrazbe; s končano 4. stopnjo prejmejo romski pomočniki 700 eur bruto.

²¹¹ Naloge romskega pomočnika v vzgoji in izobraževanju (kot je zapisano v pogodbi med ZRS in romskim pomočnikom) so sledeče:

- pomoč vzgojiteljici pri izvedbi programa
- animiranje staršev k vključevanju v dejavnosti in pomoč odpravljanja strahu pred institucijo
- pomoč romskim otrokom v šoli pri spoznavanju slovenskega jezika
- delo v projektnem timu z vzgojiteljico, pomočnico vzgojiteljice ali učiteljico v podaljšanem bivanju
- sodelovanje v timu pri načrtovanju dela in pri analizi opravljenega dela
- vključevanje v vse aktivnosti, ki potekajo v oddelku
- pomagati otrokom pri premagovanju jezikovnih barier
- s pomočjo učiteljice ali vzgojiteljice mora poskrbeti, da bodo v oddelku prisotni elementi romske kulture
- spodbujanje dvojezične kulture v oddelku
- posredovanje informacij učiteljici oz. vzgojiteljici, katere jim želijo posredovati romski starši (Horvat in Horvat 2009).

²¹² Čeprav tega ne bi smeli, ker niso pedagogi.

pisanja ali česa specifičnega, nemalokrat pa se zgodi, da morajo v romsko naselje.²¹³ Romski učenci so v veliki večini pokazali naklonjenost do romskega pomočnika in so njegove pomoči zelo veseli, »težko pa bi rekli, da se je zaradi vloge romskega pomočnika izboljšal učni uspeh učencev« (Horvat in Horvat 2009). Glede na to, da projekt traja šele od leta 2008, nek očitni napredek še ni viden. Oba romska pomočnika sta povedala, da se je izboljšal učni uspeh le tistih učencev, ki delajo tudi doma – teh pa je še vedno malo. Pomoč romskih pomočnikov največ pomeni najmlajšim učencem (prva triada), ki zaradi nerazumevanja slovenskega jezika, težko sledijo pouku. Romski pomočniki se z vsemi učenci pogovarjajo v slovenščini, le v primerih, ko romski učenci slovensko ne razumejo, jim snov razložijo v romščini ali določene besede prevedejo. Intervjuvana romska pomočnika sta si bila enotna, da je jezik največja ovira pri učnem (ne)uspehu, še posebej v nižjih razredih. Povedala sta tudi, da imata zelo dober odnos z vsemi učenci (ne samo z romskimi), le redki posamezniki²¹⁴ ne sprejemajo romskega pomočnika in ne želijo z njim sodelovati (Horvat in Horvat 2009).

Intervjuvana romska pomočnika (Horvat in Horvat 2009) menita, da ni veliko Romov, ki bi bili pripravljeni opravljati to delo in bi hkrati bili za to tudi sposobni. Pravita, da med Romi še vedno ni resnih delovnih navad oz. službe ne jemljejo resno. V tem primeru, ko so zaposleni na ZRS, delo pa opravljajo na osnovnih šolah, pravita, se marsikdo ne bi oziral na navodila učiteljskega kolektiva ali ravnatelja, kajti šola ni njihov delodajalec. Precej Romov bi to delo resno opravljalo, a nimajo potrebne izobrazbe – tako na primer v romskem naselju Kamenci ni nobenega romskega pomočnika.²¹⁵ Pravita, da je v odnosu drugih Romov do romskih pomočnikov včasih občutiti zaviranje, vseeno pa je več tistih, ki so zelo veseli, da njihovim otrokom v šoli lahko pomaga Rom. Slednji jih tudi zelo spoštujejo in imajo na nek način občutek večje varnosti za njihove otroke v šolah²¹⁶ (Horvat in Horvat 2009). Romi torej dobro sprejemajo romske pomočnike in njihovo delo v OŠ. Le-ti pa so tudi »most« med šolo in romskimi starši, ki se velikokrat raje zaupajo njim kot pa drugim učiteljem ali socialni delavki.

²¹³ Npr. če katerega učenca dlje časa ni v šolo in starši nočejo priti na sestanek v šolo.

²¹⁴ Na OŠ Črenšovci sta takšna 2 romska učenca.

²¹⁵ Največ romskih pomočnikov je iz Pušče in okolice Murske Sobote.

²¹⁶ Ker je tam nekdo iz njihove skupnosti.

Intervjuvana sta s svojo službo zelo zadovoljna, saj se oba na šoli, kjer opravljata delo, počutita dobro in se razumeta s celotnim kolektivom. Glede na to, da je romskih pomočnikov v Prekmurju le 14 in se vsak teden srečujejo na izobraževanjih, precej dobro poznata tudi situacije na drugih šolah. Pravita, da se nekateri pomočniki pritožujejo, da se v kolektivu ne počutijo zaželjene oz. se jim zdi, da jih učitelji ponižujejo in jim nalagajo delo, ki ga drugi nočejo opravljati. Intervjuvana sta sicer prepričana, da so »ljudje do tebe takšni, kot si ti do njih« in da so si morda ti romski pomočniki delno sami krivi za nastale težave (Horvat in Horvat 2009).

Med prvimi šolami, ki so dobile romske pomočnike so OŠ II MS, OŠ III MS in OŠ Tišina (leta 2004), OŠ Puconci in OŠ IV MS (2005), OŠ Cankova in OŠ Črenšovci (2006) itd. Večinoma so z romskimi pomočniki zelo zadovoljni, le na OŠ Črenšovci so izrazili nezadovoljstvo s prvim romskim pomočnikom, ki je preko javnih del na šoli delal dve leti; in pa na DOŠ II Lendava, kjer od takrat tudi niso imeli nobenega romskega pomočnika, saj je delo na OŠPP zelo specifično.

Leta 2008 je bilo v ciljnem raziskovalnem projektu²¹⁷ ugotovljeno, da so vsi romski pomočniki (vključeni v raziskavo) zaposleni za določen čas, skoraj vsi so zaposleni preko javnih del in skoraj vsi bi radi dobili zaposlitev za nedoločen čas, vodstveni delavci pa so z romskimi pomočniki zelo zadovoljni. Pedagoški delavci menijo, da ima prisotnost romskega pomočnika v razredu dober vpliv na vse učence in večina romskih pomočnikov meni, da imajo z učenci Romi enak odnos kot ga imajo učitelji. V večini primerov imajo romski pomočniki tudi dober odnos z ostalim kolektivom v šolah, le en anketiranec je omenil hierarhičen odnos. Iz omenjene raziskave pa je razvidno tudi, da romski pomočniki v povprečju polovico delovnega časa preživljajo z romskimi učenci sami – izven razredov (FDV 2008). Potrebno je institucionalizirati dolžnosti in naloge romskih pomočnikov ter doreči ali sploh lahko samostojno učijo romske učence (v ločenih prostorih) glede na to, da niso pedagogi. V raziskavi je bilo ugotovljeno tudi zaskrbljujoče dejstvo, da skoraj 40% anketiranih romskih pomočnikov ne govori romskega jezika.²¹⁸ V prihodnje bi romski jezik moral nujno biti pogoj za vse romske pomočnike, premisliti pa velja o novi strategiji zaposlovanja kadra in o dodatnem

²¹⁷ Naslov: Reševanje romske problematike v Sloveniji s poudarkom na socialni inkluzivnosti Romov v šolski sistem; vodja projekta je bil dr. Marjan Brezovšek.

²¹⁸ Kar pa ne drži za Prekmurje.

izobraževanju trenutnih romskih pomočnikov, kar je bila tudi želja večine vprašanih. Anketirani romski pomočniki so v povprečju zelo mladi,²¹⁹ končano imajo vsaj srednjo šolo, velika večina pa jih je ženskega spola. V Končnem poročilu (2008) so izvajalci raziskave zapisali nekatere zaključke in predloge – med najpomembnejšimi je predlog za izdelavo jasnih navodil za romske pomočnike in tudi za pedagoške ter vodstvene delavce o časovnem okvirju in natančnih nalogah romskih pomočnikov, spremeniti oziroma dopolniti standarde znanj za poklicno kvalifikacijo romski pomočnik/romska pomočnica in predvsem standardizirati poklic.

6.2 Srednja šola (SŠ)

Še vedno se veliko romskih učencev, ki dokončajo OŠ, ne vpiše v SŠ. Načrtno jih je treba spodbujati za nadaljevanje izobraževanja in to ne samo v poklicnih šolah, ampak tudi za nadaljevanje šolanja v 4-letnih srednjih šolah in gimnazijah. Na nacionalnem nivoju je za področje srednjega šolstva potrebno zagotoviti predvsem bivanje v dijaških domovih, zadostno število in višine štipendij ter učno pomoč (Strategija 2010). Za SŠ so v Strategiji 2004 navedeni podatki ZRS o številu romskih učencev samo za Prekmurje,²²⁰ za celotno Slovenijo pa podatka ni. Za leto 2009/10 pa podatki o številu romskih dijakov niso javno dostopni, zato so v nadaljevanju zapisane informacije posameznih šol.

V šolskem letu 2009/10 so bili v dvojezično SŠ v Lendavi vpisani trije dijaki Romi – dva v program prodajalec in en v program gimnazija. Za šolsko leto 2010/11 pa so na šoli prejeli dodatnih pet prijav za vpis dijakov Romov, kar dokazuje, da se vključenost Romov v srednješolsko izobraževanje resnično povečuje (Lovrenčec 2010). Na gimnaziji Ljutomer sta dve romski dijakinji vpisani na smer predšolska vzgoja (Domajnko 2010), v srednji ekonomski šoli v Murski Soboti je bilo vpisanih trinajst

²¹⁹ Pod 30 let.

²²⁰ V Srednjo poklicno in tehniško šolo Murska Sobota je bilo vpisanih 13 učencev Romov (v programe obdelovalec kovin, pomočnik konfekcionarja in električar), v Srednjo šolo za gostinstvo in turizem Radenci 3 učenci Romi, v Srednjo zdravstveno šolo Murska Sobota 11 učencev Romov (program tehnik zdravstvene nege in bolničar negovalec), v Srednjo kmetijsko šolo Rakičan je bilo vpisanih 11 učencev Romov (program za pomočnika kmetovalca in program kmetovalec) in v Gimnazijo Franca Miklošiča Ljutomer 2 učenca Roma.

romskih dijakov,²²¹ v Gimnaziji Murska Sobota samo en dijak (Hari 2010), v srednji poklicni in tehniški šoli v Murski Soboti pa dvanajst (Krstič 2010). V srednjo zdravstveno šolo Rakičan je bilo v letu 2009/10 vpisanih trinajst romskih dijakov in sicer vsi v program bolničar – negovalec (Lebar 2010). V srednjo Biotehniško šolo Rakičan pa trije dijaki Romi in sicer dva na smeri vrtnar in en na smeri pomočnik v biotehniki in oskrbi (Kerčmar 2010).

V primerjavi s šolskim letom 2002/03 (po podatkih Strategije 2004) ni opaznega večjega napredka, saj je le sedem Romov več vpisanih v SŠ v Prekmurju. Na podlagi tega lahko sklepamo, da se ne vlaga dovolj v spodbujanje in motiviranje Romov za nadaljevanje šolanja. Predvsem bi se morali na OŠ bolj potruditi s poklicnim usmerjanjem in motiviranjem učencev. Vsekakor pa je veliko odvisno od staršev, saj so otroci po končani OŠ še vedno odvisni od njih. Na OŠ bi morali sklicati več sestankov letno z romskimi starši in jim razložiti pome izobrazbe za njihove otroke ter jih pripraviti do tega, da bodo svoje otroke k izobraževanju bolj spodbujali.

6.3 Višja, visoka, univerzitetna izobrazba

V Strategiji 2010 je zapisano opozorilo, da je nujno treba povečati možnost šolanja Romov v terciarnem izobraževanju tudi z ukrepi kot so štipendiranje in zagotavljanje postelj v študentskih domovih. Štipendije pa naj bodo dodeljene za vse študijske smeri, ne samo za pedagoški poklic (Strategija 2010). Za visokošolsko stopnjo so v Strategiji 2004 navedeni podatki ZRS: na Fakulteto za socialno delo sta bila vpisana 2 romska študenta (1 iz Prekmurja in 1 z Dolenjske), na Pedagoško fakulteto v Mariboru tudi 2 (iz Prekmurja) in na Pravno fakulteto v Mariboru 1 Rom iz Prekmurja (Strategija 2004). Ti podatki ZRS so najverjetneje iz šolskega oziroma študijskega leta 2002/03, kajti kasneje je bilo na fakultete vpisanih več Romov. Točnega podatka pa žal ni, saj se večinoma študentje Romi nočejo izpostavljati in tako tudi fakultete v večini primerov ne vedo, ali so vpisani študentje Romi in koliko jih je. V intervjuju je Samanta Baranja, predsednica RAK, povedala, da je bilo pred letom v Sloveniji 15 študentov Romov (Nedeljski

²²¹ Po neuradnih podatkih.

2009).

6.3.1 Romski akademski klub – RAK

V maju 2008 je skupina mlajših izobraženih Romov ustanovila Romski akademski klub (RAK), katerega predsednica je Samanta Baranja. RAK naj bi deloval na treh temeljnih področjih: »Ozaveščali bodo pripadnike romskega naroda in Sintov o pomenu znanja in izobraževanja; skrbeli bodo za promocijo in ohranjanje identitete in narodnih posebnosti pripadnikov romskega naroda in Sintov, posebej romskega jezika in kulture; ter promovirali kulturo sožitja in strpnosti med pripadniki romskega naroda in Sintov ter pripadniki drugih narodov in narodnosti, ki živijo v Sloveniji« (INV 2010). Vizija RAK-a je »postati sodobna organizacija oz. sodoben klub, v katerem si bo mesto in priložnost za izboljševanje razmer Romov v RS, predvsem na področju aktivnega vključevanja otrok Romov v vzgojno-izobraževalne procese, našel vsak akademsko izobražen Rom kot tudi ne Rom oz. tisti, ki se izobražuje na katerem koli visokošolskem zavodu v RS« (RAK 2010). Žal podatki o številu romskih študentov v Sloveniji niso javno dostopni (če sploh obstajajo), je pa bilo že v letu 2009 od 30 članov RAK 15 romskih študentov²²² (Nedeljski 2009). Upa in pričakuje se lahko, da bo ta številka iz leta v leto vztrajno rasla in članstvo RAK se bo večalo. »Romski akademski klub strmi k promoviranju in iskanju najrazličnejših pristopov za večje vključevanje otrok, učencev in dijakov Romov v vzgojno-izobraževalne sisteme in izobraževanja na visokošolskih zavodih ter hkrati to ciljno skupino osvešča o pomenu izobraževanja« (RAK 2010). Eden izmed teh inovativnih pristopov je tudi tabor za romske otroke, ki je pod vodstvom članov RAK v Vanči vasi potekal v avgustu 2010. Člani se bodo trudili, da bo RAK čim bolj prepoznaven v širšem družbeno-političnem prostoru RS, hkrati pa pravijo, da se RAK od drugih društev in klubov razlikuje po svoji specifični zasnovi – klub tvorijo predvsem Romi, ki se izobražujejo na visokošolskih zavodih in Romi ter Neromi z akademsko izobrazbo. S svojim delom si mladi romski intelektualci prizadevajo za izboljšanje položaja Romov v Sloveniji in želijo ustvariti pozitivno družbeno ozračje, ki bo temeljilo na značaju kooperativnega sodelovanja Romov in Neromov. Pri tem pa se bodo izogibali dejavnostim tekmovalnega značaja, kajti pravijo, da ravno pri teh prihaja do nestrpnosti in predsodkov (RAK 2010).

²²² V RAK menijo, da je konec leta 2009 v Sloveniji bilo več kot 15 študentov Romov (vsi člani RAK), kajti nekateri se nočejo izpostavljati kot Romi.

6.4 Izobraževanje za odrasle

V Strategiji 2010 je cilj pod št. 10 izobraževanje odraslih: »izhodišče za določanje ciljev izobraževanja odraslih Romov so temeljni cilji, zapisani v Nacionalnem programu izobraževanja odraslih v Republiki Sloveniji do leta 2010 (zviševati splošno izobraževalno raven odraslih, dvigniti izobrazbeno raven, pri čemer je 4-letna srednja izobrazba temeljni izobrazbeni standard, povečati zaposljivost in povečati udeležbo odraslih v vseživljenjskem učenju).«

V nadaljevanju bo posebna pozornost namenjena tako izobraževanju odraslih Romov z namenom dvigovanja izobrazbenega nivoja in razvoja delovne sile kot tudi razvijanju svetovalnih središč ali omrežja v okoljih, kjer živijo Romi. Zanimariti pa se ne sme instituta romskega koordinatorja, posebnih normativov in standardov za programe, v katere so vključeni odrasli Romi, zagotovitve sredstev za možnost brezplačne udeležbe v programih in brezplačne učne pomoči. Podatki v Strategiji 2004 so namreč porazni – večina odraslih Romov je bila (in je še danes) prijavljena na Zavodu RS za zaposlovanje (ZRSZ), saj jih 90% ni imelo dokončane OŠ in so tako bili težko zaposljivi. V letih do 2004 je bilo le malo odraslih Romov vključenih v program OŠ za odrasle, danes jih je precej več, še vedno pa ne (niti približno) vsi.

Šele s Strategijo v letu 2004 se je država lotila situacijo izboljševati z različnimi projekti in ukrepi na področju izobraževanja. Pred tem se je socialno-ekonomski položaj Romov poskušalo reševati skozi programe APZ,²²³ v zadnjih letih pa je poudarek na izobraževanju.²²⁴ V Strategiji 2004 so zapisana načela, ki so izrednega pomena, ko govorimo o izobraževanju odraslih. Z načelom vseživljenjskosti se želi izpostaviti koncept²²⁵ o pomenu učenja skozi vse življenje in koncept učenja za vsa področja človekovega delovanja; načelo funkcionalnosti znanja daje osnovo za človekovo

²²³ Javna dela, pomoč pri iskanju zaposlitve, programi osebnostnega razvoja, izpopolnjevanja, usposabljanja, itd.

²²⁴ Funkcionalno opismenjevanje, socializacija, ohranjanje romske kulture, jezika in običajev, različni preventivni programi, ki so jih financirala predvsem različna ministrstva RS.

²²⁵ Ta koncept je v vseh razvitih družbah že sprejet.

aktivno udejanjanje v sferi dela, osebnega življenja in družbenega delovanja; pomembno je tudi, da se upošteva načelo demokratičnosti pri vključevanju odraslih Romov v procese izobraževanja in učenja, pravičnost, strpnost, raznolikost ter da se odpravljajo predsodki in stereotipi. Pri izvajanju izobraževanja odraslih Romov pa je treba zagotoviti vsebinsko in didaktično primerne programe (Strategija 2004).

V Prekmurju izobraževanje za odrasle Rome izvajajo predvsem Ljudska univerza Lendava, Ljudska univerza Murska Sobota ter nekatere nevladne organizacije. Vsi izobraževalni programi, ki se izvajajo v okviru teh institucij, so vezani na sredstva in zato tudi časovno omejeni. Poleg formalnih in neformalnih izobraževalnih programov, ki so namenjeni celotni odrasli populaciji,²²⁶ se izvajata še dva, ki sta namenjena samo Romom: Posebni program za etično skupino Romov (PPERO) in usposabljanje za romske pomočnike,²²⁷ ki ga izvaja ZRS. Do leta 2005 Ljudska univerza Lendava ni izvajala programov za izobraževanje odraslih Romov,²²⁸ v šolskem letu 2009/10 pa je bilo v omenjene programe vključenih 20 odraslih Romov, ki so vpisani v različne oblike izobraževanja. Velika večina jih izobraževanje tudi uspešno konča,²²⁹ saj naj bi bilo vključevanje v takšne oblike izobraževanja povsem prostovoljno. Vseeno pa odrasle Rome v OŠO napoti ZRSZ, ki jim velikokrat »grozi« z ukinitvijo socialne podpore, če se ne vključijo v takšne ali drugačne oblike izobraževanja. Kakšnih sankcij Ljudska univerza Lendava nikoli ni vršila, saj je za to pristojni ZRSZ. Na Ljudski univerzi Lendava so prepričani v to, da se je v zadnjih letih izobraženost Romov precej izboljšala in tudi, da je ravno izobrazba ključ do boljše prihodnosti in družbene vključenosti (Feher 2010). V OŠO se izvajajo skoraj vsi predmeti kot v OŠ vendar v precej manjšem obsegu.²³⁰ Pouk za odrasle pa se izvaja skoraj vsako leto na drugi OŠ, učijo pa učitelji iz tistih OŠ. Žalostno je, da tudi po končanih takšnih programih izobraževanja, Romi nimajo večjih možnosti za zaposlitev. »Žal je pri nas zaposlovanje Romov še vedno tabu tema in noben delodajalec ne želi zaposliti Roma« (Feher 2010).

²²⁶ Vanje se vključujejo tudi odrasli Romi.

²²⁷ Glej poglavje 6.1.3.

²²⁸ Osnovna šola za odrasle (OŠO), Usposabljanje za življenjsko uspešnost (UŽU), Most do izobrazbe (MI).

²²⁹ Na Ljudski univerzi Lendava ocenjujejo, da je usip maksimalno 10%.

²³⁰ Manjše število ur za posamezni predmet.

6.5 Izobraževanje – ključ do vključitve Romov v družbo?

»Z učinkovitejšim izobraževanjem Romov se bo sodelovanje s širšo družbo dvignilo na raven, na kateri bi lahko Romi vzeli reševanje svojih problemov v svoje roke in bi potrebovali od države le še pomoč za samopomoč« (Klopčič in Polzer 1999, 10). Da je izobraževanje ključ do boljše vključitve Romov v družbo, sta Klopčič in Polzer menila že v 90-ih letih, s tem pa so se strinjali tudi vsi intervjuvanci, ki so na tak ali drugačen način vključeni v izobraževalni sektor. Izredno pomembno vlogo igrajo tudi poklicno svetovanje in usmerjanje v OŠ, mentorstva, štipendiranje, spodbujanje nadaljevanja izobraževanja (po OŠ) s strani učiteljev in staršev itd.

Neučinkovitost sistemskih ukrepov je pogosto odsev nekoordiniranih aktivnosti in predvsem nejasno definirane vloge Romov samih pri načrtovanju teh aktivnosti. Prepogosto so Romi objekt za katerega se načrtujejo ukrepi in ne aktiven sogovornik, ki bi sam prispeval k načrtovanju ukrepov in s tem prevzemal odgovornost za lastno usodo. Pri ustvarjanju pogojev za uspešno izobraževanje se soočimo z dejstvom, da je položaj Romov v izobraževanju odraz položaja, ki ga imajo v družbi. Vprašanja uspešnejšega vključevanja v sistem izobraževanja ni mogoče reševati nepovezano z drugimi vprašanji – le sočasno reševanje problematike bivanjskih razmer, zdravstvene problematike, zaposlovanja itd. lahko prispeva k ustvarjanju pogojev za dvig izobrazbene strukture Romov (Strategija 2010).

Glede na trenutno krizo v gospodarstvu področja zaposlovanja Romov skorajda ni mogoče izboljšati. Brezposelni niso le Romi ampak tudi veliko drugih – sploh v Prekmurju, kjer je stopnja brezposelnosti okrog 19%. V takšni situaciji lahko Romi vse karte stavijo na izobrazbo, ki jim bo (morda) prišla prav ob koncu krize, ko bo na voljo spet več delovnih mest. Ključni izzivi za prihodnost na področju izobraževanja naj bi tako bili: povečati vključenost romskih otrok v predšolsko vzgojo; sistemska vključitev romskega pomočnika v vrtce in OŠ; sistemska zagotoviti učno pomoč za Rome v srednjih šolah; zagotoviti enako kakovost izobraževanja za romske učence; spodbuditi strokovno razpravo o kodificiranju romskega jezika; povečati obseg štipendiranja in drugih spodbud za izobraževanje; spodbuditi oblikovanje ustreznih instrumentov za usmerjanje otrok Romov v skladu z Zakonom o otrocih s posebnimi potrebami in tako

nameniti večjo pozornost preprečevanju vpisovanja Romov v OŠPP po nepotrebnem (Strategija 2010).

Ker je vloga vzgojno-izobraževalnih ustanov omejena, je potrebno veliko pozornosti nameniti tudi izboljšanju socio-ekonomske situacije in bivanjskih razmer družin, saj v veliki meri vplivata na učni uspeh otrok. Vsekakor pa se ne sme pozabiti na odpravo predsodkov, stereotipov in diskriminatornega odnosa večinskega prebivalstva. Pogosto namreč večinsko prebivalstvo meni, da imajo Romi, ki so redno obiskovali šolo, dobre (ali boljše) možnosti za zaposlitev in tudi vključitev v družbo. Pa je temu res tako? Večina otrok zelo hitro ugotovi, da starši kljub končani OŠ ali celo SŠ nimajo službe ali pa imajo izredno nizke plače. Socialna pomoč sicer ne zagotavlja dostojnega življenja, vendar ga tudi minimalne plače ne. Zakaj bi se torej romski otroci trudili doseči višjo raven izobrazbe, če pa vedo, da bo njihovo življenje izgledalo zelo podobno življenju staršev? Tisti, katerih starši pa imajo lastna podjetja, se zelo hitro vpeljejo v »posel« in se jim zopet zdi izobrazba nepomembna. Vsi elementi oziroma faktorji vključevanja so med seboj povezani in potrebno je vlagati v vse (Final report – Slovenia 2006). Nekje je treba začeti in zakaj ne pri izobrazbi.

Izobrazba je izredno pomembna in »na dolgi rok« sigurno je ključ bo boljše družbene vključenosti. Vendar pa ni dovolj nekaj posameznikov; Romi potrebujejo več izobražencev, ki se bodo zavzemali in si prizadevali za odpravo predsodkov, diskriminacije in boljšo družbeno vključenost. Mlajše generacije so na zelo dobri poti, da začnejo rušiti standarde in svetu pokazati Rome v drugačni luči.

7 SKLEP

»Ko so sužnjelastniki rekli, da boljše prenašamo bolečino, da boljše prenašamo mraz in da življenje cenimo manj kot »vi«, so se motili. Ko nas v risankah prikazujejo kot da raje živimo v umazaniji, se motijo. Enako čutimo bolečino, strah in veselje, kot vi, hočemo najboljše za naše otroke in želimo si udobnega doma – tako kot vi« (Hancock 2005, 91). Identitete nastajajo v procesih socializacije in najpogosteje temeljijo na neenakostih, družbenih delitvah ter razlikah. Človek ima več različnih identitet, vedno pa ena prevlada nad drugimi. Osebna identiteta je sestavljena iz avtoidentifikacije (identitete, ki si jo posameznik sam določi) in identitete pripisane s strani družbe. Slednja je velikokrat vsiljena in vsebuje negativno konotacijo. Romi so ena izmed skupin z največ pripisanimi identitetami in od le-teh je največkrat odvisno, kako jih družba sprejema.

Enotno pojmovanje Romov kot narodne manjšine v vseh evropskih državah, kjer Romi živijo, bi že pomenilo korak naprej k boljši družbeni vključenosti in drugačnemu odnosu večinskega prebivalstva posameznih držav do Romov. IRU ima težnje po priznanju Romov kot brezteritorialnega naroda, saj je ravno matična država, ki je Romi nimajo, najpogosteje pogoj za pridobitev statusa naroda. Status brezteritorialnega naroda bi za Rome v bistvu pomenil enako kot status narodne manjšine znotraj posameznih držav. Glede na to, da narodno manjšino na slovenskem definirajo strnjen poselitveni prostor, jezikovna in kulturna različnost od večinskega naroda, želja po ohranitvi teh jezikovnih in kulturnih značilnosti, trajno in stalno bivanje na zgodovinskem poselitvenem prostoru Slovenije, slovensko državljanstvo in želja po posedovanju statusa narodne manjšine, bi morali Romi v Sloveniji že imeti status narodne manjšine.

Ali bi ta status situacijo povsem spremenil ali ne, je težko reči, vsekakor pa bi za Rome pomenil več možnosti na različnih področjih in posledično boljšo družbeno vključenost in pa boljši odnos večinskega prebivalstva do njih. Trenutno namreč država sama v veliki meri povzroča družbeno izključenost Romov, saj po eni strani manjšine deli v dve skupini – zgodovinske ali tradicionalno poseljene manjšine (italijanska, madžarska in »avtohtoni« Romi) in »nove narodne skupnosti« (pripadniki narodov nekdanje

Jugoslavije), po drugi strani pa podpira trodimenzionalni sistem varstva manjšin – relativno celovito zaščito italijanske in madžarske narodne manjšine, selektivno zaščito romske skupnosti (samo »avtohtoni« Romi) in rudimentarno varstvo »novih narodnih skupnosti«. Sistem varstva manjšin se sicer z raznimi strategijami in ukrepi spreminja, vendar je potrebno najprej odpraviti kontradikcije znotraj samega sistema, preden bo država lahko poročala o kakšnem večjem napredku na področju vključenosti Romov. K temu pa bo nedvoumno prispeval aparat ljudi (na oblasti), ki bo ponotranjil drugačno miselnost in drugačen odnos do Romov, ter z ozaveščanjem in promoviranjem to drugačno miselnost prenesel na vse prebivalce. Napredka ne bo mogoče doseči brez emancipacije Romov in brez izobražene elite iz njihovih vrst, ki si bo prizadevala za pravice, boljše življenje in družbeno vključenost Romov. Verjetno vse skupaj ne bi potekalo tako počasi, če ne bi politike vključevanja v Sloveniji temeljile predvsem na t.i. mehkem pravu – torej na pravno neobvezujočih ukrepih (kot so programi, strategije, nacionalni načrti).

Na evropski ravni tvorita ECRML in FCPNM podlago za evropski standard varstva manjšin, ki mu mora slediti tudi Slovenija. Na nekaterih področjih Slovenija dosledno upošteva določila FCPNM, vendar je Svetovalni odbor na poročilo Slovenije izrazil zaskrbljenost nad nivojem izobrazbe Romov, nad velikim številom romskih otrok v OŠPP in nad dejstvom, da so bili v določenih šolah romski učenci v ločenih razredih. Kot že omenjeno je Slovenija v nadaljnjih poročilih o izvajanju FCPNM situacijo nekoliko olepšala. V poročilih o implementaciji določil iz ECRML pa je Slovenija večinoma navajala razloge (ki so včasih tudi izgovori), zakaj Romi nikjer v javnem življenju – predvsem pa v šolstvu – ne morejo uporabljati romskega jezika. Posebno pozornost bi bilo treba nameniti Romom na dvojezičnem območju v občini Lendava, kajti izobražujejo se v slovenskem in madžarskem jeziku, svojega jezika pa ne morejo uporabljati niti v šolah niti v drugih javnih ustanovah. Na vrhu o vključenosti Romov leta 2010 so ugotovili številne napredke v zadnjih letih, vendar pa je največ truda potrebno vložiti v lokalno izboljšanje razmer, saj Romi neposredno občutijo le napredke na lokalni ravni.

Nekatere spremembe na lokalni ravni so opazne zaradi organiziranosti Romov v razna društva, zaradi njihove prisotnosti v javnem življenju in v medijih ter v nekaterih krajih

tudi zaradi instituta romskega svetnika. Za napredek na področju izobraževanja pa je (tako na lokalni kot tudi nacionalni ravni) ključnega pomena Strategija o vzgoji in izobraževanju Romov v RS iz leta 2004, saj je predlagala precej novosti (nekatero so že implementirane, druge žal še ne): vključitev romskih pomočnikov OŠ in vrtce, ki jih obiskujejo Romi, zgodnje vključevanje v vrtec (vsaj dve leti pred vstopom v OŠ), dodatno izobraževanje za učitelje, vzgojitelje in socialne delavce, prilagoditev učnih programov in učnega gradiva, posebne ure učne pomoči in vpisovanje romskih otrok v OŠPP le v nujnih primerih. Dopolnila Strategije, ki so bila pripravljena v letu 2010, pa gredo še korak naprej in dajo romskim naseljem veliko večji pomen – prav v romskih naseljih naj bi se izvajala predšolska vzgoja, različne oblike učne pomoči, obšolske dejavnosti, itd. Zagotovo bi bilo potem v vrtce vpisanih več kot petina romskih otrok, kolikor jih je vpisanih sedaj. Drugačen pristop vključevanja Romov v sistem vzgoje in izobraževanja je vsekakor dobrodošel, posledično pa bi se (zaradi večjega pomena romskih naselij) v romska naselja začelo več vlagati in jih bolj urejati.

Tudi Nacionalni program ukrepov za Rome vlade RS za obdobje 2010–2015 je prinesel novosti – predvsem se več pozornosti namenja srednješolskemu izobraževanju in učni pomoči romskim dijakom. Ustanovila naj bi se mreža učne pomoči, ki bi jo izvajali romski študentje, nevladne organizacije, učitelji ali inštruktorji. Zanimivo pa je, da je za vse ukrepe iz Nacionalnega programa sčasoma predvideno financiranje iz državnega proračuna. Izvedljivost financiranja bo ugotavljala Komisija vlade RS za zaščito romske skupnosti, ki bo budno spremljala uresničevanja programa ukrepov. Ob pregledu situacije na področju izobraževanja Romov v Prekmurju, je ugotovljeno, da se precej ukrepov oziroma »novosti«, o katerih Slovenija poroča v raznih poročilih, ne izvaja. Tako v OŠ in OŠPP v Prekmurju nimajo prilagojenega gradiva za romske učence, na urnikih ni predmeta romska kultura in romski jezik in na šolah še niso seznanjeni z obstojem delovnega zvezka (za romski jezik) s prekmursko različico romskega jezika.

Glede na zbrane podatke (glej priloge), je bilo ugotovljeno, da je v šolskem letu 2002/03 bilo v Sloveniji 9,3% šoloobveznih romskih otrok vpisanih v OŠPP (Strategija 2004), v Prekmurju pa kar 11,49%. Odstotek romskih otrok vpisanih v OŠPP pa je v letu 2009/2010 padel na 8,17%, saj je bilo v Prekmurju od 416 romskih otrok vpisanih v OŠ le še 34 (torej 8,17%) vpisanih v OŠPP. Za zadnje šolsko leto žal ni podatka za

celotno Slovenijo, verjetno pa se postopoma niža. Diplomsko delo je tako napačno predvidevalo, da je odstotek romskih otrok vpisanih v OŠPP v Prekmurju nižji od tistega za celotno Slovenijo (v šolskem letu 2002/03), saj lahko glede na trend upadanja sklepamo, da je (podobno kot za Prekmurje) v šolskem letu 2009/10 tudi odstotek za Slovenijo nižji.

Prav tako je diplomsko delo napačno predvidevalo, da v Prekmurju ni opaziti neupravičenega vpisovanja romskih otrok v OŠPP. Če primerjamo podatke o številu romskih otrok v OŠPP za 2002/03, vidimo, da je bilo v »lendavskem okolišu« kar 27,94% šoloobveznih Romov vpisanih v OŠPP, medtem ko v »mursko-soboškem okolišu« le 7,94%. Tudi za leto 2009/10 se odstotka neverjetno razlikujeta – v »lendavskem okolišu« 15,24%, v mursko-soboškem pa le 5,79%. Ti podatki nakazujejo, da je v »lendavskem okolišu« trikrat več romskih otrok z motnjami v duševnem razvoju, kar je velika procentualna diskrepanca.

Navedene ugotovitve so zaskrbljujoče in oblasti bi vsekakor morale zagotoviti boljši nadzor na tem področju. Preveč optimistično je pričakovati, da se bodo nepravilnosti v sistemu (pre)usmerjanja romskih otrok odpravile zaradi instituta romskega pomočnika. Zaenkrat namreč ni opaznih večjih sprememb, je pa res, da romski pomočniki na večini šol delujejo šele nekaj let. Trenutno tudi ni večjih sprememb v številu Romov, ki po končani OŠ šolanje nadaljujejo. Po podatkih iz Strategije 2004 za šolsko leto 2002/03 je bilo v SŠ v Prekmurju vpisanih 40 romskih dijakov. Za leto 2009/10 so posamezne šole zabeležile 47 romskih dijakov – torej le peščica več kot pred sedmimi leti. Za konkretne zaključke, bi morali zbrati tudi podatke o točnem številu Romov v zadnjem razredu OŠ in nato preveriti, koliko izmed teh se vpiše naprej. Potrebno pa bi bilo tudi spremljati njihovo srednješolsko izobraževanje, saj je veliko takšnih, ki ga ne končajo. Že iz zbranih podatkov (v prilogah) pa je razvidno, da je bila predpostavka diplomskega dela napačna, saj po končani OŠ izobraževanje še vedno nadaljuje le približno četrтина Romov. Glede na trend upadanja števila romskih otrok v OŠPP, lahko v bližnji prihodnosti na tem področju pričakujemo bistveni napredek. Žal tega ne moremo reči za področje srednjega šolstva, saj se je v zadnjih letih število romskih dijakov v Prekmurju le minimalno povečalo. Na tem področju bo za svetlejšo prihodnost potrebno več vlagati.

8 LITERATURA

1. Abrahamson, Peter. 1995. Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles? *Družboslovne razprave* 19/20: 119–136.
2. Alter, Peter. 1991. Kaj je nacionalizem? V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 221–237. Ljubljana: Krt.
3. Amnesty International. 2006. *False starts: The exclusion of Romani children from primary education in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Slovenia*. Dostopno prek: <http://www.amnesty.org/en/library/info/EUR05/002/2006> (8. avgust 2010).
4. Baluh, Stane. 2010. Intervju z avtorico. Ljubljana, 9. junij.
5. Capotorti, Francesco. 1991. *Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*. New York: United Nations.
6. Cigan, Petra. 2010. Intervju z avtorico. Črenšovci, 15. junij.
7. Commins, Patrick. 1995. Social Exclusion in the Context of the European Union's Third Poverty Programme. *Družboslovne razprave* 19/20: 137–150.
8. Council of Europe. 1950. *European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms*. Dostopno prek: <http://www.pfc.org.uk/node/328> (25. marec 2010).
9. --- 2000a. *Reccomendation (2000) 4 of the Committee of Ministers to member states on the education of Roma/Gypsies children in Europe*. Dostopno prek: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=336669&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75> (25. marec 2010).
10. --- 2000b. *Report submitted by the Republic of Slovenia pursuant to Article 25, paragraph 1, of the Framework Convention for the protection of National Minorities*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp#Slovenia (20. februar 2010).
11. --- 2002. *Advisory Committee on the Framework Convention for the protection of National Minorities – Opinion on Slovenia*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp#Slovenia (20. februar 2010).
12. --- 2003. *Comments of the government of Slovenia on the Opinon of the Advisory Committee on the implementation of the Framework Convention for*

- the protection of National Minorities in Slovenia*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp#Slovenia (20. februar 2010).
13. --- 2004. *Second report submitted by Slovenia pursuant to Article 25, paragraph 1 of the Framework Convention for the protection of National Minorities*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp#Slovenia (20. februar 2010).
 14. --- 2005a. *Advisory Committee on the Framework Convention for the protection of National Minorities – Second opinion on Slovenia*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp#Slovenia (20. februar 2010).
 15. --- 2005b. *Comments of the government of Slovenia on the Second opinion of the Advisory Committee on the implementation of the Framework Convention for the protection of National Minorities in Slovenia*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/Table_en.asp#Slovenia (20. februar 2010).
 16. --- 2009. *Third periodical report presented to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Article 15 of the Charter (Slovenia)*. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/report/default_EN.asp#Slovenia (20. februar 2010).
 17. --- 2010a. *List of declarations made with respect to treaty No. 157 – Framework Convention for the protection of National Minorities*. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=157&CM=&DF=&CL=ENG&VL=1> (20. februar 2010).
 18. --- 2010b. *List of declarations made with respect to treaty No. 148 – European Charter for Regional or Minority Languages*. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=7&DF=18/02/2010&CL=ENG&VL=1> (20. februar 2010).
 19. Danova, Savelina. 2004. Patterns of Segregation of Roma in Education in Central and Eastern Europe. V *Separate and unequal: Combating discrimination against Roma in education*, ur. Edwin Rekosh and Maxine Sleeper, 3–13. Hungary: Columbia University Budapest Law Center.
 20. Debatepedia. 2010. Debate: Roma nation. *Should the Roma be officially*

- recognized as a non-territorial nation?* Dostopno prek: http://wiki.idebate.org/en/index.php/Debate:_Roma_nation#National_identity:_Do_the_Roma_have_a_strong_cultural_and_national_identity_fitting_for_independence.3F (1. februar 2010).
21. *Decade of Roma inclusion 2005–2015.* Dostopno prek: <http://www.romadecade.org/home> (25. februar 2010).
 22. *Delo.si.* 2006. Večina Romov si želi redne zaposlitve. Dostopno prek: <http://delo.si/clanek/34412> (17. december 2009).
 23. *Dnevnik.si.* 2010a. Če bi mi dali državo, ne bi bil tako srečen! Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/91403 (13. januar 2010).
 24. --- 2010b. Kriza lahko potisne v ozadje tudi vprašanje pravic Romov. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/1042289869> (30. januar 2010).
 25. Domajnko, Martina. 2010. Intervju z avtorico. Ljutomer, 2. julij.
 26. Đurić, Rajko. 1976. Narod bez ičega. Prilog romskom pitanju. *Kulturni radnik* 29 (3): 175–179.
 27. European Commission. 2006. *The situation of Roma in an enlarged European Union.* Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
 28. --- 2010a. *Roma Summits.* Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=812&langId=en> (25. februar 2010).
 29. --- 2010b. *Events.* Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=88&langId=en&eventsId=234&furtherEvents=yes> (20. maj 2010).
 30. --- 2010c. *Platform for Roma inclusion.* Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=761&langId=en> (25. maj 2010).
 31. European Council. 1993. *Conclusions of the presidency.* Dostopno prek: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/72921.pdf (20. marec 2010).
 32. --- 2000. *Presidency conclusions – Nice European Council.* Dostopno prek: [www.dpt.gov.tr/DocObjects/.../2000_Nice_7-9_Aralik_\(En\).pdf](http://www.dpt.gov.tr/DocObjects/.../2000_Nice_7-9_Aralik_(En).pdf) (10. marec 2010).
 33. European Network Against Racism. 2010. Press Release. *EU Roma Summit: How about concrete commitments this time round?* Dostopno prek:

- <http://cms.horus.be/files/99935/MediaArchive/pdfpress/2010-04-07%202nd%20EU%20Roma%20Summit.pdf> (25. maj 2010).
34. Evropska unija. 2002. *EU mreža neodvisnih strokovnjakov za človekove pravice*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/justice_home/cfr_cdf/doc/rapport_2002_en.pdf (20. marec 2010).
 35. Feher, Sonja. 2010. Intervju z avtorico. Lendava, 14. junij.
 36. Fernandez Bernal. 2005. Str. XVII, v Hancock, Ian *We are the Romani people*: Interface Collection. Great Britain: University of Hertfordshire Press.
 37. Final report – Slovenia. 2006. The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities. *Evaluation of the Impact of Inclusion Policies under the Open Method of Co-ordination in the European Union: Assessing the Cultural Policies of Six Member States*. An Evaluation Project under the EU's Social Protection and Social Integration Policy. Ljubljana: The Institute for Ethnic Studies.
 38. Flander, Benjamim. 2004. *Pozitivna diskriminacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
 39. Giddens, Anthony. 1991. Nacionalna država, narod, nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 365–370. Ljubljana: Krt.
 40. Gjerek Kreslin, Andreja. 2010. Intervju z avtorico. Veržej, 1. marec.
 41. Gutmann, Amy, ur. 1994. *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*. New Jersey: Princeton University Press.
 42. Hancock, Ian. 2005. *We are the Romani people*: Interface Collection. Great Britain: University of Hertfordshire Press.
 43. Haralambos, Michael in Martin Holborn, ur. 2005. *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
 44. Hari, Brigita. 2010. Intervju z avtorico. Murska Sobota, 18. avgust.
 45. Horvat, Jože. 1999. Položaj Romov v Sloveniji. V *Izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti 11.–12. aprila 1997, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
 46. Horvat, Mišel in Samira Horvat. 2009. Intervju z avtorico. Pušča, 8. november.
 47. Inštitut za narodnostna vprašanja. 2010. *Ustanovljeno društvo Romski akademski klub (RAK)*. Dostopno prek: <http://www.inv.si/Dokumenti/dokumenti.aspx?iddoc=182&idmenu1=125&lang=slo> (8. avgust 2010).

48. Ivanc, Robert. 2009. *Struktura romskih naselij v Prekmurju s poudarkom na infrastrukturi opremljenosti*. Dostopno prek: http://www.drustvo-geografov-pomurja.si/projekti/zborovanje/zbornik/sRobert%20Ivanc_T.pdf (25. maj 2010).
49. Janko Speizer, Alenka. 2002. *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kor Rom: Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: ISH.
50. Juretič, Spomenka. 2010. Intervju z avtorico. Lendava, 1. marec.
51. Južnič, Stane. 1993. *Identiteta*. Ljubljana: FDV.
52. Kerčmar, Saša. 2010. Intervju z avtorico. Lendava, 5. julij.
53. Klinar, Peter. 1991. Romi med revščino in etnično depriviligiranostjo. *Razprave in gradivo*, 25: 24–35.
54. Klopčič, Vera in Miroslav Polzer. 1999. Predgovor. V *Izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti 11.-12. aprila 1997, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 9–10. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
55. Klopčič, Vera. 2004. *Evropa, Slovenija in Romi*. Dostopno prek: http://www.ds-rs.si/dejavnost/posveti/posvet_01072004/VeraKlopcic.pdf (24. maj 2010).
56. --- 2007. *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
57. Komac, Miran. 1982. Nekatere dileme pri proučevanju slovenskih narodnostnih manjšin. *Teorija in praksa* 19 (1): 85–93.
58. --- 1988. Kaj se dogaja znotraj manjšin? *Teorija in praksa* 25 (9–10): 1238–1242.
59. --- 1992. Narodne manjšine – most med narodi ali subjekti lastnega razvoja. *Teorija in praksa* 29 (7–8): 670–681.
60. --- 2003. »Nove« narodne skupnosti. V Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji, ur. Vera Kržišnik-Bukić, 38–136. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
61. --- 2005. Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V *Percepcije slovenske integracijske politike*, ur. Miran Komac in Mojca Medvešek, 207–236. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
62. --- 2007. Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac, 35–65. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

63. --- 2008. *Pravica do nastanitve in konstrukcija romske narodne manjšine*. Teze za razpravo s komentarjem. Dostopno prek: www.park-goricko.org/.../9/.../3001_6170_grad_-_Grad_2008.doc (5. junij 2010).
64. --- 2010. Intervju z avtorico. Ljubljana, 29. avgust.
65. Komac, Miran, Mojca Medvešek in Petra Roter. 2007. *Pa mi vi povejte, kaj sem!!!?: študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
66. Fakulteta za družbene vede. 2008. *Končno poročilo – Reševanje romske problematike v Sloveniji s poudarkom na socialni inkluzivnosti Romov v šolski sistem*. Center za politološko raziskovanje. Dostopno prek: www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/.../crp_V5_0231_porocilo.doc (10. april 2010).
67. Krstič, Miljana. 2010. Intervju z avtorico. Murska Sobota, 20. avgust.
68. Lebar, Zlatka. 2010. Intervju z avtorico. Rakičan, 28. junij.
69. Lovrenčec, Alenka. 2010. Intervju z avtorico, 28. junij.
70. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije. 2000. *Program boja proti revščini in socialni izključenosti (PBRSI)*. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/soc_prgprotirevscini.pdf (18. maj 2010).
71. --- 2002. *Izvajanje strategije socialnega vključevanja s poročilom o uresničevanju programa boja proti revščini in socialni izključenosti*. Dostopno prek: www.mddsz.gov.si/.../Strategija_socialnega_vkljucevanja.pdf (10. marec 2010).
72. --- 2004. *National Action Plan on social inclusion (2004–2006) – NAP/inclusion*. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/nap_en_04_06.pdf (10. junij 2010).
73. Močnik, Rastko. 1999. *3 teorije. Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: *cf.
74. *Nedeljski dnevnik.si*. 2009. Bila sem drugačna med drugačnimi. Romsko dekle bo doktorica znanosti. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/nedeljski_dnevnik/aktualno/1042319718 (2. december 2009).
75. Office of the United Nations Hight Commissioner for Human Rights. 1966. *International Covenant on Civil and Political Rights*. Dostopno prek: <http://www2.ohchr.org/english/law/ccpr.htm> (29. november 2009).

76. Organization for Security and Cooperation in Europe. 2000. *Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE Area*. Dostopno prek: http://www.osce.org/documents/hcnm/2000/03/241_en.pdf (15. marec 2010).
77. --- 2003. *Action plan on improving the situation of Roma and Sinti within the OSCE area (Decision No. 566)*. Dostopno prek: http://www.osce.org/documents/pc/2003/11/1550_en.pdf (20. marec 2010).
78. Petek, Anica. 2009. Intervju z avtorico. Črenšovci, 9. november.
79. Petković, Brankica. 2006. V *Romi – med medijsko in dejansko podobo/Roma – between media image and reality*, ur. Tina Cigler in Branka Bukovec. Novo mesto: Društvo za razvijanje prostovoljnega dela.
80. --- 2008. *Javna govorica, družbeno izključevanje in stigmatizacija*: magistrsko delo. Ljubljana
81. Petrič, Ernest. 1977. *Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin*. Maribor: Obzorja.
82. *Position Paper on the Second EU Roma Summit*. 2010. European Roma and Travellers Forum. Dostopno prek: http://api.ning.com/files/gRjZx93mhUUp1AtTI4FZrRmhe6WgviA1NvM5RwIY3IhVLWehSscErFebxJThyKGdMkrGtVVikDYDheFIS3Bx08*jGfhSutC/ERTFPositionPaperontheSecondEURomaSummit240310FINALEN.pdf (25. maj 2010).
83. *Resolucija Evropskega parlamenta o diskriminaciji Romov*. 1995. Dostopno prek: <http://www.ergonetwork.org/EP.htm> (20. marec 2010).
84. *Resolucija o nacionalnem programu za kulturo za obdobje 2008–2011*. Uradni list RS, št. 35/2008. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200835&stevilka=1428> (15. februar 2010).
85. Rizman, Rudi. 1991. Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 15–37. Ljubljana: Krt.
86. Roma UNDP. 2010. *Human Development Challenges and Opportunities*. Regional Report. Dostopno prek: <http://roma.undp.sk/> (30. maj 2010).
87. Romski akademski klub (RAK). 2010. Intervju z avtorico. Pušča, 1. julij.
88. Roter, Petra. 2004. Opredeljevanje manjšin. V *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*, ur. Miran Komac in Mojca Medvešek, 169–97. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

89. --- 2007. Pojmovanje in opredeljevanje manjšin. V *Priseljenci: študije o priseljevanju in vključevanju v slovensko družbo*, ur. Miran Komac. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
90. Rothschild, Joseph. 1991. Etničnost in država. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 165–190. Ljubljana: Krt.
91. Sleeper, Maxine. 2004. A Brief Overview: European Legislative Framework for Anti-discrimination policies. V *Separate and unequal: Combating discrimination against Roma in education*, ur. Edwin Rekosh and Maxine Sleeper, 59–72. Hungary: Columbia University Budapest Law Center.
92. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, dostopno na: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (4. februar 2010).
93. Slovensko javno mnenje (SJM). 2002. *Stališča Slovencev o pridruževanju Evropski uniji in NATO*. Dostopno prek: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm021/opis-podatkov/> (15. avgust 2010).
94. Smith, Anthony D. 1991. Genealogija narodov. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 51–79. Ljubljana: Krt.
95. Spletno mesto za romske svetnike. Dostopno prek: www.romsvet.si (25. marec 2010).
96. *Statistični urad RS*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=1160, (13. januar 2010).
97. *Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji*. 2004. Dostopno prek: http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/razvoj_solstva/projekti/enake_moznosti/ (20. maj 2010).
98. *Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji (Dopolnjena verzija)*. 2010. Ljubljana, 8. junij.
99. Svet Evrope. 1995. *Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin (FCPNM)*. Dostopno na: http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publikacije/konvencije/157/ (6. december 2009).
100. --- 2004. *Poročilo odbora strokovnjakov o uporabi listine v Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publikacije/dokumenti_v_slovenscini/#1306 (20. februar 2010).
101. --- 2007a. *Drugo poročilo odbora strokovnjakov o uporabi listine v Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publikacije/dokumenti

- _v_slovenscini/#1306 (20. februar 2010).
102. --- 2007b. *Komentar Republike Slovenije na Drugo poročilo odbora strokovnjakov o uporabi listine v Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publikacije/dokumenti_v_slovenscini/#1306 (20. februar 2010).
 103. *Svet romske skupnosti v Republiki Sloveniji*. 2010. Dostopno prek: www.svetromskeskupnosti.si (8. avgust 2010).
 104. Šiftar, Vanek. 1999. Cigan – Rom?! V *Izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 141–5. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
 105. Štrukelj, Pavla. 1999. Romska kultura (Pomen tradicionalnega etničnega izročila in pospeševanje današnjih kulturnih dejavnosti). V *Izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 124–131. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
 106. --- 2006. V *Romi – med medijsko in dejansko podobo/Roma – between media image and reality*, ur. Tina Cigler in Branka Bukovec. Novo mesto: Društvo za razvijanje prostovoljnega dela.
 107. Tancer, Mladen. 1999. Komparativni prikaz učne uspešnosti romskih in neromskih osnovnošolcev v Prekmurju. V *Izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo*. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 154–8. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
 108. Taylor, Charles. 1992. The Politics of Recognition. V *Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition*, ur. Amy Gutmann, 25–73. New Jersey: Princeton University Press.
 109. Todorov, Tzvetan. 1991. Narod in nacionalizem. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 145–165. Ljubljana: Krt.
 110. Trbanc, Martina. 1996. Social exclusion: The concept and data indicating exclusion in Slovenia. *Družboslovne razprave* 22/23: 99–114.
 111. Ule, Mirjana, Tanja Renner, Metka Mencin Čepelak in Blanka Tivadar. 2000. *Socialna ranljivost mladih*. Šentilj: Založba Aristej.
 112. Unión Europea. 2010. *Declaración conjunta del trio (España, Bélgica, Hungría)*

- con ocasion de la segunda Cumbre Roma celebrada en Córdoba (8 y 9 de Abril de 2010).* Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=88&langId=sl&eventsId=234&moreDocuments=yes&tableName=events> (25. maj 2010).
113. Urad vlade RS za narodnosti. 2009a. *Informacija o romski skupnosti v Sloveniji.* Dostopno prek: http://www.uvn.gov.si/si/katalog_informacij_javnega_znacaja/ (16. februar 2010).
 114. --- 2009b. *Predlog osnutka Nacionalnega programa ukrepov za Rome za obdobje 2010-2015.* Dostopno prek: <http://www.uvn.gov.si/> (15. januar 2010)
 115. *Uspešno Vključevanje Romov v Vzgojo in Izobraževanje.* 2010. Dostopno prek: http://www.uvrvi.si/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=53 (8. avgust 2010).
 116. *Ustava Republike Slovenije.* 1991. Dostopno prek: <http://www.dz-rs.si/?id=150&docid=28&showdoc=1> (8.12.2009).
 117. *Ustavno sodišče.* 2010. Uradni list RS, št. 14/2010. Dostopno prek: <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/29C154057C2DD8F9C12576F100491734> (8. avgust 2010).
 118. Vlada RS. 2010. *Nacionalni program ukrepov za Rome vlade Republike Slovenije za obdobje 2010–2015.* Dostopno prek: http://www.uvn.gov.si/fileadmin/uvn.gov.si/pageuploads/pdf_datoteke/Program_ukrepov.pdf, (10. junij 2010).
 119. Wallerstein, Immanuel. 1999. *Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja.* Ljubljana: *cf.
 120. Wheatley, Steven. 2005. *Democracy, Minorities and International Law.* UK: Cambridge University Press.
 121. Winkler, Peter. 1999. Izkušnje Slovenije pri urejanju položaja Romov. V *Izboljšanje položaja Romov v srednji in vzhodni Evropi – izziv za manjšinsko pravo.* Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti 11.-12. aprila 1997, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
 122. *Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji (ZRomS-1).* Ur. l. RS, št. 33/2007. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r05/predpis_ZAKO4405.html (10. januar 2010).

123. Zaviršek, Darja in Jelka Škerjanc. 2000. Analiza položaja izključenih družbenih skupin v Sloveniji in predlogi za zmanjšanje njihove izključenosti v sistemu socialnega varstva. *Socialno delo* 6/39: 387–417.
124. Žagar, Mitja. 2002. Nekateri novejši trendi razvoja varstva manjšin in (posebnih) pravic narodnih in drugih manjšin: Evropski kontekst. V *Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin*, ur. Miroslav Polzer, Liana Kalčina in Mitja Žagar, 71–83. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center SE pri NUK v Ljubljani, Inštitut za narodnostna vprašanja in Avstrijski inštitut za vzhodno in jugovzhodno Evropo.

PRILOGE

Priloga A: Romska naselja in naselja, v katerih živijo Romi v Prekmurju.²³¹

	OBCINA	NASELJE	ŠT. PREBIVALCEV (ROMOV)
1.	Beltinci	Beltinci	67
		Dokležovje	36
1.	Cankova	Cankova	24
		Domajinci	71
		Gornji Črnci	49
		Krašči	74
2.	Črenšovci	Kamence* (Črenšovci)	115
		Trnje	26
3.	Dobrovnik	Dobrovnik	30 – 50
4.	Kuzma	Na Gornjih Slavečih	37
		Dolič	52
		Kuzma	5
5.	Lendava	Lendava	48
		Dolga vas	118
		Pince	2
		Petišovci	9
6.	Murska Sobota	Pušča	670
		Černelavci	250
		Nemčavci	30
		Murska Sobota	150
7.	Puconci	Dolina	86
		Kušanovci	40
		Lemerje	57
		Vadarci &	290
		Zenkovci (skupaj)	

²³¹ Naselja, ki so izključno romska, so označena z *.

8.	Rogašovci	Ropoča	42
		Pertoča	149
		Serdica	180
		Sotina	80
		Kramarovci	13
		Ocinje	10
9.	Tišina	Vanča vas	291
		Borejci	74
10.	Turnišče	romsko naselje izven vasi Gomilica*	42

Vir: Spletno mesto za romske svetnike (2010).

Priloga B: Število romskih otrok v vrtcih v Prekmurju v šolskem letu 2009/2010.

Vrtec v kraju	Število romskih otrok
Beltinci	2
Cankova	9
Črenšovci	3
Dobrovnik	3
Dolga vas	9
Genterovci	4
Kuzma	2
Lendava	6
Murska Sobota (vsi oddelki)	14
Pušča	22
Rogašovci	9
Šalovci	0
Tišina	7
Turnišče	3
Skupaj	93

Vir: Informacije posameznih vrtcev (2010).

Priloga C: Število Romov v osnovnih šolah v Prekmurju v šolskem letu 2002/03 in v šolskem letu 2009/10.²³²

OBCINA	OŠ	ŠT. UČENCEV v šol. letu 2002/03	ŠT. UČENCEV v šol. letu 2009/10
Beltinci	OŠ Beltinci	20	14
Cankova	OŠ Cankova	29	30
Črenšovci	OŠ F. Prešerna Črenšovci	25	33
Dobrovnik	DOŠ Dobrovnik	2	2 ²³³
Grad	OŠ Grad	4	8
Kuzma	OŠ Kuzma	/	16
Lendava	DOŠ I Lendava	10	25
Lendava	DOŠ Genterovci	8	18
Murska Sobota	Dokležovje (pri OŠ Bakovci)	5	/
	OŠ Bakovci	1	/
	OŠ I Murska Sobota	33 ²³⁴	39
	OŠ II Murska Sobota	34	27
	OŠ III Murska Sobota	41	25
Puconci	OŠ Puconci	28	33
	Bodonci (pri OŠ Puconci)	11	9
	Mačkovci (pri OŠ Puconci)	5	5
Rogašovci	OŠ Sv. Jurij Rogašovci	32	39
	Pertoča (pri OŠ Sv.	5	9

²³² Za OŠ Bakovci in POŠ Dokležovje manjka podatek za šol. leto 2009/10; za OŠ Kuzma pa manjka podatek za 2002/03. Šole označene z * so OŠPP.

²³³ Ob začetku šolskega leta so bili vpisani 3 romski učenci, vendar je 1 bil ob prvem ocenjevalnem obdobju preusmerjen v DOŠ II Lendava – šolo s prilagojenim programom.

²³⁴ Ta podatek ni točen, v šolskem letu 2002/03 je bilo vpisanih 34 romskih učencev.

	Jurij Rogašovci)		
	Serdica (pri OŠ Sv. Jurij Rogašovci)	14 ²³⁵	POŠ Serdica je zaprta
Šalovci	OŠ Šalovci	1 ²³⁶	2
Tišina	OŠ Tišina	27	37
Turnišče	OŠ Turnišče	4	11
Lendava	DOŠ II Lendava*	19	16
Murska Sobota	OŠ IV. Murska Sobota*	25	18
Skupaj		383	416

Vir: Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport (2003) ter informacije posameznih šol (2010).

²³⁵ Ta podatek se je izkazal za neresničnega, kajti POŠ Serdica od leta 2002 ne deluje več.

²³⁶ Ta podatek Ministrstva za šolstvo, znanost in šport ne drži. Ravnateljica OŠ Šalovci je podala podatek, da v tistem šolskem letu ni bilo vpisanega nobenega romskega učenca, kajti ta dva učenca, ki sta vpisana v šol. letu 2009/10, sta šele v 1. in 2. razredu.

Priloga Č: Osnovne šole v Prekmurju, ki imajo v šolskem letu 2009/10 romskega pomočnika (ali več pomočnikov).²³⁷

OBČINA	OŠ	Romski pomočnik	Št. romskih pomočnikov
Beltinci	OŠ Beltinci	DA	1
Cankova	OŠ Cankova	DA	1
Črenšovci	OŠ F. Prešerna Črenšovci	DA	1
Dobrovnik	DOŠ Dobrovnik	NE	
Grad	OŠ Grad	NE	
Kuzma	OŠ Kuzma	DA	1
Lendava	DOŠ 1 Lendava	DA	1
Lendava	Dvojezična OŠ Genterovci	DA	1 (dela polovični čas na OŠ Turnišče)
Murska Sobota	Dokležovje (pri OŠ Bakovci)	/	/
	OŠ Bakovci	/	/
	OŠ I Murska Sobota	DA	4
	OŠ II Murska Sobota	DA	4
	OŠ III Murska Sobota	DA	3
Puconci	OŠ Puconci	DA	2
	Bodonci (pri OŠ Puconci)	NE	
	Mačkovci (pri OŠ Puconci)	NE	
Rogašovci	OŠ Sv. Jurij Rogašovci	DA	1
	Pertoča (pri OŠ Sv. Jurij Rogašovci)	NE	
Šalovci	OŠ Šalovci	NE	
Tišina	OŠ Tišina	DA	2
Turnišče	OŠ Turnišče	DA	1 (dela polovični

²³⁷ Število romskih pomočnikov v tabeli predstavlja število tistih, ki so vključeni v program UVRVI in tistih, ki so zaposleni prek javnih del. Zato je število tudi brez podatka za OŠ Bakovci in POŠ Dokležovje 25.

			čas na OŠ Genterovci)
Lendava	DOŠ II Lendava*	NE	
Murska Sobota	OŠ IV. Murska Sobota*	DA	3
Skupaj			25

Vir: Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport (2003) ter informacije posameznih šol (2010).

Opomba: z * označeni OŠ sta šoli s prilagojenim programom.

Priloga D: Romska naselja in kraji v Sloveniji, kjer živijo Romi.

